

ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΕΙΡΑΙΑ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ

Ταξιδεύοντας
με την αειφορία
στον Αργοσαρωνικό

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Το υλικό αυτό αναπτύχθηκε με τη συνεργασία της Νομαρχίας Πειραιά και της Δ/σης Β/θμιας Εκ/σης Πειραιά και διατίθεται δωρεάν στις σχολικές μονάδες της Δ/σης. Το υλικό είναι ελεύθερο για εκπαιδευτική χρήση με την υποχρέωση να αναφέρεται η πηγή του. Επιτρέπεται η φωτοαντύπωσή του για λόγους εκπαιδευτικούς.

Υπεύθυνοι για την έκδοση

Γιαννοπούλου Ευαγγελία, Πρόεδρος Οργανισμού Ανάπτυξης και Περιβαλλοντικής Προστασίας Νομαρχίας Πειραιά
Μάναλης Παντελής, Σύρμπη Αλεξάνδρα, Υπεύθυνοι Π.Ε. Δ/σης Β/θμιας Εκ/σης Πειραιά

Συγγραφική Ομάδα

Μάναλης Παντελής
Μαργαρίτη Σπυριδούλα
Σύρμπη Αλεξάνδρα

Η συγγραφική ομάδα εργάστηκε εθελοντικά για το σχεδιασμό και την παραγωγή του παρόντος εκπαιδευτικού υλικού

Φιλολογοική επιμέλεια

Παπαευσταθίου Γαρυφαλλιά, Πανταζή Σταματίνα

Εκδότης

«ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ» Νομαρχίας Πειραιά
Νικήτα 6-8, Πειραιάς, 18531
Τηλ.: 213-1618-135, Fax: 2104221017
e-mail: evi.giannopoulou@0294.syzefxis.gov.gr

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ

ΣΟΛΩΜΟΥ 46 • 10682 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ.: 210 3804460 • FAX: 210 3847447

ISBN: 978-960-99285-0-2

© Copyright 2010: Οργανισμός Ανάπτυξης και Περιβαλλοντικής Προστασίας Νομαρχίας Πειραιά και οι συγγραφείς

Αθήνα, 2010

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για τη συμμετοχή τους και τη συμβολή τους στο παρόν εκπαιδευτικό υλικό οφείλουμε θερμές ευχαριστίες στους συναδέλφους - εκπαιδευτικούς:

Ανδρέου Μαρία
Βούσουρα Ευθύμιο
Δρίβα Ηλία
Καλαϊτζίδη Δημήτρη
Κανάκη Άννα
π. Κουμπή Ανδρέα
Λυμπέρη Ειρήνη
Μέλλου Μαρία
Μπήτρο Γεώργιο
Παπαευσταθίου Γαρυφαλλιά
Παπαζαφειροπούλου Άννα
Σαράντη Δημήτρη
Τρίμη Μαρία

Επίσης θερμές ευχαριστίες στους:

Γκρουμούτη Ζωή, ειδική Σύμβουλο Δημάρχου Πόρου
Ζώταλη Παναγιώτα, Αντιδήμαρχο Σπετσών
Πούντο Ιωάννη, Αντιδήμαρχο Αίγινας
Χατζίνα Δήμητρα, Νομαρχιακή Σύμβουλο Πειραιά

Το φωτογραφικό υλικό είναι από:

- το αρχείο της Νομαρχίας Πειραιά
- το αρχείο του Δήμου Τροιζήνας
- τα αρχεία των εκπαιδευτικών Βούσουρα Ευθύμιου, Κουνάδη Σταύρου, Μάναλη Παντελή, Μαργαρίτη Σπυριδούλας, Μπερνιδάκη Ιωάννη, Παπαζαφειροπούλου Άννας, Σαράντη Δημήτρη, Σούρμνη Αλεξάνδρας
- τις ιστοσελίδες των Δήμων του Αργοσαρωνικού
- εργασίες μαθητών στα πλαίσια της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των σχολικών μονάδων: Ράλλειο Πειραματικό Γυμνάσιο, Γυμνάσιο Πόρου, 1^ο Γυμνάσιο Αίγινας, 5^ο Γυμνάσιο Νίκαιας, 11^ο Γυμνάσιο Πειραιά, 1^ο ΕΠΑΛ Σαλαμίνας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό Σημείωμα Νομάρχη Πειραιά	11
Χαιρετισμός του Διευθυντή της Δ/σης Β/θμιας Εκ/σης Πειραιά	12

ΜΕΡΟΣ 1^ο

Εισαγωγικό σημείωμα για τον εκπαιδευτικό	13
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφορία 15

1. Αειφόρος / βιώσιμη ανάπτυξη	15
2. Η εκπαίδευση για την αειφόρο / βιώσιμη ανάπτυξη	16
3. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην Π.Ε.	18
α) Η μέθοδος Project β) Στάδια υλοποίησης ενός προγράμματος Π.Ε.	
4. Ειδικότερες διδακτικές στρατηγικές - διδακτικές τεχνικές	22
α) Μελέτη Πεδίου β) Περιβαλλοντικό μονοπάτι γ) Συζήτηση σε ομάδες και στην τάξη	
δ) Επισκόπηση απόψεων ε) Παιχνίδια	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Τουρισμός και περιβάλλον 27

1. Η έννοια του τουρισμού.....	27
2. Συνέπειες του τουρισμού	28
3. Μαζικός τουρισμός	29
4. Αειφόρος τουρισμός και προϋποθέσεις ανάπτυξής του.....	29
5. Εναλλακτικός τουρισμός.....	31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Εκπαιδευτικές επισκέψεις στα πλαίσια της Εκπαίδευσης για την αειφορία 34

1. Οι σχολικές εκδρομές και οι εκπαιδευτικές επισκέψεις σήμερα – θεσμικό πλαίσιο	34
2. Εκπαιδευτικές επισκέψεις στο πλαίσιο της Π.Ε./ΕΑΑ.....	35
3. Οι εκπαιδευτικές επισκέψεις από τη σκοπιά των εκπαιδευτικών	37
4. Εκπαιδευτικές επισκέψεις και αειφόρος τουριστική συνείδηση.....	38
5. Γιατί εκπαιδευτικές επισκέψεις στον Αργοσαρωνικό	40

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Το Εκπαιδευτικό υλικό 41

1. Δομή και στόχοι του υλικού	41
2. Περιγραφή του υλικού	43
α) Υλικό για τον εκπαιδευτικό	
β) Υλικό για το μαθητή	
3. Χρήση του υλικού	44
4. Οδηγίες για τον εκπαιδευτικό	45

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΝΟΤΗΤΑ 1 ^η : ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΡΓΟΣΑΡΩΝΙΚΟ.....	46
1. Ο Αργοσαρωνικός ως γεωγραφική ενότητα	46
2. Αργοσαρωνικός: Μια ματιά στην ιστορία	47

3. Ο Αργοσαρωνικός, τα περιβαλλοντικά προβλήματα και η αειφορία.....	48
4. Παραδοσιακή αρχιτεκτονική και αειφορία.....	50

ΕΝΟΤΗΤΑ 2^η: ΥΓΡΟΤΟΠΟΙ - ΗΦΑΙΣΤΕΙΑ - ΙΑΜΑΤΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ..... 53

1. Υγράτοποι.....	53
<i>Α) Τι είναι υγράτοποι Β) Γιατί οι υγράτοποι είναι σημαντικοί</i>	
<i>Γ) Ποιοι κίνδυνοι απειλούν τους υγράτοπους Δ) Οι υγράτοποι στην Ελλάδα</i>	
2. Ηφαίστεια.....	56
<i>Α) Τι είναι τα ηφαίστεια Β) Πως δημιουργήθηκαν Γ) Συνέπειες της ηφαιστειακής δράσης</i>	
<i>Δ) Τα ηφαίστεια της Ελλάδας</i>	
3. Ιαματικά λουτρά - Θερμαλισμός.....	58

ΕΝΟΤΗΤΑ 3^η: ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΑ..... 60

1. Εκπαιδευτικές επισκέψεις στον Αργοσαρωνικό (μουσεία, αξιοθέατα, κλπ).....	60
2. Ο Αργοσαρωνικός στο διαδίκτυο.....	61
3. Εκπαίδευση για την Αειφορία και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση.....	61
4. Κυριότερες Μη Κυβερνητικές περιβαλλοντικές Οργανώσεις (Μ.Κ.Ο.).....	62
Πηγές Πληροφόρησης.....	63

ΜΕΡΟΣ 2^ο

Παιδαγωγικές δραστηριότητες για το μαθητή -

Διαδρομές και φύλλα εργασίας.....	65
-----------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Πριν την εκπαιδευτική επίσκεψη.....	67
1.1. Άντε ν' ανοίξουμε πανιά για του Αργοσαρωνικού τα όμορφα νησιά.....	67
1.2. Μια πρώτη γνωριμία με την περιοχή που θα επισκεφτούμε.....	69
1.3. Σχεδιάζουμε το ταξίδι μας.....	70
1.4. Μιλώντας για την αειφορία	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΑΙΓΙΝΑ..... 73

Διαδρομή 1 ^η : Από το λιμάνι προς την εκκλησία της Παναγίτσας.....	74
2.1. Φιστίκια Αιγίνης, τα φημισμένα.....	75
2.2. Περπατώντας στην προκυμαία.....	77
2.3. Η Αίγινα και η αλιεία.....	79
2.4. Στο δημαρχείο της Αίγινας.....	80
Διαδρομή 2 ^η : Από το λιμάνι προς το Μουσείο Καπράλλου.....	81
2.5. Στον αρχαιολογικό χώρο της Κορώνας και στο Αρχαιολογικό Μουσείο.....	82
2.6. Στο Μουσείο Καπράλλου.....	84
Διαδρομή 3 ^η : Στο εσωτερικό της πόλης.....	86
2.7. Τα Καποδιστριακά κτήρια κινδυνεύουν.....	87
2.8. Στο Λαογραφικό Μουσείο.....	90

Διαδρομή 4^η: Από την Αίγινα στην Παλιαχώρα, στο Μεσαγρό και στο Ναό της Αφαίας.....	93
2.9. Στη μεσαιωνική Παλιαχώρα	94
2.10. Η τέχνη των κανατάδων	96
2.11. Στο ναό της Αφαίας	97

Διαδρομή 5^η: Από την Αίγινα στο Μαραθώνα και στην Πέρδικα	99
2.12. Στις παραλίες της Αίγινας.....	100
2.13. Πέρδικα, ένας παραδοσιακός οικισμός που χάνεται	101

Διαδρομή 6^η: Από την Αίγινα στο Ελληνικό Κέντρο Περιθαλψής Άγριων Ζώων και στο Ναό του Ελληνίου Δία	102
2.14. Στο Κέντρο Περιθαλψής άγριων ζώων	103
Μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΑΓΚΙΣΤΡΙ .....

106

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΜΕΘΑΝΑ .....

107

Διαδρομή 1^η: Στην παραλία των Μεθάνων.....	108
4.1. Στα Λουτρά των Μεθάνων	109
4.2. Στην πόλη των Μεθάνων	111
4.3. Στο Δημαρχείο της πόλης	112

Διαδρομή 2^η: Μέθανα – Καμένη Χώρα – Ηφαίστειο	113
4.4. Στο χωριό Καμένη.....	114
4.5. Ανεβαίνοντας στο ηφαίστειο	115

Διαδρομή 3^η: Μέθανα – Δριτσέικα – Μεγαλοχώρι – Βαθύ	117
Διαδρομή 4^η: Μέθανα – Παλαιά Λουτρά	117
Διαδρομή 5^η: Μέθανα – Στενό Μεθάνων.....	117
Μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη	118

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΠΟΡΟΣ .....

119

Διαδρομή 1^η: Από το λιμάνι προς την Πούντα	120
5.1. Πόρος: τουριστική δραστηριότητα και περιβάλλον	121
5.2. Ο τουρισμός και τα επαγγέλματα σήμερα.....	122
5.3. Στο Δημαρχείο του οικισμού	123
5.4. Επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο	124
5.5. Στις ταβέρνες του νησιού	126

Διαδρομή 2^η: Από το λιμάνι προς το Προγυμναστήριο	127
5.6. Χατζοπούλειος Βιβλιοθήκη: στην έκθεση «Κοχύλια και θάλασσα».....	128
5.7. Ο Πόρος και τα νεοκλασικά.....	129
5.8. Εμείς και οι νησιώτες συμμαθητές μας	130

Διαδρομή 3^η: Περιήγηση μέσα στον οικισμό	131
5.9. Ανάμεσα στα σοκάκια και τα καλντερίμια	132
5.10. Το Ρολόι που χτυπούσε ρυθμικά	134
Διαδρομή 4^η: Από τον Πόρο στο Νεώριο και στο Ρωσικό Ναύσταθμο	135
5.11. Ο Ρωσικός Ναύσταθμος	136
Διαδρομή 5^η: Στην ενδοχώρα του νησιού (Πόρος – Ναός Ποσειδώνα – Ασκέλι)	137
5.12. Στο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής	138
Μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη	139

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ΤΡΟΙΖΗΝΑ .....

6.1. Στον υγρότοπο της Ψήφτας	143
6.2. Ο υγρότοπος και ο άνθρωπος	145
6.3. Στις αρχαιότητες της Τροιζήνας (στο ιερό του Ιππολύτου)	146
Μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη	149

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ΥΔΡΑ .....

Διαδρομή 1^η: Στο λιμάνι της Ύδρας	151
7.1. Η Ύδρα και οι πρώτες εντυπώσεις μας	153
7.2. Στο άγαλμα του Μισούλη - Η Ύδρα της ιστορίας	154
7.3. Τα παλιά αρχοντικά της Ύδρας	155
7.4. Εκεί όπου τα γαϊδουράκια ..... εκτόπισαν τα αυτοκίνητα!!!	156
7.5. Η Ύδρα και ο τουρισμός σήμερα	158
7.6. Η Ύδρα του πολιτισμού.....	159
Διαδρομή 2^η: Στο εσωτερικό του οικισμού	161
7.7. Περιπατώντας στον οικισμό	162
7.8. Στην ιστορική οικία Λάζαρου Κουντουριώτη	163
7.9. Η Ύδρα και η ποιότητα των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών και εγκαταστάσεων.....	166
Διαδρομή 3^η: Από το Περίπτερο στο Αυλάκι, στα Καμίνια και στο Βλυσό	167
7.10. Στους φρυγανότοπους της Ύδρας.....	168
7.11. Η Ύδρα, εμείς και ..... οι monachous – monachous.....	170
Μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη	171

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ΣΠΕΤΣΕΣ .....

Διαδρομή 1^η: Στο λιμάνι και τον οικισμό της Ντάπιας	174
8.1. Στο λιμάνι της Ντάπιας	175
8.2. Τα βοτσαλωτά των Σπετσών	176
8.3. Οι μετακινήσεις στο νησί	177
8.4. Οι Σπέτσες και η ιστορία.....	178
8.5. Οι εντυπώσεις των ξένων για το νησί	179
8.6. Στο Μουσείο της Λασκαρίνας Μπουμπουλίνας	180
8.7. Στο αρχοντικό του Σωτήρη Ανάργυρου.....	181
8.8. Στο Μουσείο των Σπετσών (Αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη)	182
8.9. Τοπική παραδοσιακή κουζίνα και προϊόντα	183

Διαδρομή 2^η: Από τη Ντάπια στο παλιό λιμάνι (Μπάητιζα)	184
8.10. Στα σπετσιώτικα αρχοντικά	185
8.11. Στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου	187
8.12. Στα παραδοσιακά καρνάγια	188
Διαδρομή 3^η: Από την Ντάπια στην Κουνουπίτσα και στις «Σχολές»	190
8.13. Στο Ποσειδώνιο	191
8.14. Στο παλιό εργοστάσιο του Δασκαλάκη	192
8.15. Στο Δημαρχείο	193
8.16. Επίσκεψη στην Αναργύρειο και Κοργιαλένιο Σχολή	194
Μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη	196
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 ΣΑΛΑΜΙΝΑ	197
Διαδρομές στο νησί	198
9.1. Γνωρίζοντας την πόλη της Σαλαμίνας	201
9.2. Το παλιό και το νέο	203
9.3. Στο λόφο "Πατρίς"	204
9.4. Από την πόλη στο δάσος της Φανερωμένης	205
9.5. Στον αρχαίο λιμένα	207
9.6. Στον τύμβο της Σαλαμίνας	209
Μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη	211
Πηγές Πληροφόρησης	212

Προλογικό Σημείωμα Νομάρχη Πειραιά

Γιάννη Μίχα

Στην Νομαρχία Πειραιά οραματιζόμαστε και διεκδικούμε με καθημερινούς αγώνες, μια παιδεία σύγχρονη, ποιοτική, ανοικτή στη δημιουργία, στην ελεύθερη σκέψη, στις πρωτοβουλίες για τον πολιτισμό, τον αθλητισμό, το περιβάλλον. Μια παιδεία που καθιστά την μάθηση πηγή χαράς και νόημα ζωής.

Καρπός της όλης αυτής πορείας είναι και η παρούσα έκδοση του Οργανισμού Ανάπτυξης & Περιβαλλοντικής Προστασίας της Νομαρχίας Πειραιά και της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Πειραιά, που στοχεύει στην ενίσχυση και στον εμπλουτισμό της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στα σχολεία μας.

Η προσπάθειά μας αποβλέπει να αποκτήσουν οι μαθητές ενδιαφέρον και γνώσεις για τη πλούσια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά των τόπων της Νομαρχίας Πειραιά που βρέχονται από τη θάλασσα του Αργοσαρωνικού. Παράλληλα, να κατανοήσουν τις ιδιαιτερότητες του περιβάλλοντος και τις απειλές που αντιμετωπίζει, να ενημερωθούν για το περιβαλλοντικό έργο και τις δραστηριότητες της αυτοδιοίκησης α΄ και β΄ βαθμού και των οικολογικών φορέων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Κυρίως όμως να αισθανθούν τα παιδιά μας, ως πολίτες του αύριο, ότι η περιοχή τους μπορεί να προσφέρει τη ζητούμενη ποιότητα ζωής και να συνειδητοποιήσουν ότι μπορούν να συμβάλουν με σημαντικό τρόπο προς αυτή την κατεύθυνση μέσα από ορθολογικές περιβαλλοντικές δράσεις.

Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς ξεφυλλίζοντας το πολύτιμο αυτό εκπαιδευτικό υλικό, η Αίγινα, το Αγκίστρι, τα Μέθανα, ο Πόρος, η Σαλαμίνα, η Τροιζήνα, οι Σπέτσες και η Ύδρα, με τη μοναδικότητα των φυσικών, ιστορικών και πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους, παρέχουν θαυμάσιες ευκαιρίες για την υλοποίηση εκπαιδευτικών επισκέψεων των σχολείων και μπορούν να αποτελέσουν σημείο αναφοράς για την καλλιέργεια περιβαλλοντικής κουλτούρας στην μαθητική κοινότητα.

Πραγματικά νοιώθουμε ιδιαίτερη ικανοποίηση που η Νομαρχία Πειραιά αναλαμβάνει την έκδοση αυτού του εγχειρήματος, **ταξιδεύοντας τα σχολεία της με την αειφορία στον Αργοσαρωνικό.**

Ικανοποίηση γιατί κάνουμε ένα ακόμα σημαντικό βήμα για την παιδεία που οραματιζόμαστε, την παιδεία που αξίζει στα παιδιά μας.

Και γιατί η στενή και γόνιμη συνεργασία που έχουμε αναπτύξει με το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας της περιοχής μας, αποτελεί για εμάς απόδειξη εμπιστοσύνης, του δρόμου που ακολουθούμε για μια ανάπτυξη με σεβασμό στο περιβάλλον και τον πολίτη. Τον πολίτη του σήμερα και του αύριο.

Θα ήθελα, ως Νομάρχης Πειραιά, να συγχαρώ όλους τους συντελεστές του εκπαιδευτικού αυτού υλικού.

Τους ευχαριστούμε για την αξιόλογη προσπάθειά τους που έρχεται να επιβεβαιώσει, για άλλη μια φορά, ότι η Αυτοδιοίκηση μαζί με την εκπαιδευτική κοινότητα μπορούν να ανοίξουν νέους, πρωτοπόρους ορίζοντες για το περιβάλλον, τη παιδεία, τη νέα γενιά.

Χαιρετισμός του Διευθυντή Εκπαίδευσης της Διεύθυνσης Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Πειραιά

Ιωάννου Ξανθοπουλίδη

Η αειφορία και η πράσινη ανάπτυξη είναι δύο έννοιες αλληλένδετες γιατί η πράσινη ανάπτυξη εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα, άρα και την αειφορία. Η εκπαίδευση για την αειφορία αγκαλιάζει διάφορα επιστημονικά πεδία, συνθέτει πολλά γνωστικά αντικείμενα διευρύνοντας την έννοια του περιβάλλοντος, ως πλαισίου συνολικά των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Αναδεικνύει έτσι νέες μορφωτικές παραμέτρους, όπως την εκπαίδευση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα των φύλων, την αντιμετώπιση προβλημάτων που σχετίζονται με τη φτώχεια, την υγεία, την ποιότητα ζωής, κ.ά.

Σήμερα, πράγματι, τα περιβαλλοντικά προβλήματα επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις κοινωνίες και δημιουργούν στον άνθρωπο αισθήματα ανασφάλειας για την ποιότητα της ζωής του. Με αυτή την έννοια η θεσμοθετημένη από την ελληνική πολιτεία Περιβαλλοντική Εκπαίδευση / Εκπαίδευση για την αειφορία ή βιωσιμότητα, όπως αυτή οργανώνεται και υλοποιείται μέσα από τις σχολικές δραστηριότητες, συμβάλλει καθοριστικά στην καλλιέργεια αρχών ενεργού συμμετοχής για την προστασία του περιβάλλοντος στους μαθητές – αυριανούς πολίτες.

Με την παρούσα έκδοση επιδιώκεται η διάχυση σκέψεων και προβληματισμών, που διαπνέονται από τις αρχές της αειφορίας, για ένα θέμα που απασχολεί την εκπαιδευτική κοινότητα, όπως αυτό των εκπαιδευτικών επισκέψεων – σχολικών εκδρομών. Το εκπαιδευτικό αυτό υλικό αποτελεί μια βιωματική πρόταση, ώστε οι εκπαιδευτικές εκδρομές να αποτελούν πράγματι αναγκαίο συμπλήρωμα της αγωγής των μαθητών, γιατί τις επιβάλλουν λόγοι που απορρέουν από τον παιδαγωγικό – μορφωτικό χαρακτήρα του σχολείου. Η έκδοση αυτή αποκτά ιδιαίτερη παιδαγωγική αξία (οικολογικής, πολιτιστικής, αρχαιολογικής, ιστορικής) για τα σχολεία της Διεύθυνσής μας, γιατί αναφέρεται στην ευαίσθητη τουριστική περιοχή του Αργοσαρωνικού, περιοχή της ευθύνης μας.

Πιστεύουμε ότι θα αποτελέσει ένα ισχυρό βοήθημα για τους εκπαιδευτικούς και μαθητές των σχολείων μας καθώς και σχολείων όλης της χώρας που επιθυμούν μια πιο βαθιά και ουσιαστική γνωριμία με τον τόπο και τους ανθρώπους του.

Συγχαίρω και ευχαριστώ τους Υπευθύνους Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Δ/νσής μας, κ. Παντελή Μάναλη και κ. Αλεξάνδρα Σούρμνη για την πρωτοβουλία τους, τη συγγραφική ομάδα τα μέλη της οποίας – οι Υπεύθυνοι Π.Ε. της Δ/νσής μας και η Υπεύθυνη Π.Ε. Δ. Αττικής κ. Σπυριδούλα Μαργαρίτη - ανάλωσαν πολύ από τον προσωπικό τους χρόνο για να επιτευχθεί η έκδοση αυτού του εγχειριδίου, όπως και όλους όσους συνέβαλαν στην έκδοσή του. Θερμές ευχαριστίες επίσης στη Νομαρχία Πειραιά, καθώς και προσωπικά στο Νομάρχη κ. Γιάννη Μίχα, πάντα ευαίσθητο σε θέματα περιβάλλοντος, για τη συμβολή τους στην έκδοση αυτού του υλικού.

Εκπαίδευση για την αειφορία

Ταξιδεύοντας με την αειφορία στον Αργοσαρωνικό

Εισαγωγικό σημείωμα
για τον ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

κεφάλαιο 1

Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφορία

1. Αειφόρος / Βιώσιμη Ανάπτυξη

Τις τελευταίες δεκαετίες το παγκόσμιο εκπαιδευτικό ενδιαφέρον άρχισε να προσανατολίζεται προς την καινούργια διάσταση που πήρε η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (Π.Ε.) με την εισαγωγή του όρου αειφόρος ή βιώσιμη ανάπτυξη. Ο όρος υιοθετήθηκε για πρώτη φορά σε διεθνές επίπεδο, μέσω της έκθεσης που συνέταξε η Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (World Commission on Environment and Development) το 1987, υπό την προεδρία της πρωθυπουργού της Νορβηγίας Brundtland, με τίτλο «Το κοινό μας μέλλον» (WCED, 1987). Ο όρος «βιώσιμη/αειφόρος ανάπτυξη» (sustainable development) επικράτησε διεθνώς το 1992, μετά την Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας. Το περιεχόμενο του όρου, σύμφωνα με την Παγκόσμια Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη των Ηνωμένων Εθνών (WCED) έχει την έννοια της ανάπτυξης, η οποία «ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες».

Η αειφορία προβάλλει ως μία έννοια γενικότερη από αυτήν του περιβάλλοντος, γιατί ενσωματώνει ταυτόχρονα το περιβάλλον, την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική (Φιλογαΐτη, 2002). Επομένως, απαιτεί να δώσουμε απαντήσεις στα ζητήματα που προκύπτουν από τις αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στο **περιβάλλον** και την **κοινωνία**, λαμβάνοντας ταυτόχρονα ιδιαίτερα υπόψη την **οικονομία** (Sauve L., 2004). Οι τρεις παραπάνω «πυλώνες», Περιβάλλον, Κοινωνία και Οικονομία, είναι τρία συστήματα αλληλεξαρτώμενα, η καλή λειτουργία των οποίων αποτελεί την αναγκαία συνθήκη για την επίτευξη της αειφορίας. Απαραίτητες προϋποθέσεις γι' αυτό είναι η αλληλεγγύη ανάμεσα στα άτομα μιας κοινότητας και η αλληλεγγύη ανάμεσα στους λαούς, η δημοκρατία, η δικαιοσύνη μεταξύ των μελών ενός πληθυσμού, μεταξύ πληθυσμών και μεταξύ κρατών, η οικολογική βιωσιμότητα, η υπευθυνότητα, η ισότητα μεταξύ των γενεών, η ισότιμη πρόσβαση στους φυσικούς πόρους, η ενεργός συμμετοχή των ατόμων στην κοινότητα, η διασφάλιση της ειρήνης σε παγκόσμιο επίπεδο. Όλες οι παραπάνω έννοιες έχουν άμεση σχέση με αυτό που ονομάζουμε **ποιότητα ζωής**.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι το εννοιολογικό περιεχόμενο της αειφορίας / βιωσιμότητας δεν είναι μονοσήμαντα καθορισμένο. Αντίθετα, έχει προκαλέσει μεγάλες συζητήσεις, προβληματισμούς, κριτικές και αμφισβητήσεις. Υπάρχουν διαφορετικές απόψεις και αντιπαραθέσεις, που εκφράζονται στο χώρο της επιστήμης, της διανόησης και της κοινωνίας. Η έννοια της αειφόρου ανάπτυξης έχει δεχτεί κριτική που εστιάζει κυρίως στο ασαφές περιεχόμενό της και ως εκ τούτου επιδέχεται πολλές και διαφορετικές ερμηνείες, ανάλογα με την κουλτούρα, την κοινωνική θέση, την ιδεολογία και την επιστήμη του καθενός.

Έχει γίνει όμως σαφές ότι η ταύτιση της ανάπτυξης με την οικονομική μεγέθυνση δεν μπορεί πλέον να προσφέρει λύσεις στον σημερινό κόσμο και γι' αυτό το λόγο αμφισβητείται έντονα. Αμφισβητείται, γιατί στο σκεπτικό μιας τέτοιας άποψης υπάρχουν βασικά μειονεκτήματα, όπως ότι: α) ορισμένοι άνθρωποι ωφελούνται σε βάρος κάποιων άλλων, β) ορισμένοι άνθρωποι ωφελούνται σε βάρος του περιβάλλοντος και γ) οι σημερινές γενεές ωφελούνται σε βάρος των μελλοντικών γενεών (Μαλαματή, 2006). Χαρακτηριστικά παραδείγματα των προβλημάτων που έχει δημιουργήσει ο «παραδοσιακός» δυτικός τρόπος ανάπτυξης, σε διεθνές επίπεδο, είναι ότι το ένα τέταρτο του παγκόσμιου πληθυσμού διαβιώνει με εισόδημα λιγότερο από ένα δολάριο την ημέρα και το ένα πέμπτο του παγκόσμιου πληθυσμού δεν έχει πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας.

Αντίθετα, η αειφόρος/βιώσιμη ανάπτυξη θέτει σε προτεραιότητα την ποιότητα ζωής, τόσο των ανθρώπων όσο και του πλανήτη. Δίνει έμφαση: α) σε βελτιωμένα επίπεδα κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας για τους λιγότερο προνομιούχους, β) στην προστασία της βιόσφαιρας από την οποία εξαρτάται η ζωή στον πλανήτη μας, γ) στο ότι οι μελλοντικές γενιές θα πρέπει να κληρονομήσουν τουλάχιστο όσο πλούτο, φυσικό και ανθρωπογενή, έχουμε κληρονομήσει και εμείς (Hicks, 2001).

Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αειφόρος ανάπτυξη αποτελεί μια δυναμική και εξελισσόμενη έννοια, με αντιφάσεις και συγκρούσεις εσωτερικές και εξωτερικές, που οδηγούν σε διαφορετικούς ορισμούς και ερμηνείες. Αποτελεί, όμως, και μια μεγάλη πρόκληση. Εξάλλου και άλλες βασικές έννοιες, όπως π.χ. η «δημοκρατία», γίνονται αντιληπτές με εναλλακτικούς τρόπους στα διαφορετικά μήκη και πλάτη της γης, χωρίς αυτό να μας εμποδίζει να τις διεκδικούμε. Εκείνο, που φαίνεται να είναι κοινά αποδεκτό, είναι η άποψη ότι ο σημερινός τρόπος ζωής δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη βιωσιμότητα (Aries).

Η διάσκεψη του Ρίο (1992), που έγινε με στόχο την προώθηση των αρχών της αειφόρου ανάπτυξης, εγκαθίδρυσε την έννοια της **Τοπικής Ατζέντας 21**, δηλαδή μιας διαδικασίας, στο πλαίσιο της οποίας, οι τοπικές αρχές σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης καλούνται να εργαστούν από κοινού με όλους τους φορείς της τοπικής κοινωνίας και με τους πολίτες. Στόχος της συνεργασίας είναι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση δράσεων που θα εφαρμόσουν τις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο.

Αν ήθελε κανείς να συνοψίσει τα χαρακτηριστικά της Τοπικής Ατζέντας 21, που την κάνουν να ξεχωρίζει από άλλες δράσεις, αυτά είναι:

1. Ο καθοριστικός ρόλος των τοπικών αρχών στην επίτευξη αειφορίας σε τοπικό επίπεδο.
2. Η συμμετοχή στην παγκόσμια ευθύνη για τον περιορισμό των αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον.
3. Το μοίρασμα γνώσεων, ιδεών και εμπειριών με άλλες κοινότητες σε παγκόσμια βάση.
4. Η ευρεία συμμετοχική διαδικασία όλων των ομάδων του πληθυσμού και η βαθιά προσήλωση στις δημοκρατικές διαδικασίες.
5. Η ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών στοιχείων που ορίζουν την ποιότητα ζωής των πολιτών σε τοπικό επίπεδο.

2. Η εκπαίδευση για την αειφόρο / βιώσιμη ανάπτυξη

Στην διάσκεψη του Ρίο (1992) η εκπαίδευση με την ευρύτερή της έννοια (τυπική, μη τυπική, άτυπη) αναγνωρίζεται ως προϋπόθεση για τη βιώσιμη/αειφόρο ανάπτυξη. Στην 3^η Διεθνή Διάσκεψη για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, με θέμα «Περιβάλλον και Κοινωνία: Εκπαίδευση και Ευαισθητοποίηση των Πολιτών για την Αειφορία», που οργάνωσε από την UNESCO στη Θεσσαλονίκη το 1997, αναγνωρίστηκε η εκπαίδευση, σε

όλες τις βαθμίδες και σε όλες τις χώρες, ως ένας από τους πυλώνες της αειφορίας. Παράλληλα επισημάνθηκε ότι η Π.Ε. μπορεί να αναφέρεται και ως Εκπαίδευση για την Αειφορία ή/και ως Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία. Γενικότερα, μετά τη διάσκεψη του Ρίο, οι κυβερνήσεις σχεδόν όλων των κρατών προωθούν ως στόχο στις εκπαιδευτικές τους πολιτικές, την επίτευξη της βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης. Επιχειρούν, μάλιστα, την ενσωμάτωση αυτής της διάστασης σε πολλά εθνικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Έτσι άρχισε να χρησιμοποιείται ο όρος «εκπαίδευση για τη βιώσιμη ανάπτυξη (ΕΒΑ)», «εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη (ΕΑΑ)» ή ο πιο οικοκεντρικός όρος «εκπαίδευση για τη βιωσιμότητα/αειφορία».

Σήμερα η Π.Ε., μια εκπαίδευση «γύρω, από και μέσα, για το περιβάλλον» στην πορεία εξέλιξής της, ενσωματώνει στα προγράμματά της τις αρχές της αειφορίας, διευρύνοντας την έννοια του περιβάλλοντος, ως πλαισίου συνολικά των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Προσεγγίζουμε δηλαδή και διαπραγματευόμαστε το περιβάλλον, ως ανθρώπινο δημιούργημα. Έτσι, λοιπόν, η σύνδεση με την αειφορία περιλαμβάνει και την ενασχόληση, τη συνειδητοποίηση και την εξεύρεση λύσεων στα προβλήματα της φτώχειας, της υγείας και της ποιότητας ζωής, της εξασφάλισης τροφής, της ισότητας των φύλων, της εξάλειψης του αναλφabetισμού, της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της πολυπολιτισμικότητας, της κοινωνικής ανεκτικότητας και της ειρήνης.

Η διακήρυξη της 4^{ης} Διεθνούς Διάσκεψης για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, που έγινε πρόσφατα (2007) στο Αχμενταμπάντ της Ινδίας, αναφέρει επιγραμματικά: «Ανθρώπινα δικαιώματα, ισότητα των φύλων, κοινωνική δικαιοσύνη και ένα υγιές περιβάλλον πρέπει να γίνουν παγκόσμια επιταγή. Η εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη είναι κατάλληλη για την αλλαγή αυτή». Στην ίδια διάσκεψη, αναγνωρίστηκαν η συμβολή και ο πρωταγωνιστικός ρόλος της Π.Ε. στην Εκπαίδευση για την Αειφόρο Ανάπτυξη, η οποία προωθεί την ολιστική, συστημική προσέγγιση και τη δια βίου μάθηση.

Αναγνωρίζεται ότι η Εκπαίδευση για την Αειφορία βοηθά τα παιδιά να κατανοήσουν πως η μελλοντική ζωή τους, ως ενηλίκων, επηρεάζεται άμεσα από το τι συμβαίνει στον κόσμο σήμερα. Γι αυτό είναι σημαντικό α) εκπαιδευτικοί και μαθητές να διαμορφώσουν μια κριτική άποψη τόσο για τη σημερινή κατάσταση του πλανήτη (πού βρισκόμαστε σήμερα) όσο και για τις μελλοντικές πιθανότητες (πού θέλουμε να πάμε) και β) οι εκπαιδευτικοί να βοηθήσουν και να ενθαρρύνουν τους μαθητές να ανακαλύψουν τις ελπίδες και τους φόβους τους σχετικά με το μέλλον της κοινωνίας και του πλανήτη. Όσον αφορά στην ατμόσφαιρα του σχολείου (National curriculum, U.K., 2003), προτείνεται η δημιουργία περιβάλλοντος μάθησης, όπου υπάρχουν ευκαιρίες για:

- ◆ *Να ακούς τους άλλους*
- ◆ *Να εκφράζεις και να υπερασπίζεσαι απόψεις*
- ◆ *Να επιλέγεις ανάμεσα σε εναλλακτικές λύσεις*
- ◆ *Να δουλεύεις συλλογικά*
- ◆ *Να μαθαίνεις να επικοινωνείς*
- ◆ *Να διαπραγματεύεσαι*
- ◆ *Να σέβεσαι τις δημοκρατικές διαδικασίες*
- ◆ *Να σκέφτεσαι κριτικά*
- ◆ *Να συμμετέχεις υπεύθυνα σε δραστηριότητες, σχολικές και κοινωνικές*

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η Εκπαίδευση για την Αειφορία/Βιωσιμότητα αποσκοπεί στη δημιουργία **ενεργών πολιτών** μέσα από την καλλιέργεια της ικανότητας κατανόησης των περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων, λήψης απόφασης καθώς και ανάληψης δράσης σε σχέση με αυτά, λαμβάνοντας συγχρόνως υπόψη μας και άλλες παραμέτρους, όπως είναι η δημοκρατία, η ισότητα, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η φτώχεια και η εξασφάλιση τροφής, η ειρήνη κ.ά.

Η UNESCO στα πλαίσια της ανάπτυξης μιας εκπαίδευσης η οποία θα διαμορφώσει αξίες και στάσεις που θα οδηγήσουν σε ένα βιώσιμο μέλλον για την ανθρωπότητα, κάλεσε τα κράτη-μέλη της να προγραμματίσουν τις δράσεις τους για τη δεκαετία 2005-2014. Το Υπουργείο Παιδείας συμβαδίζοντας με τους στόχους της UNESCO, διαμόρφωσε δράσεις για την τρέχουσα δεκαετία, οι οποίες αφενός στοχεύουν στο να καλλιεργήσουν στους μαθητές μας στάσεις που χαρακτηρίζουν τον ενεργό πολίτη και αφετέρου προωθούν το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία, μέσω δράσεων που θα υλοποιούνται από κοινού με άλλους κοινωνικούς φορείς.

Τα σχολικά έτη της Δεκαετίας 2005 - 2014 έχουν χαρακτηριστεί με θεματικό περιβαλλοντικό περιεχόμενο ως εξής:

- 2006 Νερό – Γαλάζιος Πλανήτης
- 2007 Καταναλωτισμός & Περιβάλλον
- 2008 Δάσος – Πράσινος Πλανήτης
- 2009 Γεωργία, Διατροφή & Ποιότητα Ζωής
- 2010 Ενέργεια – Ανανεώσιμες Πηγές & Τοπικές Κοινωνίες
- 2011 Εκπαίδευση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα
- 2012 Υγεία & Παραγωγικές Διαδικασίες
- 2013 Ανθρωπογενές Περιβάλλον & Αειφόρος Διαχείριση
- 2014 Ενεργοί Πολίτες

3. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην Π.Ε.

Η παιδαγωγική η οποία χαρακτηρίζει την Π.Ε. είναι αυτή της **βιωματικής προσέγγισης και ενεργητικής μάθησης**. Η μάθηση που στηρίζεται στην εμπειρία και το βίωμα είναι πιο αποτελεσματική, γιατί πρόκειται για αγωγή που γίνεται μέσω αυτών που κάνουν τα ίδια τα παιδιά. Έτσι, διευκολύνεται η μάθηση και οι πληροφορίες αποκτώνται ευκολότερα, ενισχύεται η ευνοϊκή διάθεση των μαθητών, αποκτούν δηλαδή θετικές στάσεις α) προς το σχολείο, β) προς τη μάθηση, γ) προς το αντικείμενο που μελετούν και αποκτούν περισσότερες ικανότητες και δεξιότητες (Τρικάλιτη - Παλαιοπούλου, 1999).

Γενική μεθοδολογική προσέγγιση βιωματικής και ενεργητικής μάθησης, που έχει επικρατήσει στο σχεδιασμό και υλοποίηση ενός προγράμματος Π.Ε. στη χώρα μας, είναι η **μέθοδος Project**. Η μέθοδος αυτή, όπως και η μέθοδος Επίλυσης προβλήματος (Problem solving), είναι ολοκληρωμένη διδακτική πρόταση, που αναφέρεται στα βασικά μεθοδολογικά σημεία της διδακτικής πράξης χωρίς να περιγράφει λεπτούς διδακτικούς χειρισμούς. Λειτουργεί ως ομπρέλα, κάτω από την οποία έχουν θέση ειδικότερες διδακτικές στρατηγικές ή διδακτικές τεχνικές, όπως η μελέτη στο πεδίο (field study), η συζήτηση σε ομάδες (group discussion), η συζήτηση στην τάξη, η δομημένη συζήτηση (debate), η πειραματική μέθοδος - κατασκευές, η μελέτη χαρακτηριστικής περίπτωσης (case Study), το περιβαλλοντικό μονοπάτι (environmental trail), η χαρτογράφηση εννοιών (concept mapping), ο καταιγισμός ιδεών ή ιδεοθύελλα (brain storming), η σφυγμομέτρηση ή επισκόπηση απόψεων (survey research ή survey work), η βιβλιογραφική έρευνα (library research), παιχνίδια ρόλων (role playing) – δραματοποίηση, παιχνίδια προσομοίωσης, παιχνίδια σε ανοιχτό χώρο (outdoor games), καλλιτεχνική έκφραση (ζωγραφική, κολλάζ κ.ά.).

α) Η Μέθοδος Project

Είναι ένας τρόπος ομαδικής διδασκαλίας στην οποία συμμετέχουν αποφασιστικά εκπαιδευτικοί και παιδιά, ενώ η ίδια η διδασκαλία σχεδιάζεται, διαμορφώνεται και επιτελείται από όλους/ες που συμμετέχουν σ' αυτή (Frey 1986). Σύμφωνα με τον Frey είναι μια ανοιχτή διαδικασία μάθησης, τα όρια και οι δυνατότητές της δεν είναι αυστηρά καθορισμένα, εξελίσσεται ανάλογα με την κατάσταση και τα ενδιαφέροντα

των συμμετεχόντων. Δηλαδή, ένα *project* είναι ο σχεδιασμός και η ολοκλήρωση ενός συγκεκριμένου έργου (π.χ. εξοικονόμηση ενέργειας στο σπίτι ή/και στο σχολείο, ο σχεδιασμός και η έκδοση φυλλαδίου για τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, η κατασκευή ενός ηλιακού ποδηλάτου κ.ά.).

Η εφαρμογή του project προϋποθέτει την εργασία των μαθητών σε ομάδες και την ενεργό συμμετοχή τους σε όλη την πορεία του σχεδιασμού και της υλοποίησης του έργου. Η επαφή με την κοινωνία είναι συνεχής και ιδιαίτερα με τα πρόσωπα και τις κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονται στο περιβαλλοντικό ζήτημα, που αποτελεί θέμα του project.

Το project ονομάζεται επίσης και σχέδιο εργασίας ή μέθοδος βιωμάτων ή πρόγραμμα δράσης ή απλά πρόγραμμα. Ο όρος «πρόγραμμα Π.Ε.» είναι ταυτόσημος με το project.

Ιστορικά οι ρίζες της μεθόδου project εντοπίζονται σε εκπαιδευτικές κινήσεις που αναπτύχθηκαν στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το γενικότερο εκπαιδευτικό πρότυπο κάτω από το οποίο στεγάζονται αυτές οι εκπαιδευτικές κινήσεις είναι η Νέα Αγωγή, της οποίας κεντρικό χαρακτηριστικό είναι ο μαθητοκεντρισμός με κυριότερους εκπροσώπους τους:

- ◆ Claparède, «η αγωγή πρέπει να στηρίζεται στα ενδιαφέροντα των παιδιών»
- ◆ J. Dewey, «μάθηση μέσα από την πράξη» (learning by doing)
- ◆ O. Decroly, «το σχολείο από τη ζωή για τη ζωή»
- ◆ M. Montessori, «τα παιδιά πειραματίζονται, ερευνούν και μαθαίνουν μόνα τους, σε ένα περιβάλλον ρυθμισμένο από τους μεγάλους»
- ◆ Rousseau, Pestalozzi, C. Freinet, A. Neill, P. Freire, S. Papert, A. Δελμούζο κ.ά.

Το κύριο επιχείρημα των παιδαγωγών που επεξεργάστηκαν και πρότειναν τη μέθοδο αυτή είναι: «να πάψει το σχολείο να αποτελεί έναν περιχαρακωμένο χώρο αποκομμένο από τη ζωή».

β) Στάδια υλοποίησης ενός προγράμματος Π.Ε.

Κατά τη μέθοδο Project ακολουθείται σε γενικές γραμμές η εξής πορεία:

Σχεδιασμός του προγράμματος (project)	1. Επιλογή θέματος
	2. Καθορισμός των στόχων του προγράμματος
	3. Οργάνωση των μαθητών σε ομάδες και επιμερισμός εργασιών
	4. Κατάστρωση χρονοδιαγράμματος
Εφαρμογή του project	5. Εκτέλεση δραστηριοτήτων με αλληλοενημέρωση των ομάδων και διαμορφωτική αξιολόγηση
	6. Σύνθεση των επιμέρους εργασιών
	7. Δημοσιοποίηση, γνωστοποίηση του προγράμματος
Αξιολόγηση του project	8. Τελική αξιολόγηση του προγράμματος

Πίνακας 1. Τα βήματα ενός προγράμματος (project) συνοπτικά

1. Επιλογή του θέματος

Κριτήρια για την επιλογή ενός θέματος Π.Ε. είναι: α) Να έχει σχέση με το άμεσο περιβάλλον των μαθητών (σχολείο, γειτονιά, συνοικία, πόλη), ώστε να εμπίπτει στα ενδιαφέροντα των μαθητών και να δίνει δυνατότητα βιωματικής προσέγγισης. Η εγγύτητα του θέματος με τη ζωή, άλλωστε, αποτελεί μια πρωταρ-

χική παιδαγωγική αρχή μάθησης β) Να μπορεί να μελετηθεί σε σχέση με τα διατιθέμενα μέσα, το διαθέσιμο χρόνο και τις αναγκαίες συνεργασίες. Η επιλογή του θέματος γίνεται από τους μαθητές/τριες και την Παιδαγωγική ομάδα με τέτοιο τρόπο, ώστε η τελική απόφαση να είναι συλλογική.

2. Καθορισμός των στόχων

Στοχεύουμε σε εκείνα τα στοιχεία που απευθύνονται σε όλες τις πλευρές της προσωπικότητας του ανθρώπου, δηλαδή στην α) απόκτηση γνώσεων β) απόκτηση δεξιοτήτων γ) απόκτηση ή αλλαγή στάσεων και δ) στην πρόκληση επιθυμητής συμπεριφοράς. Θέτουμε δηλαδή στόχους που αναφέρονται και στους τρεις τομείς (γνωστικούς, συναισθηματικούς, ψυχοκινητικούς). Ο καθορισμός των στόχων μας βοηθάει να αποφύγουμε τη διάχυση και να αξιολογήσουμε τη δουλειά μας.

3. Σχεδιασμός της εργασίας και συγκρότηση ομάδων

Στη φάση αυτή γίνεται ο χωρισμός του θέματος που επιλέξαμε σε θεματικές ενότητες, συγκροτούνται οι ομάδες, καθορίζονται οι επιμέρους στόχοι, προσδιορίζονται οι πηγές πληροφόρησης, σχεδιάζονται οι δραστηριότητες ανάλογα με το θέμα και τους στόχους που έχουμε θέσει και γίνεται η κατάστρωση χρονοδιαγράμματος. Η μαθητική ομάδα αποτελεί τη βασική λειτουργική μονάδα ενός προγράμματος Π.Ε.. Μέσα από την ομαδική εργασία επικοινωνούμε καλύτερα, συνεργαζόμαστε από κοινού για να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα, ανταλλάσσουμε απόψεις, αισθανόμαστε συνυπεύθυνοι και από κοινού δίνουμε λύσεις σε διάφορα προβλήματα, γνωρίζουμε καλύτερα τον εαυτό μας και τους άλλους.

Οι πηγές πληροφόρησης μπορεί να είναι:

- ◆ Φυσικά πρόσωπα: ειδικοί επιστήμονες, εργαζόμενοι, απλοί άνθρωποι
- ◆ Φορείς: τοπική και νομαρχιακή αυτοδιοίκηση, επιστημονικά και ερευνητικά ιδρύματα, σύλλογοι, περιβαλλοντικές οργανώσεις
- ◆ Γραπτές πηγές: βιβλία, έντυπα, εφημερίδες, φυλλάδια, περιοδικά, διαδίκτυο
- ◆ Το ίδιο το περιβάλλον

4. Κατάστρωση χρονοδιαγράμματος

Γίνεται ο προγραμματισμός των μετακινήσεων, των συναντήσεων με ειδικούς και γενικότερα των δραστηριοτήτων που θα αναπτυχθούν

5. Υλοποίηση των δραστηριοτήτων – Αλληλοενημέρωση ομάδων

Οι δραστηριότητες που θα υλοποιήσουμε, ώστε να φτάσουμε στην επίτευξη των στόχων που έχουμε θέσει, έχουν σχεδιαστεί με βάση τις παιδαγωγικές προσεγγίσεις και διδακτικές στρατηγικές που χρησιμο-

ποιεί η Π.Ε., η οποία έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί ποικιλία μέσων και μεθόδων με συνέπεια το πρόγραμμά μας να γίνεται πιο ελκυστικό στους μαθητές.

Κατά την αλληλοενημέρωση γίνεται ανταλλαγή και επεξεργασία των πληροφοριών που συλλέχθηκαν, ανταλλαγή εμπειριών και βιωμάτων που αποκτήθηκαν, επεξεργασία των αποκτηθέντων γνώσεων.

6. Σύνθεση των επιμέρους εργασιών

Στη φάση αυτή γίνεται συγκέντρωση και επεξεργασία όλων των πληροφοριών (κείμενα, χάρτες, φωτογραφίες, διαφάνειες, σχέδια, δημοσιεύσεις, κ.ά.). Πιο συγκεκριμένα γίνεται: απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, επεξεργασία των ερωτηματολόγιων ή των συνεντεύξεων, οργάνωση των στοιχείων που συγκεντρώθηκαν σε πίνακες, διαγράμματα, χάρτες κ.ά., συγγραφή των τελικών κειμένων, διατύπωση συμπερασμάτων, καταγραφή προτάσεων, οργάνωση έκθεσης του οπτικού υλικού και σχεδιασμός κάποιων δράσεων, προετοιμασία για την παρουσίαση.

7. Παρουσίαση της εργασίας, δημοσιοποίηση, γνωστοποίηση του προγράμματος

Η εργασία παρουσιάζεται στο σχολείο ή σε ευρύτερο κοινό στην τοπική κοινωνία. Η παρουσίαση περιλαμβάνει: γνωστικά στοιχεία (περιληπτικά), πηγές πληροφόρησης, τον τρόπο που λειτούργησε η ομάδα, το ενδιαφέρον και το πνεύμα συνεργασίας που επέδειξαν τα μέλη της, τις δραστηριότητες και τις δράσεις της ομάδας, συμπεράσματα, προτάσεις. Να τονίσουμε ότι ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δίνεται στις δραστηριότητες και τις δράσεις της περιβαλλοντικής ομάδας.

Τρόποι δημοσιοποίησης:

- ◆ Ανοικτή συζήτηση ή άλλες εκδηλώσεις
- ◆ Δημοσιεύσεις σε ΜΜΕ, μαθητικά έντυπα, δελτία τύπου, συνεντεύξεις
- ◆ Αναφορές σε ιστοσελίδες
- ◆ Εκδόσεις μικρών εντύπων - φυλλαδίων
- ◆ Ανάρτηση ανακοινώσεων - αφισών με τα αποτελέσματα του project και τις προτάσεις
- ◆ Αυτοκόλλητα με ευρηματικά συνθήματα σχετικά με το θέμα, κ.ά.

Η παρουσίαση γίνεται με κείμενα, διαφάνειες, φωτογραφικό υλικό, κατασκευές, θεατρικό παιχνίδι, παιχνίδι ρόλων, μουσική, τραγούδια, δραματοποίηση κ.ά., έτσι, ώστε να είναι ελκυστική και να προκαλεί το ενδιαφέρον όσων την παρακολουθούν.

Η τελική παρουσίαση προσφέρει ευκαιρίες πολλαπλής έκφρασης, ενισχύει τη συνοχή της ομάδας, αναδεικνύει δεξιότητες και ταλέντα, τονώνει την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθηση της ομάδας, δημοσιοποιεί την εργασία, λειτουργεί σαν εργαλείο αξιολόγησης, ευαισθητοποιεί, ενημερώνει, προβληματίζει.

8. Αξιολόγηση

Η αξιολόγηση γίνεται στην αρχή, στη διάρκεια και στο τέλος του προγράμματος (αρχική, διαμορφωτική, τελική). Αξιολογούμε το βαθμό της επίτευξης των στόχων του προγράμματος, το επίπεδο σχεδιασμού, οργάνωσης και εφαρμογής του προγράμματος, το βαθμό συμμετοχής των μαθητών στις εργασίες του προγράμματος, την αποτελεσματικότητα των μεθόδων που εφαρμόστηκαν, το επίπεδο επικοινωνίας, συνεργασίας και ανάπτυξης ομαδικού πνεύματος.

Η αξιολόγηση γίνεται με:

- ◆ Συζητήσεις στις οποίες κατατίθεται η εμπειρία των μαθητών και ό,τι αποκόμισαν από την υλοποίηση του προγράμματος
- ◆ Ερωτηματολόγια γνώσεων, γνώμης και στάσεων
- ◆ Παρατήρηση της συμπεριφοράς των μαθητών
- ◆ Την παρουσίαση της εργασίας κ.ά.

4. Ειδικότερες διδακτικές στρατηγικές - Διδακτικές τεχνικές

Οι συνηθέστερες τεχνικές ή στρατηγικές, που χρησιμοποιούνται σε ένα project και μπορούν επίσης να αξιοποιηθούν στις εκπαιδευτικές επισκέψεις είναι: η μελέτη πεδίου, το περιβαλλοντικό μονοπάτι, η συζήτηση στην ομάδα, η επισκόπηση απόψεων, τα παιχνίδια, κ.ά.

α. Μελέτη πεδίου (field study / trip)

Αναφέρεται σε δραστηριότητες μαθητών που πραγματοποιούνται έξω από την αίθουσα διδασκαλίας σε υπαίθριους χώρους, εργοστασιακούς χώρους, δομημένο περιβάλλον, κ.ά. θεωρείται μια από τις σημαντικότερες διδακτικές τεχνικές, γιατί βασίζεται στη βιωματική και ενεργητική μάθηση. Οι μαθητές, χρησιμοποιώντας όλες τους τις αισθήσεις, παρατηρούν, καταγράφουν, συλλέγουν πληροφορίες «από πρώτο χέρι», αποκτούν εμπειρίες, συμμετέχουν οι ίδιοι ενεργά στη διαδικασία απόκτησης γνώσης με ερευνητική εργασία μέσα στο περιβάλλον που μελετούν. Κατάλληλοι χώροι για μελέτη στο πεδίο είναι:

♦ Εθνικοί δρυμοί, δάση, ποτάμια, λίμνες, υγρά τοπία, παράκτιες περιοχές, αγροκτήματα βιολογικής καλλιέργειας, κλπ.

♦ Μια περιοχή της πόλης, ένας δρόμος, πάρκο, άλσος, εργοστάσιο, super market, μουσείο, κλπ.

♦ Η αυλή του σχολείου, κ.ά.

Η μετακίνηση στο πεδίο, για να είναι αποτελεσματική, για να επιτελέσει τους στόχους που έχει θέσει η περιβαλλοντική ομάδα και να μη μετατραπεί σε απλή εκδρομή, απαιτεί κατάλληλη οργάνωση με την ενεργό συμμετοχή των μαθητών. Περιλαμβάνει τρία στάδια:

Φάση προετοιμασίας

Ο εκπαιδευτικός:

♦ Επισκέπτεται προηγουμένως αναγνωριστικά το προς μελέτη πεδίο, για να εξοικειωθεί με το αντικείμενο της μελέτης.

♦ Οργανώνει συζήτηση με τη μαθητική ομάδα, ώστε να προκληθεί το ενδιαφέρον των μαθητών, να γίνει μια πρώτη καταγραφή των ερωτημάτων, να καθοριστούν οι στόχοι της μελέτης, οι δραστηριότητες που θα υλοποιηθούν, οι πηγές πληροφόρησης που θα χρησιμοποιηθούν, να τεθούν θέματα συμπεριφοράς των μαθητών.

♦ Επιλύει θέματα σχετικά με το κόστος και τον τρόπο της μετακίνησης (λεωφορείο, πεζοπορία), την ασφάλεια των μαθητών, την ενδυμασία τους.

♦ Παίρνει μέτρα για την εξοικείωση των μαθητών με τα όργανα που πιθανόν θα χρησιμοποιήσουν κατά τη διάρκεια μιας δραστηριότητας (φακοί, μέτρο, θερμόμετρο, κιάλια κλπ.)

Εργασία στο πεδίο

Οι μαθητές συγκροτούν ομάδες και αναλαμβάνουν να υλοποιήσουν συγκεκριμένες δραστηριότητες, ανάλογα και με τις δυνατότητες που προσφέρει το πεδίο, όπως:

παρατήρηση, καταγραφή, επισήμανση και ταξινόμηση διαφόρων υλικών, φωτογράφιση, χαρτογράφηση, δειγματοληψία, μετρήσεις, ζωγραφική κ.ά.

Εργασία στην τάξη

Μετά την επιστροφή από το πεδίο, οι μαθητές επεξεργάζονται τα στοιχεία που συνέλεξαν, προχωρούν στη σύνθεση και τη διατύπωση πορισμάτων. Τα πορίσματά τους, καθώς και τα υλικά που συγκέντρωσαν, μπορούν να τα κοινοποιήσουν κατά τη παρουσίαση του προγράμματός τους στο τέλος της σχολικής χρονιάς, να συνθέσουν ένα φυλλάδιο, κ.ά.

β. Περιβαλλοντικό μονοπάτι (environmental trail)

Είναι μια εκπαιδευτική διαδρομή σε προεπιλεγμένο χώρο, μέσα στη φύση ή μέσα στο ανθρωπογενές περιβάλλον (πόλη, γειτονιές, κτήρια ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, πάρκα, αστικά άλση, αρχαιολογικούς χώρους κ.λ.π.). Το περιβαλλοντικό μονοπάτι είναι μια διαδρομή με συγκεκριμένους στόχους, προκαθορισμένους σταθμούς και δραστηριότητες. Είναι καλό να χρησιμοποιηθεί ξανά μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, ώστε να κατανοήσουν οι μαθητές τις μεταβολές που επιτελέστηκαν με το πέρασμα

του χρόνου και τις ανθρώπινες παρεμβάσεις και να προσδιορίσουν τους παράγοντες εκείνους που προκάλεσαν τις μεταβολές. Επίσης ένα περιβαλλοντικό μονοπάτι γίνεται πιο αποτελεσματικό, όταν διέρχεται από περιοχές διαφορετικές, ώστε να διευκολύνει τους μαθητές σε συγκρίσεις.

Το περιβαλλοντικό μονοπάτι δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να ασκηθούν στην παρατήρηση και καταγραφή στοιχείων, να προσεγγίσουν το περιβάλλον μέσα από όλες τις αισθήσεις τους, να αναπτύξουν δεξιότητες, όπως ανάγνωση χάρτη, χρήση οργάνων, συνεργασία, ομαδικότητα. Δίνει μεγάλες δυνατότητες για καλλιτεχνική έκφραση και έκφραση συναισθημάτων εκ μέρους των μαθητών. Τέλος, δίνει τη δυνατότητα να στρέψουν την προσοχή τους στα ειδικά προβλήματα της κοινότητας και να αντιληφθούν τις συνέπειες των ανθρώπινων παρεμβάσεων στο περιβάλλον, ώστε να λειτουργήσουν ως ενεργοί πολίτες για την προστασία του.

Από παιδαγωγική άποψη το περιβαλλοντικό μονοπάτι έχει τα εξής χαρακτηριστικά:

- ◆ Στηρίζει την αυτοπεποίθηση και την προσωπική ανάπτυξη
- ◆ Ευνοεί τη συνεργασία και το αίσθημα αλληλεξάρτησης μέσα στην ομάδα
- ◆ Βοηθάει στην απόκτηση δεξιοτήτων
- ◆ Οδηγεί στη γνώση, κατανόηση και δράση για το περιβάλλον
- ◆ Εξοικειώνει την ομάδα με το φυσικό ή με το αστικό περιβάλλον

γ. Συζήτηση σε ομάδες (group discussion) και στην τάξη

Με την ομαδική συζήτηση η ομάδα, συνολικά και κάθε άτομο μέσα σ' αυτή, θέλει να ανεβάσει το επίπεδο «ωριμότητας», να βελτιώσει την ικανότητα συλλογισμού πάνω σε διαφορετικά ζητήματα και να κάνει αποτελεσματικότερη την κοινή προσπάθεια. Οι μαθητές αναπτύσσουν ικανότητες συνεργασίας, επικοινωνίας, προσεκτικής ακρόασης, έκφρασης διαφορετικής άποψης και καλλιιεργούν το σεβασμό στις απόψεις των άλλων.

Επίσης ασκούνται στη διατύπωση κατάλληλων ερωτημάτων και λογικών επιχειρημάτων, στην οργάνωση και στη λεκτική έκφραση των σκέψεών τους και στην ανάδειξη των κύριων σημείων ενός θέματος. Συγκροτούνται σε ομάδες ανάλογα με το δυναμικό της τάξης και τα υπό συζήτηση θέματα. Για να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική λειτουργία κάθε ομάδας, είναι καλό να αποτελείται από 5 - 8 άτομα και να έχει μικτή σύνθεση ως προς το φύλο, το γνωστικό υπόβαθρο και τις δυνατότητες των μαθητών.

Ο εκπαιδευτικός δίνει οδηγίες σχετικά με τη διεξαγωγή της συζήτησης, όπως να εκφράζουν όλοι τις απόψεις τους, να ακούν με προσοχή ο ένας τον άλλον, να τηρούν το χρόνο κ.ά. Συμβουλεύει κάθε ομάδα να ορίσει: α) ένα μαθητή, ο οποίος θα συντονίζει τη συζήτηση στην ομάδα και θα φροντίζει για την τήρηση της διαδικασίας και β) έναν άλλο μαθητή ο οποίος θα συγκεντρώνει τις απόψεις της ομάδας του και θα τις ανακοινώνει στην τάξη. Επίσης ο εκπαιδευτικός βοηθάει τους μαθητές να θέτουν τους βασικούς άξονες και τα κομβικά ερωτήματα της συζήτησης. Φροντίζει ώστε η συζήτηση να παραμένει επικεντρωμένη στο θέμα και εμπνέει τους μαθητές, παροτρύνοντάς τους να εκφράζονται με επιχειρήματα και χωρίς διάθεση ανταγωνισμού (Αγγελίδου Ευ., Βασιλοπούλου Μ., 1999). Βασική προϋπόθεση για την ομαλή διεξαγωγή μιας ομαδικής συζήτησης είναι η προσωπική συμμετοχή.

Μετά την ολοκλήρωση της συζήτησης στις ομάδες, ακολουθεί η συζήτηση σε όλη την τάξη. Οι ομάδες εκθέτουν έτσι τις απόψεις τους στην ολομέλεια· τις συγκρίνουν, τις εμπλουτίζουν και τις συνθέτουν. Ο εκπαιδευτικός συντονίζει τη συζήτηση και βοηθά τους μαθητές να αξιοποιούν και να συνθέτουν τις εκφρασμένες θέσεις των ομάδων για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

δ. Επισκόπηση απόψεων (survey research)

Η επισκόπηση είναι μια μορφή έρευνας κατά την οποία συλλέγονται, καταγράφονται και γίνονται αντικείμενο επεξεργασίας πρωτογενείς πληροφορίες (πληροφορίες από «πρώτο χέρι») από κάποιο χώρο ή ομάδα ανθρώπων.

Η πορεία εργασίας κατά την επισκόπηση είναι:

- ◆ *Σύνταξη ερευνητικών ερωτημάτων.* Το βασικό ερώτημα είναι τι θα αναζητήσουν οι μαθητές. Για παράδειγμα, μπορούν να καταγράψουν απόψεις των κατοίκων της πόλης τους για τη διαχείριση των απορριμμάτων, την ανακύκλωση, για προβλήματα κυκλοφορίας στην περιοχή τους κλπ.
- ◆ *Συγκεκριμενοποίηση πηγών.* Από πού θα αναζητήσουν τις σχετικές πληροφορίες. Συνήθως οι πληροφορίες συλλέγονται από ένα τμήμα του χώρου για τον οποίο αντιλούμε πληροφορίες. Σε αυτές τις περιπτώσεις το δείγμα επιλέγεται τυχαία.
- ◆ *Επιλογή κατάλληλης τεχνικής συλλογής πρωτογενών στοιχείων.* Οι κυριότεροι τρόποι είναι τα ερωτηματολόγια και οι συνεντεύξεις.
  - ◆ *Οργάνωση των ομάδων δουλειάς – Δοκιμαστική εφαρμογή*
  - ◆ *Επεξεργασία και οργάνωση των πρωτογενών στοιχείων* που συγκέντρωσαν οι μαθητές, π.χ. υπό μορφή συνοπτικού πίνακα ή πίτας.
  - ◆ *Σύγκριση και ερμηνεία των στοιχείων που έχουν συλλεγεί.*
  - ◆ *Εξαγωγή συμπερασμάτων, σύνθεση και παρουσίαση,* π.χ. υπό μορφή ενός ενημερωτικού δίπτυχου.

Τι προσέχουμε σε ένα ερωτηματολόγιο ή συνέντευξη:

- ◆ Να έχει μικρή έκταση.
- ◆ Να συνυπάρχουν κλειστές και ανοικτές ερωτήσεις. Οι ανοικτές ερωτήσεις είναι εύκολες στη διαμόρφωσή τους, αλλά παρουσιάζουν δυσκολίες στη συμπλήρωσή τους και στην επεξεργασία τους. Οι απαντήσεις,

όμως, εκφράζουν τον αυθορμητισμό και τις ιδέες των ερωτώμενων. Αντίθετα οι κλειστές ερωτήσεις είναι πιο δύσκολες στη διαμόρφωσή τους, διευκολύνουν όμως πολύ τη συμπλήρωση και τη στατιστική επεξεργασία του ερωτηματολογίου. Το βασικό τους μειονέκτημα είναι ότι κατευθύνουν τη σκέψη του ερωτώμενου στις απαντήσεις που τους προτείνονται και χάνεται ο αυθορμητισμός.

- ✦ Να διατυπώνονται οι ερωτήσεις με απλότητα και σαφήνεια.
- ✦ Να διατυπώνονται οι ερωτήσεις με θετικό και με αρνητικό τρόπο.
- ✦ Να αποφεύγουμε την προσδοκώμενη απάντηση.
- ✦ Να αποφεύγουμε ερωτήσεις που περιέχουν ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα.

Η επισκόπηση θεωρείται από τους μαθητές μία ελκυστική και ενδιαφέρουσα δραστηριότητα, γιατί τους δίνει την ευκαιρία να πάρουν και οι ίδιοι ενεργά μέρος στη συλλογή στοιχείων. Συμβάλλει επίσης στο άνοιγμα του σχολείου στην κοινότητα, αφού οι μαθητές έρχονται σε άμεση επαφή με τον κοινωνικό περίγυρο και γνωρίζουν πώς τοποθετείται το ευρύ κοινό απέναντι στο θέμα που μελετούν. Τέλος μπορεί να ενταχθεί και να εφαρμοστεί ως ειδικότερη στρατηγική σε μια επιμέρους φάση, κατά τη μελέτη στο πεδίο.

ε) Παιχνίδια

Το παιχνίδι αποτελεί φυσική ανθρώπινη δραστηριότητα και βασικό συστατικό της ζωής των παιδιών σε όλους τους πολιτισμούς· προσφέρει διασκέδαση και βαθιά ικανοποίηση και, συγχρόνως, συμβάλλει στη γνωστική, συναισθηματική και ψυχοκινητική ανάπτυξη του παιδιού (Γεωργόπουλος - Τσαλίκη, 1993). Αποτελεί σύγχρονη παιδαγωγική πρακτική με την οποία επιδιώκεται:

- ✦ η ανακάλυψη και η έκφραση των δημιουργικών ικανοτήτων των παιδιών
- ✦ η ανάπτυξη ελευθερίας έκφρασης, αλληλίας και πρωτοβουλιών και αισθήματος ευθύνης
- ✦ η άσκηση της παρατήρησης και της αυτοσυγκέντρωσης
- ✦ η καλλιέργεια σχέσεων με τους συμμαθητές τους και με τον κοινωνικό τους περίγυρο
- ✦ η αποδοχή ορίων και περιορισμών
- ✦ η τήρηση κανόνων στο πλαίσιο λειτουργίας της ομάδας
- ✦ η εκτόνωση με την κίνηση και το λόγο κ.ά.

Το παιχνίδι δημιουργεί όρους, κανόνες, στάσεις και συμπεριφορές. Υποχρεώνει τα παιδιά να λάβουν υπόψη τους διάφορες συνθήκες, όπως για παράδειγμα την ικανότητα των συμπαικτών τους, το χώρο και τα διαθέσιμα υλικά και μέσα, την άμιλλα. Έτσι, προωθείται η ομαδικότητα, η κοινωνική συμπεριφορά, αλλά και το κάθε παιδί μέσα από το παιχνίδι αναλαμβάνει ευθύνες, αντιλαμβάνεται την αυτονομία του και τα όριά της, υποδύεται ρόλους κ.ά.

Ο εκπαιδευτικός - εμπυχωτής, έχει σημαντικό ρόλο γιατί πρέπει να ξέρει πότε και πώς να παρεμβαίνει, μέχρι ποιου σημείου και το λόγο για τον οποίο επεμβαίνει. (Κουσουρής θ., Παπαδογιαννάκη Κ., 2005)

Τα παιχνίδια διακρίνονται σε: παιχνίδια ρόλων, παιχνίδια προσομοίωσης, παιχνίδια προσομοίωσης με τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή και σε παιχνίδια σε ανοιχτό χώρο (outdoor games).

Τα παιχνίδια σε ανοιχτό χώρο, σε σχέση με τα υπόλοιπα, έχουν το πλεονέκτημα της αξιοποίησης των εμπειριών που προσφέρει το πεδίο και της ενεργητικής μάθησης. Σημαντικό στοιχείο αυτών των παιχνιδιών είναι η περιπέτεια. Αυτή είναι η ουσία της εμπειρίας στην ύπαιθρο, μόνο που δεν παραβλέπεται το γεγονός ότι υπάρχει ένα «κατώφλι» στην «κλίμακα έντασης» της περιπέτειας. Πριν από αυτό, η «πρό-

κλήση» των περιστάσεων διεγείρει δημιουργικά τα συμμετέχοντα άτομα, ενώ μέσα απ' αυτό το κατώφλι, τα ίδια άτομα μπορούν να αντιλαμβάνονται τις πιο έντονες «προκλήσεις» για περιπέτεια ως επικίνδυνες ή, γενικότερα, δύσκολες. Το «κατώφλι» αυτό διαφέρει σημαντικά από άτομο σε άτομο και σχετίζεται με τις δυνατότητες και τις ανάγκες του (Γεωργόπουλος Α., Τσαλίκη Β., 1993). Παράλληλα στα παιχνίδια αυτά πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα για τα ζητήματα ασφάλειας.

Σύμφωνα με τον Cornell J. (1994), προτού ξεκινήσουμε, μέσα από περιβαλλοντικά παιχνίδια, την εξερεύνηση της φύσης με τα παιδιά, ας σκεφτούμε για ένα λεπτό το ρόλο μας ως δασκάλων ή ως υπευθύνων κάποιας ομάδας παιδιών. Η βάση των πέντε αρχών διδασκαλίας στο πεδίο – φύση είναι ο σεβασμός στα παιδιά και τη φύση. Οι αρχές αυτές κωδικοποιούνται στα ακόλουθα:

1. **Διδάξτε λιγότερο και μοιραστείτε περισσότερο.** Μόνο αν μοιραστούμε τον εσωτερικό μας κόσμο με τα παιδιά, αν μοιραστούμε τις βαθύτερες σκέψεις και συναισθήματά τους, μπορούμε να επικοινωνήσουμε και να εμπνεύσουμε σε αυτά, αγάπη και σεβασμό για τη φύση.
2. **Να είστε δεκτικοί,** δηλαδή να ακούτε και να είστε πάντα σε εγρήγορση, να παρατηρείτε τι συμβαίνει στη φύση γύρω σας κάθε λεπτό, γιατί πάντα ξετυλίγεται κάτι ενδιαφέρον και συναρπαστικό. Ανταποκριθείτε στη διάθεση των παιδιών και στα συναισθήματά τους. Κάθε σχόλιο, κάθε γέλιο, κάθε επιφώνημα είναι μια ευκαιρία για επικοινωνία.
3. **Κεντρίστε την προσοχή των παιδιών χωρίς καθυστέρηση,** κάνοντας ερωτήσεις και επισημαίνοντας ενδιαφέρουσες εικόνες και ήχους. Εμφυσήσατέ τους το πνεύμα της παρατηρητικότητας.
4. **Δείτε και γνωρίστε πρώτα, μιλήστε αργότερα,** γιατί υπάρχουν ανεπανάληπτες στιγμές και εικόνες στη φύση που τραβούν την προσοχή των παιδιών. Καθώς τα παιδιά σας αρχίζουν να παθιάζονται με τη φύση, η σχέση σας μαζί τους θα εξελιχτεί. Από δάσκαλος και μαθητής, θα γίνετε σύντροφοι στην περιπέτεια.
5. **Ας αφήνουμε τέλος όλη την εμπειρία να διαποτίζεται από αίσθημα χαράς.** Θυμηθείτε ότι ο δικός σας ενθουσιασμός είναι κολλητικός και ότι είναι ίσως το σημαντικότερο προτέρημα ενός δασκάλου.

κεφάλαιο 2

Τουρισμός και Περιβάλλον

1. Έννοια του τουρισμού

Το ταξίδεμα, η περιήγηση, η περιδιάβαση, ο τουρισμός είναι μια γνωστή διαχρονική και φυσιολογική ανθρώπινη συμπεριφορά. Ο περιηγητής του παρελθόντος στόχευε στη γνώση και στην γνωριμία του «άλλου», τα ταξίδια του ήταν πραγματικές μαθητείες και σεμινάρια. Ο Ηρόδοτος πηγαίνει στη Μικρά Ασία, στην Αίγυπτο, στη Συρία και σε διάφορες άλλες περιοχές – «θεωρίης είνεκεν» – δηλαδή για να εμπλουτίσει τις γνώσεις του. Κατά το 17^ο, 18^ο και 19^ο αιώνα οι Άγγλοι ευγενείς έστελναν τα παιδιά τους, όταν αποφοιτούσαν απ' το κολλέγιο, σε ταξίδια μεγάλης διάρκειας, για να αποκτήσουν επιτόπια γνώση (Σχίζας, 1998). Οι ταξιδιωτικές διηγήσεις του Στράβωνα (αρχαιότητα), του Μάρκο Πόλο (13^{ος} αι.), του Αρθούρου Γιούγκ (18^{ος} αι.) ή πιο πρόσφατα του Ερρίκου ντε Μονφρέντ μας οδήγησαν στην ανακάλυψη ποικίλων περιοχών και πολιτισμών.

Σήμερα, ο τουρισμός αποτελεί ένα οικονομικό φαινόμενο με σημαντικές επιπτώσεις σε μεγάλο αριθμό κοινωνικών ομάδων, ατόμων αλλά και στο περιβάλλον. Ιδιαίτερα μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, μετά από μια εντυπωσιακή αναπτυξιακή πορεία, ο τουρισμός αναγνωρίζεται πλέον ως η μεγαλύτερη βιομηχανία του κόσμου. Οι κυριότεροι παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτό είναι:

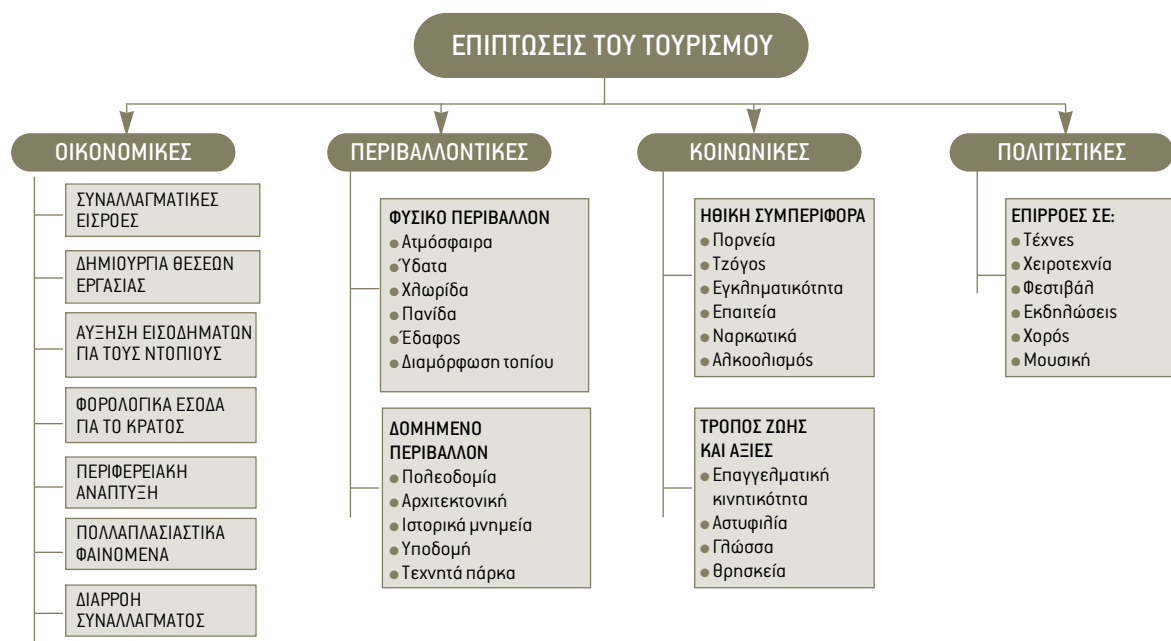
- ◆ η αύξηση του εισοδήματος των ανθρώπων
- ◆ η αύξηση του ελεύθερου χρόνου τους για διακοπές και ξεκούραση (μείωση ωραρίου δουλειάς, πενθήμερο, αύξηση ημερών άδειας)
- ◆ η ραγδαία τεχνολογική εξέλιξη στα μέσα μαζικής μεταφοράς, ιδιαίτερα στα αεροπλάνα
- ◆ ο πολλαπλασιασμός των προσφερόμενων τουριστικών προϊόντων σε συνδυασμό με τις χαμηλές τιμές προσφοράς τους.

Ο τουρισμός είναι πολύπλοκο φαινόμενο, που μπορεί να παρατηρηθεί από πολλές οπτικές γωνίες, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα του παρατηρητή. Για τον τουρίστα π.χ. ο τουρισμός είναι μια ευκαιρία για ξεκούραση και ψυχαγωγία. Για τον επιχειρηματία, είναι μια δραστηριότητα που προσφέρει ευκαιρίες για κέρδος. Για τη χώρα υποδοχής, αποτελεί μια πηγή συναλλαγματικής εισροής. Για τους κατοίκους της χώρας υποδοχής, ο τουρισμός είναι κλάδος που προσφέρει πολλές και διάφορες θέσεις εργασίας. Τέλος από την κοινωνιολογική άποψη, είναι μια δραστηριότητα που εξυπηρετεί την επικοινωνία μεταξύ διαφόρων λαών.

Από οποιαδήποτε πλευρά όμως και αν δούμε τον τουρισμό, για να περιγράψουμε το εννοιολογικό περιεχόμενό του με σαφήνεια, πρέπει να λάβουμε υπόψη τους διάφορους παράγοντες που συγκροτούν την τουριστική βιομηχανία και επηρεάζονται από αυτήν. Η τουριστική βιομηχανία αντλεί τη δύναμή της από εύθραυστες πηγές, όπως είναι το περιβάλλον, η ιστορία και ο πολιτισμός και συχνά χαρακτηρίζεται ως νόμισμα με δύο όψεις. Από τη μία συνεισφέρει στην οικονομική άνθιση μιας περιοχής, ενώ από την άλλη είναι παράγοντας περιβαλλοντικών και κοινωνικών επιβαρύνσεων.

2. Συνέπειες του τουρισμού

Ο τουρισμός, ως ανθρώπινη δραστηριότητα, προκαλεί θετικές και αρνητικές συνέπειες στην οικονομία, στην κοινωνία, στο περιβάλλον και στον πολιτισμό. Οι συνέπειες αυτές φαίνονται στον Πίνακα 1.

Πηγή: Ανδριώτης (2005)

Σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις συνέπειες του τουρισμού, είναι ο προσδιορισμός των «ορίων αντοχής» ενός συγκεκριμένου χώρου σε επιδράσεις διαφόρων δραστηριοτήτων, όπως στην παρουσία ορισμένου αριθμού τουριστών. Τα όρια αυτά εκφράζονται με τη **“φέρουσα ικανότητα”** για την οποία ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού (WTO) προτείνει τον ακόλουθο ορισμό: «Ο μέγιστος δυνατός αριθμός ατόμων που μπορεί να φιλοξενήσει ταυτοχρόνως ένας τουριστικός προορισμός, χωρίς να προκαλείται καταστροφή του φυσικού, οικονομικού, κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος, αλλά και χωρίς να προκαλέσει μια μη αποδεκτή μείωση στην ποιότητα της ικανοποίησης των επισκεπτών» (UNEP/MAP/PAP, 1997). Ο όρος αναφέρεται δηλαδή στον όγκο της τουριστικής δραστηριότητας που μπορεί να φιλοξενήσει ένας προορισμός, χωρίς να υπάρξει αλλοίωση στο περιβάλλον, στην κοινωνική και οικονομική δομή του. Η UNEP (Περιβαλλοντικό πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών) και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού προσπάθησαν να κατηγοριοποιήσουν τα στοιχεία που προσδιορίζουν αυτή την ικανότητα. Έτσι η φέρουσα ικανότητα διακρίνεται σε:

- ♦ **Οικολογική φέρουσα ικανότητα**, δηλαδή πόσο «αντέχει» το οικοσύστημα.
- ♦ **Κοινωνική φέρουσα ικανότητα**, δηλαδή πόσο «αντέχουν» οι κάτοικοι του τόπου, ώστε να μην αλλοιωθεί η πολιτιστική τους ταυτότητα και να μην προκληθεί δυσαρέσκεια από τις αλλαγές, που φέρνει στην καθημερινή ζωή τους ο τουρισμός της περιόδου αιχμής.
- ♦ **Οικονομική φέρουσα ικανότητα**, δηλαδή πόσες υποδομές χρειάζονται, ώστε αφενός να είναι η τουριστική ανάπτυξη οικονομικά βιώσιμη και αφετέρου να μη δημιουργηθεί μια «μονοκαλλιέργεια» του τουρισμού με την εγκατάλειψη παραδοσιακών οικονομικών δραστηριοτήτων.
- ♦ **Ψυχολογική φέρουσα ικανότητα**, δηλαδή πόσο συνωστισμό μπορεί να ανεχτεί ο τουρίστας, προτού θεωρήσει ότι έκανε διακοπές μαζικού τουρισμού (Σβορώνου, Συμβουλίδου, WWF).

Γίνεται αντιληπτό ότι η «φέρουσα ικανότητα» δεν είναι χρηστική μόνο στον τουριστικό χώρο, αλλά ακόμη και στον «ψυχικό κόσμο» του ίδιου του τουρίστα, του οποίου η «φέρουσα ικανότητα» παραβιάζεται με τον πλέον βάνουσο τρόπο, όταν π.χ. του τίθεται το δέλεαρ να «συναντήσει» την Αφρική σε 15 μέρες, να περιηγηθεί τη Λαπωνία σε 7 μέρες ή να γνωρίσει την Κρήτη σε 3(!) μέρες. Αποδυναμώνονται έτσι οι συγκινησιακοί και βιωματικοί δεσμοί του τουρίστα με το χώρο. (Σχίζας Γ., 1998)

3. Μαζικός τουρισμός

Ο σύγχρονος τουρισμός, έχοντας θέσει ως κύριο στόχο τη συνεχή αύξηση του οικονομικού κέρδους, προσανατολίστηκε στην αναζήτηση ολοένα και μεγαλύτερου αριθμού τουριστών, με βασικό μοντέλο ανάπτυξης το **μαζικό τουρισμό**. Βασικά χαρακτηριστικά του μαζικού τουρισμού είναι:

- ◆ Η συγκέντρωση των τουριστικών αφίξεων, κυρίως σε παράκτιους χώρους κατά τους καλοκαιρινούς μήνες
- ◆ Η μαζική μεταφορά των τουριστών από τους οργανωτές ταξιδιών με ειδικά ναυλωμένα σκάφη (charters)
- ◆ Η διαμονή των τουριστών σε μεγάλες ξενοδοχειακές μονάδες, που προσφέρουν κοινή εστίαση και οργανωμένη ψυχαγωγία
- ◆ Η εξάρτηση του προορισμού από πολυεθνικές εταιρείες «tour operators», που επικαρπώνονται τα περισσότερα κέρδη
- ◆ Η νοοτροπία της γρήγορης και εύκολης κατασκευής ξενοδοχείων ή ενοικιαζόμενων δωματίων με γρήγορη απόσβεση
- ◆ Η επιδίωξη του εύκολου κέρδους με υπέρογκες τιμές, δυσανάλογες της ποιότητας των προσφερομένων υπηρεσιών
- ◆ Ο ατομικισμός και η απουσία συνεργασίας σε τοπικό επίπεδο

Η συγκέντρωση, όμως, μεγάλου αριθμού τουριστών σε περιοχές με συγκεκριμένες περιβαλλοντικές και κοινωνικές δυνατότητες δημιουργεί σοβαρά προβλήματα, όπως:

- ◆ Υπερεκμετάλλευση φυσικών πόρων
- ◆ Καταπατήσεις μεγάλων εκτάσεων στις ακτές και τα δάση, αυθαίρετη δόμηση
- ◆ Ρύπανση του αέρα, του εδάφους και των υδάτων
- ◆ Υποβάθμιση του τοπικού περιβάλλοντος
- ◆ Συνωστισμό και κορεσμό σε ορισμένες περιοχές
- ◆ Αλλοίωση του κοινωνικού ιστού και της πολιτιστικής ταυτότητας της τοπικής κοινωνίας
- ◆ Εγκατάλειψη παραδοσιακών δραστηριοτήτων

Όλες αυτές οι αρνητικές συνέπειες έχουν οδηγήσει σε αναζήτηση νέων προτύπων τουριστικής ανάπτυξης. Σύμφωνα μάλιστα με έρευνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (Π.Ο.Τ.), η πλειοψηφία των τουριστών, σήμερα, επιθυμεί να επισκέπτεται περιοχές με υψηλή περιβαλλοντική ποιότητα και έντονα στοιχεία τοπικού πολιτισμού.

4. Αειφόρος τουρισμός και προϋποθέσεις ανάπτυξής του

Αρκετοί διεθνείς οργανισμοί σχετικοί με τον τουρισμό, το περιβάλλον και τον πολιτισμό (W.T.O., UNEP, UNESCO κ.λ.π.) προτείνουν, ως διέξοδο στα παραπάνω προβλήματα, κάθε είδους τουριστική δραστηριότητα να σχεδιάζεται, να διευθύνεται και να αναπτύσσεται ώστε:

- ◆ να αποφέρει βιώσιμα οικονομικά οφέλη στις περιοχές στις οποίες αναπτύσσεται

- ♦ να συνάδει ηθικά και κοινωνικά με τις τοπικές κοινωνίες και
- ♦ να εξασφαλίζει τη διατήρηση του φυσικού και πολιτιστικού κεφαλαίου για τις μελλοντικές γενιές.

Μια τουριστική ανάπτυξη με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, ονομάζεται **βιώσιμη/αειφόρος τουριστική ανάπτυξη**, ο δε αντίστοιχος **τουρισμός βιώσιμος/αειφόρος**. Είναι όμως εφικτή αυτή η μορφή τουρισμού; Απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιτυχή εφαρμογή, λειτουργία και αποδοτικότητα του αειφόρου τουρισμού είναι:

1. Η συνεργασία όσων εμπλέκονται στην τουριστική διαδικασία, με σκοπό να επιτυγχάνονται λύσεις σε προβλήματα, όπως:

- ♦ ο έλεγχος της κατανάλωσης του νερού και των μη ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, με σκοπό την συνετή χρήση τους
- ♦ η μείωση των απορριμμάτων και η εξασφάλιση της ανακύκλωσής τους
- ♦ ο έλεγχος και η μείωση των προβλημάτων κυκλοφοριακής συμφόρησης και ρύπανσης, ιδιαίτερα σε περιοχές φυσικού και πολιτιστικού κάλλους, και η χρήση μέσων μεταφοράς φιλικών προς το περιβάλλον, κ.ά.

2. Η τοπική συμμετοχή στο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης. Μια τέτοια συμμετοχή αφορά την εμπλοκή όλων των τοπικών φορέων (δημόσιο, τουριστική βιομηχανία, μη κυβερνητικές περιβαλλοντικές και πολιτιστικές οργανώσεις, οργανώσεις πολιτών, επιστημονικοί φορείς κλπ.) και κυρίως τη συχνή επικοινωνία τους με τον τοπικό πληθυσμό ώστε, μεταξύ άλλων, να υπάρξουν οικονομικά οφέλη στην τοπική κοινωνία και να διατηρηθεί ο χαρακτήρας της περιοχής.

3. Η εκπαίδευση των επαγγελματιών, των πολιτών και των τουριστών, σε ζητήματα όπως: προστασία περιβαλλοντικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, πρακτικές βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, χαρακτηριστικά εναλλακτικών μορφών τουρισμού κ.ά. Μια τέτοια εκπαίδευση δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους που ασχολούνται με τον τουρισμό να προσφέρουν ποιοτικότερες τουριστικές υπηρεσίες και ευαισθητοποιεί τους πολίτες και τους επισκέπτες - τουρίστες σε συμπεριφορές που προάγουν τη βιωσιμότητα.

4. Η υψηλή ποιότητα των προσφερομένων τουριστικών υπηρεσιών και εγκαταστάσεων.

Τέλος, επειδή η τουριστική διαδικασία είναι ασταθής και ευάλωτη, ιδιαίτερα σε περιόδους φυσικών θεομηνιών και οικονομικής κρίσης, η βιωσιμότητα μιας περιοχής απαιτεί ταυτόχρονα ανάπτυξη και άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως γεωργία, κτηνοτροφία, αθλεία, τοπικές βιοτεχνίες, προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών κ.λ.π.

Ο **αειφόρος τουρισμός** ορίζεται από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού, το Συμβούλιο Τουρισμού και το Συμβούλιο Γης, ως: «*Η Ανάπτυξη Αειφόρου Τουρισμού ικανοποιεί τις ανάγκες των τωρινών τουριστών και των περιοχών που τους φιλοξενούν και παράλληλα προστατεύει και ενισχύει τις ευκαιρίες για το μέλλον. Θεωρείται ότι η ανάπτυξη αυτή οδηγεί στη διαχείριση όλων των πόρων με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι δυνατό να εκπληρώνονται οι οικονομικές, κοινωνικές και αισθητικές ανάγκες, ενώ παράλληλα να διατηρείται η πολιτιστική ακεραιότητα, οι ουσιώδεις οικολογικές διαδικασίες, η βιολογική ποικιλότητα και τα συστήματα υποστήριξης της ζωής. Τα προϊόντα αειφόρου τουρισμού είναι προϊόντα που λειτουργούν σε αρμονία με το τοπικό περιβάλλον, την κοινωνία και τους πολιτισμούς, έτσι ώστε αυτά να καρπώνονται όλα τα οφέλη και να μην αποτελούν θύματα τουριστικής ανάπτυξης».*

Χάρτα για τη Βιώσιμη Τουριστική Ανάπτυξη

(Παγκόσμιο Συνέδριο Λανθαρόττε, 1995)

- ◆ Βιωσιμότητα στην τουριστική ανάπτυξη σημαίνει ότι θα πρέπει να είναι φιλική προς το περιβάλλον στο παρόν και στο μέλλον καθώς και οικονομικά βιώσιμη και κοινωνικά δίκαιη για τις τοπικές κοινωνίες.
- ◆ Ο τουρισμός θα πρέπει να εναρμονίζεται με το φυσικό, πολιτισμικό και ανθρώπινο περιβάλλον.
- ◆ Η ενεργός συμμετοχή του τουρισμού στη βιώσιμη ανάπτυξη προϋποθέτει κοινές δράσεις και συμμετοχή όλων των φορέων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα και αποτελεσματικούς μηχανισμούς συντονισμού σε όλα τα επίπεδα (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό, κ.ά).
- ◆ Πρωτεύοντες στόχοι στην τουριστική ανάπτυξη θα πρέπει να είναι η διατήρηση του τουριστικού προορισμού και η ικανότητα εξυπηρέτησης των τουριστών στο πλαίσιο μιας στρατηγικής βιώσιμης ανάπτυξης.
- ◆ Ο τουρισμός θα πρέπει να συμβάλλει αποτελεσματικά στη βελτίωση της ποιότητας ζωής όλων και στον κοινωνικό-πολιτισμικό εμπλουτισμό του εκάστοτε τόπου προορισμού.
- ◆ Οι Φορείς κεντρικής διοίκησης με τη συμμετοχή της Τοπικής κοινωνίας και των ΜΚΟ θα πρέπει να αναλάβουν δράσεις που θα συμβάλλουν στον ολοκληρωμένο σχεδιασμό της τουριστικής ανάπτυξης.
- ◆ Προτεραιότητα πρέπει να δίδεται στις δράσεις που συμβάλλουν στην προστασία και ανάδειξη του περιβάλλοντος και στους μηχανισμούς ενσωμάτωσης του περιβαλλοντικού κόστους στις επενδύσεις και παρεμβάσεις για τον τουρισμό.
- ◆ Ιδιαίτερης μέριμνας θα πρέπει να τύχουν οι περιβαλλοντικά και πολιτισμικά ευαίσθητες περιοχές.
- ◆ Προτεραιότητα θα πρέπει να δοθεί σε εκείνες τις εναλλακτικές μορφές τουρισμού που συμβάλλουν στην προοπτική βιώσιμης ανάπτυξης με σεβασμό στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον.
- ◆ Έμφαση στη διάδοση και ανταλλαγή εμπειριών και γνώσεων για δράσεις και τεχνολογίες που ενσωματώνουν τον τουρισμό στη στρατηγική βιώσιμης ανάπτυξης.
- ◆ Η πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης απαιτεί την υποστήριξη και προώθηση περιβαλλοντικά φιλικών συστημάτων διαχείρισης του τουρισμού.
- ◆ Μέριμνα θα πρέπει να ληφθεί για τις επιπτώσεις στο περιβάλλον από τις μεταφορές, την αξιοποίηση εναλλακτικών μορφών ενέργειας και τη διαχείριση των αποβλήτων.
- ◆ Η υιοθέτηση και εφαρμογή περιβαλλοντικά φιλικής δεοντολογίας είναι σημαντική για όλους τους δρώντες στον τουρισμό.
- ◆ Η ευαισθητοποίηση όλων είναι σημαντική για την εφαρμογή των παραπάνω αρχών και στόχων.

Πηγή: Κοκκώσης Χ., Τσάρτας Π. (2001)

5. Εναλλακτικός τουρισμός

Ο εναλλακτικός τουρισμός δεν μετατρέπει το χρόνο αναψυχής σε χρόνο σεμιναρίων, όμως αρνείται την κατάσταση της «υπνοβασίας» στην οποία καταδικάζεται ο συμβατικός τουρίστας.

Εντγκάρ Μορέν

Ένα νέο πρότυπο βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης, που αναπτύχθηκε ως ένα είδος ενεργητικού τουρισμού, που αντιτίθεται στο πρότυπο του μαζικού και των αρνητικών συνεπειών που επιφέρει, είναι ο **εναλλακτικός τουρισμός**. Ο εναλλακτικός τουρισμός είναι το αποτέλεσμα αναζητήσεων για ανάπτυξη νέων,

ήπιων μορφών τουρισμού, που συμβάλλουν στην προστασία του φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος, στο σεβασμό της πολιτιστικής κληρονομιάς, στην ικανοποίηση των αναγκών του τουρίστα και του ντόπιου πληθυσμού. Ο εναλλακτικός τουρισμός δεν υποκαθιστά τον μαζικό τουρισμό, ο οποίος εξακολουθεί να αναπτύσσεται. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού διαφέρουν από το μαζικό τουρισμό όταν:

- ◆ είναι μικρής, ελεγχόμενης και ρυθμιζόμενης κλίμακας
- ◆ ενισχύουν οικονομικά και κοινωνικά τις τοπικές κοινωνίες
- ◆ ελαχιστοποιούν τις αρνητικές επιδράσεις στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον
- ◆ έχουν ποικιλία δραστηριοτήτων σε ατομική βάση
- ◆ στηρίζονται σε βιώσιμα πρότυπα ανάπτυξης

Οι κυριότερες μορφές του εναλλακτικού τουρισμού είναι:

◆ **Οικοτουρισμός:** είναι ο τουρισμός στη φύση ο οποίος, αντίθετα με το μαζικό τουρισμό, δεν υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα της περιοχής, ενώ ταυτόχρονα προωθεί την προστασία του φυσικού καταρχήν, αλλά και του πολιτιστικού περιβάλλοντος (παλιά αρχοντικά, νερόμυλοι, γιοφύρια κλπ) και τη διατήρηση της συνοχής του κοινωνικού ιστού. Κυριότερες μορφές οικοτουρισμού είναι οι επισκέψεις σε εθνικά πάρκα, σε γεωλογικούς σχηματισμούς, σε περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, παρατήρησης χλωρίδας και πανίδας και παρατήρησης θαλάσσιων οικοσυστημάτων.

- ◆ **Αγροτουρισμός:** περιλαμβάνει ήπιες τουριστικές δραστηριότητες σε αγροτικές περιοχές. Έχει ως στόχο την ενίσχυση και προβολή παραδοσιακών ασχολιών, ενώ προσφέρει τη δυνατότητα στους τουρίστες να συμμετάσχουν και να γνωρίσουν τον αγροτικό τρόπο ζωής, να έλθουν σε επαφή με τη φύση, τις καλλιέργειες, να γνωρίσουν τα ήθη και τα έθιμα της περιοχής. Ο αγροτουρισμός συνδέεται με φιλοξενία σε ένα περιβάλλον ήπιό, με τοπικό χαρακτήρα, με ανέσεις αλλά χωρίς υπερβολές.
- ◆ **Πολιτιστικός τουρισμός:** σχετίζεται με την επίσκεψη σε έναν τόπο με στόχο την επαφή με τα πολιτιστικά στοιχεία του (αρχαιολογικά, βυζαντινά, κλασικά ή νεότερα μνημεία, ιστορία, τέχνες, λαογραφία, κλπ). Περιλαμβάνει περιηγήσεις σε πολιτιστικές διαδρομές, παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων, συναυλιών, φεστιβάλ, επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, μνημεία και μουσεία, πινακοθήκες, συμμετοχή σε πολιτιστικές εκδηλώσεις και σεμινάρια.
- ◆ **Αθλητικός τουρισμός:** σχετίζεται με όλες τις μορφές ενεργητικής και παθητικής ανάμειξης σε αθλητικές δραστηριότητες.
- ◆ **Θαλάσσιος τουρισμός:** αναφέρεται στο σύνολο των τουριστικών δραστηριοτήτων που διεξάγονται με επίκεντρο τη θάλασσα, όπως ιστιοπλοΐα, θαλάσσια σπορ, κρουαζιέρες, καταδυτικά πάρκα, κλπ.
- ◆ **Θρησκευτικός τουρισμός:** είναι το σύνολο εκείνων των τουριστικών δραστηριοτήτων, οι οποίες επικεντρώνονται γύρω από μνημεία και χώρους θρησκευτικής σημασίας.
- ◆ **Εκπαιδευτικός τουρισμός:** συνδέεται με την επίσκεψη και εκπαίδευση σχολείων όλων των βαθμίδων και ειδικών ομάδων επισκεπτών σε τόπους με έντονο περιβαλλοντικό –οικολογικό, ιστορικό, πολιτιστικό, θρησκευτικό κλπ. ενδιαφέρον.
- ◆ **Ιαματικός τουρισμός - θερμαλισμός:** ονομάζεται ο τουρισμός που αποσκοπεί στη σωματική υγεία και στην ψυχική ευεξία, με τη χρήση ιαματικών φυσικών πόρων.
- ◆ **Τουρισμός περιπέτειας:** περιλαμβάνει όλες εκείνες τις δραστηριότητες που χαρακτηρίζονται έντονα

από το στοιχείο της περιπέτειας και στηρίζονται στον ιδιαίτερο χαρακτήρα του φυσικού περιβάλλοντος, στο οποίο πραγματοποιούνται. Διακρίνεται σε τουρισμό ήπιας και ακραίας περιπέτειας. Στον τουρισμό ήπιας περιπέτειας περιλαμβάνονται δραστηριότητες όπως: πεζοπορία, ορειβασία, διάσχιση φαραγγιών (canyoning), κάμπινγκ στην ύπαιθρο, πλεύση σε ποταμό με σχεδία (rafting), κ.ά. Στον τουρισμό ακραίας περιπέτειας περιλαμβάνονται δραστηριότητες όπως: αναρρίκηση, κατάβαση απότομων βράχων (rappel), πλεύση σε ποταμό με κανό ή καγιάκ (canoeing, kayaking), κ.ά. Τέτοιες δραστηριότητες εμπεριέχουν το στοιχείο του κινδύνου και γι' αυτό πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην ασφάλεια των τουριστών.

Ο διαχωρισμός των εναλλακτικών μορφών τουρισμού μεταξύ τους δεν είναι σαφής. Η διαφορά ανάμεσά τους έγκειται τόσο στην οργάνωση και στις υποδομές της τουριστικής επίσκεψης, όσο και στο κίνητρο με το οποίο ο επισκέπτης επιλέγει τη μια μορφή ή την άλλη.

*Πάρνηθα, εκπαιδευτική επίσκεψη Περ/κής Ομάδας
2ου Γυμνασίου Καλλιθέας, σχολικό έτος 2000-2001*

*Εύηνος, σεμινάριο Π.Ε.: «Νερό και σειφορία», 2006
Δ/ση Δ.Ε. Πειραιά, Δ/ση Δ.Ε. Δυτικής Αττικής, ΚΠΕ Θέρμου*

κεφάλαιο 3

Εκπαιδευτικές επισκέψεις στο πλαίσιο της Εκπαίδευσης για την Αειφορία

1. Οι σχολικές εκδρομές και οι εκπαιδευτικές επισκέψεις σήμερα – Το θεσμικό πλαίσιο

Με βάση το θεσμικό πλαίσιο στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, είναι δυνατόν – κατά τη διάρκεια του διδακτικού έτους – να πραγματοποιούνται:

- ♦ Μια ημερήσια εκδρομή (χωρίς διανυκτέρευση) από τους μαθητές όλων των τάξεων των σχολείων, οποτεδήποτε μέσα στο διδακτικό έτος (Γ2/4832/28-11-90/ΥΠΕΠΘ - ΦΕΚ 762 Β').
- ♦ Μια πολυήμερη εκδρομή διάρκειας μέχρι πέντε (5) ημερών από τους μαθητές της τελευταίας τάξης των Λυκείων και του Β' κύκλου των Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (ΤΕΕ), κατά το χρονικό διάστημα από 15 Οκτωβρίου μέχρι 15 Δεκεμβρίου και από 1η Μαρτίου μέχρι και δεκαπέντε (15) ημέρες πριν από τη λήξη των μαθημάτων. Για τους μαθητές της τελευταίας τάξης του Α' κύκλου των ΤΕΕ, η διάρκεια της πολυήμερης εκδρομής περιορίζεται σε τρεις (3) ημέρες (13324/Γ2/7-2-2006/ΥΠΕΠΘ - ΦΕΚ 206 Β'). Ισχύει επίσης η διευκρινιστική εγκύκλιος Γ2/21756/1-3-2006, που αναφέρεται στις διανυκτερεύσεις κατά τη διάρκεια της μετακίνησης των μαθητών με πλοία (βραδινά δρομολόγια) και το Π.Δ. 161/2000 ΦΕΚ 145 τ. Α, που μεταβιβάζει στις νομαρχιακές αυτοδιοικήσεις αρμοδιότητες τοπικού ενδιαφέροντος.
- ♦ Εκπαιδευτικές επισκέψεις με τη χρήση δύο (2) εργασιμων ημερών και μιας (1) ή δύο (2) αργιών και στις οποίες μπορούν να συμμετέχουν:
  - α) Οι μαθητές μιας ή περισσότερων τάξεων, που υλοποιούν εγκεκριμένες Σχολικές Δραστηριότητες και
  - β) Οι μαθητικές ομάδες που υλοποιούν εγκεκριμένα Προγράμματα Σχολικών Δραστηριοτήτων
(Γ7/107632/2-10-2003, Γ7/126807/14-11-2003, Γ7/4115/16-1-2004)

Σχετικά με το περιεχόμενο των σχολικών εκδρομών και των εκπαιδευτικών επισκέψεων επισημαίνεται ότι: «Οι εκπαιδευτικές εκδρομές αποτελούν αναγκαίο συμπλήρωμα της αγωγής των μαθητών, γιατί τους δίνουν τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με τόπους που έχουν ιδιαίτερη μορφωτική αξία, να γνωρίσουν τα επιτεύγματα του ανθρώπου μέσα στη μακροχρόνια πορεία του πολιτισμού και να καλλιεργήσουν την κοινωνικότητά τους. Γι' αυτό κρίνεται απαραίτητη η προηγούμενη ενημέρωση και παροχή πληροφοριών στους μαθητές για την ιδιαίτερη εκπαιδευτική αξία (πολιτιστική, αρχαιολογική, ιστορική, οικολογική κ.ά.) του τόπου τον οποίο πρόκειται να επισκεφθούν, ώστε να εξασφαλίζεται η απόκτηση όσο το δυνατόν πιο πλούσιων εμπειριών. Τις εκδρομές επιβάλλουν εκπαιδευτικοί λόγιοι, οι οποίοι απορρέουν από τον παιδαγωγικό - μορφωτικό χαρακτήρα του σχολείου και επομένως κρίνεται σκόπιμο να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια για την πραγματοποίησή τους».

Κατά τη γνώμη μας, πολλές φορές δεν αξιοποιούνται αυτές οι δυνατότητες αφού οι εκδρομές, μονοήμερες και πολυήμερες, όπως και οι εκπαιδευτικές επισκέψεις μίας ή περισσότερων τάξεων, αντιμετωπίζονται μάλλον απομονωμένα από το σχολικό πρόγραμμα και καλύπτουν βασικά στόχους αναψυχής. Εξαιρέση ίσως αποτελούν οι εκπαιδευτικές επισκέψεις, που γίνονται στο πλαίσιο υλοποίησης προγραμμάτων Π.Ε. και άλλων σχολικών δραστηριοτήτων (Πολιτιστικά θέματα, Αγωγής Υγείας κ.ά.). Αυτές οι εκπαιδευτι-

κές επισκέψεις δεν είναι ξεκομμένες, αλλά εντάσσονται σε ευρύτερα προγράμματα, όπως είναι ένα σχέδιο εργασίας (project), που υλοποιείται κατά τη διάρκεια όλης της σχολικής χρονιάς. Αυτές τις εκπαιδευτικές επισκέψεις η Π.Ε./ΕΑΑ τις αντιμετωπίζει ως «μελέτες πεδίου», δηλαδή ως δραστηριότητες που πραγματοποιούνται «εκτός των τειχών» (Outdoor education), σε μαθησιακά περιβάλλοντα που βρίσκονται έξω από τη συμβατική αίθουσα διδασκαλίας. Με αυτή την έννοια, οι εκπαιδευτικές επισκέψεις ή «εκδρομές» στην διαδικασία υλοποίησης ενός προγράμματος Π.Ε./ΕΑΑ:

- ❖ Δίνουν την ευκαιρία στους μαθητές να βρεθούν εκτός της σχολικής τάξης και να αποκτήσουν γνώσεις με ενεργητικές και βιωματικές μεθόδους.
- ❖ Βοηθούν στην ανάπτυξη των ερευνητικών δεξιοτήτων των μαθητών, στην επεξεργασία και διατύπωση συμπερασμάτων και προτάσεων.
- ❖ Έχουν σαν αποτέλεσμα την ανάπτυξη θετικότερων στάσεων για το περιβάλλον και γενικότερα για το αντικείμενο μελέτης και τη μάθηση.
- ❖ Συμβάλλουν στη βελτίωση της κοινωνικοποίησης των μαθητών, η οποία έχει επίπτωση στο κλίμα της τάξης γενικά και στην ανάπτυξη επικοινωνίας ανάμεσα στους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς.

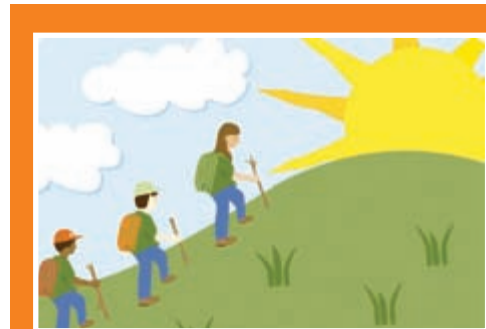
Κατά την άποψή μας, για να αξιοποιηθούν οι σχολικές εκδρομές και οι εκπαιδευτικές επισκέψεις στην παραπάνω κατεύθυνση, δηλαδή να θεωρούνται επισκέψεις πεδίου, απαιτούνται προϋποθέσεις, όπως: επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, σαφήνεια στο θεσμικό πλαίσιο και κυρίως αλληλαγή στις αντιλήψεις εκπαιδευτικών και μαθητών για το σκοπό αυτών των εκδρομών και επισκέψεων.

2. Εκπαιδευτικές επισκέψεις στα πλαίσια της Π.Ε./ΕΑΑ

*«Ζητούσα τη δική μου ψυχή μα δεν την εύρισκα στο σχολείο,
παρά στο σπίτι και στο περιβάλλον μας
ή έξω στα βουνά στο λόγγο και στα χωράφια».*

Αλέξανδρος Δελμούζος

Λαμβάνοντας υπόψη τους στόχους των εκδρομών και των εκπαιδευτικών επισκέψεων, είναι φανερό ότι μπορούν να αξιοποιηθούν για μελέτες πεδίου, τόσο σε σχέση με τα προγράμματα που υλοποιούνται στη διάρκεια της χρονιάς (projects), όσο και ανεξάρτητα από αυτά. Ιδιαίτερα πρέπει να επισημάσουμε ότι στους μαθητές που δεν υλοποιούν πρόγραμμα Π.Ε. ή πρόγραμμα άλλων σχολικών δραστηριοτήτων, δίνεται η ευκαιρία να συνδυάσουν την αναψυχή με τη μάθηση, να γνωρίσουν περιβαλλοντικά, πολιτιστικά, ιστογραφικά κ.ά. στοιχεία της περιοχής που επισκέπτονται. Δίνεται δηλαδή η ευκαιρία σε αυτούς να υλοποιήσουν ένα μικρό «project».

Για να είναι αποτελεσματική μια εκπαιδευτική επίσκεψη (επίσκεψη πεδίου), με διανυκτέρευση ή όχι, απαιτείται καλή προετοιμασία και οργάνωση. Περιλαμβάνει δε τρία ανεξάρτητα στάδια, που όμως το καθένα

Μια εκπαιδευτική επίσκεψη δεν είναι απλά μια εκδρομή. Για να είναι αποδοτική πρέπει να είναι οργανωμένη και επικεντρωμένη σε συγκεκριμένο έργο. Οι μαθητές πρέπει να έχουν ένα συγκεκριμένο καθήκον, μία εργασία να πραγματοποιήσουν.

συνδέεται άμεσα με τα υπόλοιπα: την προετοιμασία στην τάξη (προκαταρκτικό στάδιο επίσκεψης), την ίδια την επίσκεψη και την επεξεργασία των στοιχείων στο σχολείο (στάδιο μετά την επίσκεψη).

Προετοιμασία της επίσκεψης στο σχολείο

Κατά το στάδιο αυτό ο εκπαιδευτικός:

- ◆ Επιλύει διαδικαστικά θέματα, όπως έγκριση της μετακίνησης, άδεια των γονέων, άδεια από κάποια υπηρεσία στην ευθύνη της οποίας υπάγεται η περιοχή που πρόκειται να επισκεφθούν κ.ά.
- ◆ Ενημερώνει τους γονείς των μαθητών.
- ◆ Εντοπίζει πιθανές διαδρομές και θέματα στην περιοχή επίσκεψης που, κατά τη γνώμη του, μπορεί να προκαλέσουν το ενδιαφέρον των μαθητών.
- ◆ Διαμορφώνει διδακτικό υλικό (φύλλα εργασίας με δραστηριότητες), για να επιτύχει σε καλύτερο βαθμό την ενεργό εμπλοκή των μαθητών.
- ◆ Προκαλεί συζήτηση στην τάξη, κατά την οποία είναι χρήσιμο να γίνει «παρουσίαση» της περιοχής επίσκεψης με φωτογραφίες, CD, βιντεοταινίες και διάφορους άλλους τρόπους, ώστε να εγερθεί το ενδιαφέρον των μαθητών και να αρχίσουν να μορφοποιούνται τα πρώτα ερωτήματα.

Εκπαιδευτικοί και μαθητές μέσα από τη συζήτηση αποφασίζουν από κοινού:

- ◆ Το αντικείμενο της εργασίας, το σκοπό και τους στόχους της επίσκεψης.
- ◆ Τον τρόπο και το κόστος της μετακίνησης.
- ◆ Τον τρόπο εργασίας και τις δραστηριότητες που θα πραγματοποιηθούν κατά τη διάρκεια της επίσκεψης. Στην περίπτωση, που η εκπαιδευτική επίσκεψη εντάσσεται στα πλαίσια ενός project, καλό είναι οι δραστηριότητες αυτές να ανταποκρίνονται στη θεματολογία του.
- ◆ Το πληροφοριακό υλικό για την περιοχή επίσκεψης (σχετικά άρθρα, κείμενα, χάρτες, φωτογραφίες, κλπ.) από βιβλία και το διαδίκτυο, υλικό που πρέπει να συλλεχθεί και να μελετηθεί.
- ◆ Τις πιθανές συνεργασίες με φορείς, οργανώσεις, κατοίκους, μαθητές σχολείων της περιοχής που θα επισκεφθούν.
- ◆ Τα απαραίτητα υλικά και όργανα (κιάλια, φακούς, φωτογραφικές μηχανές, μετροταινίες, χαρτόνια, κόλλη, γραφική ύλη, χρώματα, μαρκαδόρους κλπ.) που θα χρειαστούν, ανάλογα βέβαια και με το είδος των δραστηριοτήτων, που θα πραγματοποιηθούν.
- ◆ Την κατάλληλη ενδυμασία και διαμόρφωση κανόνων ασφάλειας και συμπεριφοράς.
- ◆ Το περιεχόμενο και τη μορφή του τελικού προϊόντος που θα παραχθεί.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης

Οι μαθητές σε ομάδες υλοποιούν συγκεκριμένες δραστηριότητες, που δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν μέσα στην τάξη. Παραδείγματα τέτοιων δραστηριοτήτων είναι:

- ◆ Η μελέτη (παρατήρηση, καταγραφή, συλλογή δεδομένων, δειγμάτων κλπ.) συγκεκριμένων χώρων που παρουσιάζουν ενδιαφέρον από περιβαλλοντική, πολιτιστική, ιστορική, λησσογραφική άποψη, όπως μελέτη ενός υγροτόπου, επίσκεψη σε αρχαιολογικό χώρο κλπ.
- ◆ Μικρές έρευνες όπως μελέτη χλωρίδας, πανίδας, πετρωμάτων, εδάφους, ανθρώπινων παρεμβάσεων, συγκοινωνιακού δικτύου, αρχιτεκτονικής, καταναλωτικών συνθηκών κ.ά
- ◆ Παιχνίδια στο ύπαιθρο (παιχνίδια αισθήσεων, παιχνίδια προσανατολισμού, κ.ά.)

- ◆ Συνεντεύξεις ή γραπτά ερωτηματολόγια καταγραφής απόψεων από τους κατοίκους της περιοχής επίσκεψης (π.χ. ψαράδες, γεωργούς, μαγαζάτορες, καταστηματάρχες τουριστικών ειδών και άλλους κατοίκους).
- ◆ Μετρήσεις και απλά πειράματα.
- ◆ Συμμετοχή σε τοπικές παραγωγικές παραδοσιακές δραστηριότητες.
- ◆ Εικαστικές δραστηριότητες, λήψη φωτογραφιών, βιντεοσκόπηση.
- ◆ Ήπιες δραστηριότητες αναψυχής.

Οι δραστηριότητες που μπορεί να αναπτυχθούν είναι ποικίλες και το είδος τους εξαρτάται από τους στόχους που έχουν τεθεί και τις δυνατότητες του πεδίου.

Μετά την επίσκεψη, στο σχολείο

Οι μαθητές επεξεργάζονται όλα τα στοιχεία που συνέλεξαν κατά τη διάρκεια της επίσκεψης και συνθέτουν μια τελική εργασία όπου καταγράφεται όλη η πορεία της επίσκεψης, οι δραστηριότητες που πραγματοποιήθηκαν, η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε, οι εντυπώσεις τις οποίες αποκόμισαν, οι προτάσεις που διατυπώθηκαν μέσα από γραπτά κείμενα, φωτογραφίες, σκίτσα κ.ά. Αξιολογούν τέλος την επίσκεψη, ώστε να υπάρχει ανατροφοδότηση.

Θεωρούμε ότι σημαντικό στοιχείο για τον αποτελεσματικό σχεδιασμό της εκπαιδευτικής επίσκεψης είναι η καθορισμός των στόχων που θέλουμε να πετύχουμε κατά τα τρία αυτά στάδια (Krepeil κ.ά., 1981).

3. Οι εκπαιδευτικές επισκέψεις από τη σκοπιά των εκπαιδευτικών

Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τις εκπαιδευτικές επισκέψεις, σχολικές εκδρομές κλπ., όταν αυτές αντιμετωπίζονται ως μελέτες πεδίου, όπως προέκυψαν μετά από έρευνα (Michie, 1998) συνοψίζονται και ομαδοποιούνται ως εξής:

- ◆ Παρέχουν εμπειρίες από πρώτο χέρι.
- ◆ Διεγείρουν το ενδιαφέρον των μαθητών.
- ◆ Δίνουν νόημα στη μάθηση και στις σχέσεις.
- ◆ Αναπτύσσουν δεξιότητες παρατήρησης.
- ◆ Συμβάλλουν στην προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών.

Ταυτόχρονα έχουν καταγραφεί και οι αποτρεπτικοί παράγοντες για την πραγματοποίησή τους, όπως:

- ◆ Δυσκολίες σχετικές με τη μεταφορά των μαθητών και το κόστος μεταφοράς.
- ◆ Απαιτούνται δεξιότητες που δεν έχουν οι εκπαιδευτικοί, καθώς υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στη θεωρία και την πράξη.
- ◆ Δεν υπάρχουν κίνητρα.
- ◆ Απαιτείται χρόνος για την προετοιμασία, εκτός σχολικού ωραρίου.
- ◆ Δεν υπάρχει στήριξη από τη διοίκηση για τα ταξίδια αυτά.
- ◆ Υπάρχει ανελαστικότητα στο αναλυτικό πρόγραμμα.
- ◆ Η συμπεριφορά των μαθητών και τα προβλήματα ασφάλειάς τους, εκτός του σχολείου (Laws, Michie, 1998, FPSP, Rickinson, 2004).

Το συμπέρασμα, που βγαίνει από τις έρευνες, είναι ότι οι εκπαιδευτικοί, ενώ έχουν θετική στάση σε τέτοιες μορφές διδασκαλίας, δείχνουν μικρή γενικά διάθεση να εμπλακούν τελικά σε τέτοιες διαδικασίες. Ακόμα και σε χώρες με μεγάλη παράδοση σε τέτοιες πρακτικές, αυτή η διαφορά είναι εντυπωσιακή και για αυτό είναι ανάγκη να παρέχεται μεγάλη στήριξη στους εκπαιδευτικούς, τόσο σε πρακτικά και διαδικαστικά ζητήματα, όσο και σε παιδαγωγικά και διδακτικά. Θεωρούμε ότι η έκδοση αυτού του εκπαιδευτικού υλικού είναι μια μικρή συμβολή στην παραπάνω κατεύθυνση.

4. Εκπαιδευτικές επισκέψεις και αειφόρος τουριστική συνείδηση

Η εκπαίδευση για την αειφορία έχει ως βασικό σκοπό να διαμορφώσει **υπεύθυνους και ενεργούς πολίτες**, δηλαδή πολίτες που αναπτύσσουν κοινωνική υπευθυνότητα, κριτική σκέψη και θεώρηση της πληροφορίας για τη λήψη αποφάσεων και εφαρμογή αειφόρων πρακτικών, πολίτες που αναζητούν εναλλακτικές λύσεις και συμμετοχικές δράσεις, καταρχήν στη δική τους τοπική κοινότητα και κατ' επέκταση παγκόσμια. Μέσο για τη διαμόρφωση του υπεύθυνου και ενεργού πολίτη μπορεί να αποτελέσει η **καλλιέργεια αειφόρου τουριστικής συνείδησης**, δηλαδή η οικολογική και υπεύθυνη κοινωνική συμπεριφορά, τόσο από τη μεριά του επισκέπτη-τουρίστα, όσο και απ' τη μεριά της κοινωνίας υποδοχής των επισκεπτών-τουριστών. Η καλλιέργεια μιας τέτοιας τουριστικής συνείδησης επιτυγχάνεται, όταν μέσα από τα προγράμματα Π.Ε. **συνδέουμε την εκπαίδευση για την αειφορία/βιωσιμότητα με τον αειφόρο τουρισμό**. Ως αειφόρος, όπως ήδη έχουμε αναφέρει, χαρακτηρίζεται ο τουρισμός που ενισχύει την απασχόληση και τη δημιουργία εισοδήματος στις τοπικές κοινωνίες, μειώνοντας ταυτόχρονα τις αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, στον πολιτισμό, στην αισθητική, στις τοπικές κοινωνικές δομές.

Μέσα από τις σχολικές εκδρομές και εκπαιδευτικές επισκέψεις, μονοήμερες ή πολυήμερες, είτε αυτές αποτελούν μέρος ενός προγράμματος Π.Ε. είτε όχι, δίνεται η δυνατότητα στους μαθητές, μέσα από βιωματική προσέγγιση, να συνδυάσουν τη μάθηση με την αναψυχή, να γνωρίσουν το περιβάλλον, τον πολιτισμό, την ιστορία και τις παραδόσεις του τόπου που επισκέπτονται, να συνδέσουν τα φυσικό περιβάλλον με το ανθρωπογενές. Ταυτόχρονα όμως οι μαθητές αποτελούν τουρίστες της περιοχής που επισκέπτονται και προκαλούνται να επιδείξουν έμπρακτα την αειφόρο στάση τους και συμπεριφορά. Στάση και συμπεριφορά που σχετίζεται με τη βελτίωση του επιπέδου της κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας του τοπικού πληθυσμού, την ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων στο περιβάλλον, την καλλιέργεια περιβαλλοντικής και πολιτιστικής ευαισθητοποίησης και σεβασμού.

Τι σημαίνει λοιπόν «ταξιδεύουμε με την αειφορία σε μια περιοχή»;

Σημαίνει ότι:

- ◆ Επιλέγουμε μεταφορικά μέσα που επιβαρύνουν λιγότερο το περιβάλλον, για να φθάσουμε στον προορισμό μας.
- ◆ Επιλέγουμε τουριστικούς πράκτορες, ξενοδοχεία ή άλλες τουριστικές επιχειρήσεις με κριτήριο να

σέβονται το περιβάλλον και να στηρίζουν την ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας.

- ✦ Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, όταν μπορούμε, επιλέγουμε να περπατήσουμε ή να μετακινηθούμε με ποδήλατο.
- ✦ Γνωρίζουμε από κοντά το περιβάλλον, τον πολιτισμό, την ιστορία, τη λαογραφία του. Προσπαθούμε να κατανοήσουμε τα τοπικά ήθη, έθιμα και παραδόσεις.
- ✦ Βοηθάμε στην προστασία του φυσικού περιβάλλοντος. Προστατεύουμε την άγρια ζωή και τους βιότοπους και δεν αγοράζουμε προϊόντα που προέρχονται από απειλούμενα ή προστατευόμενα είδη.
- ✦ Σεβόμαστε τους πολιτιστικούς πόρους. Οι δραστηριότητές μας πραγματοποιούνται με σεβασμό στην πολιτιστική κληρονομιά.
- ✦ Αναπτύσσουμε σχέσεις εμπιστοσύνης και σεβασμού με τους κατοίκους. Είμαστε ανεκτικοί και σεβόμαστε τη διαφορετικότητα.
- ✦ Παράγουμε, όσον το δυνατόν, λιγότερα απορρίμματα, βοηθούμε στη διαλογή τους και φροντίζουμε να διατηρούμε καθαρό το χώρο.
- ✦ Περιορίζουμε τις ενεργειακές μας απαιτήσεις, καθώς και την κατανάλωση νερού.
- ✦ Ενισχύουμε την τοπική οικονομία: αγοράζουμε τοπικά χειροτεχνήματα και προϊόντα, δοκιμάζουμε τοπικές γεύσεις, χρησιμοποιούμε τοπικά μέσα μεταφοράς.
- ✦ Διερευνούμε, σε γενικές γραμμές και στο βαθμό που είναι δυνατόν, με κριτική ματιά προβλήματα που έχουν σχέση με την τήρηση όρων και κανόνων για την αειφόρο/βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη της ίδιας της περιοχής επίσκεψης. Κρίνουμε, συζητάμε και κάνουμε προτάσεις για την περιβαλλοντική αναβάθμισή της. Μερικά από τα ερωτήματα στα οποία μπορούμε να επικεντρώσουμε την προσοχή μας είναι:
  - ✦ Με ποιο τρόπο γίνεται η διαχείριση των αστικών απορριμμάτων; Υπάρχουν οργανωμένα προγράμματα ανακύκλωσης υλικών, σταθμοί βιολογικής επεξεργασίας των λυμάτων, κέντρα παραγωγής ήπιων μορφής ενέργειας, έργα για την αντιμετώπιση του προβλήματος του νερού;
  - ✦ Υπάρχουν προκλητικές περιπτώσεις καταστροφής περιβαλλοντικών διατάξεων (π.χ. αυθαίρετη δόμηση, κυνήγι κλπ.);
  - ✦ Διατηρείται σε ικανοποιητική κατάσταση το τοπίο και οι πολιτιστικοί πόροι, όπως οι παραδοσιακοί οικισμοί και τα κτίσματα, οι αρχαιολογικοί χώροι, τα ιστορικά μνημεία, οι παραδοσιακές αναβαθμίδες; Γίνεται αναπαλαίωση παιδιών κτηρίων (π.χ. νερόμυλων, ανεμόμυλων κλπ.);
  - ✦ Διατηρείται και προστατεύεται το φυσικό περιβάλλον της περιοχής;
  - ✦ Διατηρούνται οι παράκτιες ζώνες; Υπάρχουν βλαβερές ανθρώπινες επεμβάσεις και αντιαισθητικές αλλοιώσεις;
  - ✦ Έχουν αναπτυχθεί εναλλακτικές μορφές τουρισμού και σε ποιο βαθμό;
  - ✦ Διατηρούνται, αναπτύσσονται παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες και πώς συνδέονται αυτές με τον τουρισμό;
  - ✦ Υπάρχει ομαλή ενσωμάτωση αθλοδπαών στις τοπικές κοινωνίες;
  - ✦ Υπάρχει προσβασιμότητα ατόμων με ειδικές ανάγκες;
  - ✦ Έχουν καθιερωθεί διαδικασίες ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και συμμετοχής των κατοίκων στις δραστηριότητες και στις αποφάσεις που αφορούν την τοπική οικονομία και τη χωροταξία;

Με βάση τα παραπάνω, πιστεύουμε ότι οι εκπαιδευτικές επισκέψεις (επισκέψεις πεδίου) μπορούν να συμβάλουν στην καλλιέργεια αειφόρου τουριστικής συνείδησης, αλλά και να αποτελέσουν μεθοδολογικό εργαλείο επίτευξης του παραπάνω στόχου.

5. Γιατί εκπαιδευτικές επισκέψεις στον Αργοσαρωνικό

Αργοσαρωνικός είναι η συνοπτική ονομασία του Σαρωνικού και Αργολικού κόλπου, δηλαδή της θαλάσσιας έκτασης ανάμεσα στις ακτές της Αττικής και της Πελοποννήσου. Σύμφωνα με τη μυθολογία, ο Σάρων βασιλιάς της αρχαίας Τροϊζήνας στην Πελοπόννησο, έπεσε στη θάλασσα και πνίγηκε κυνηγώντας ένα ελάφι. Ο κόλπος από τότε ονομάστηκε Σαρωνικός. Σκορπισμένα στο Σαρωνικό κόλπο βρίσκονται η Σαλαμίνα, η Αίγινα, το Αγκίστρι και ο Πόρος. Πολύ κοντά, απέναντι από τον Πόρο, στις Πελοποννησιακές ακτές, βρίσκεται η Τροιζήνα με τις αρχαιότητες της και τον υγρότοπο της Ψήφτας, καθώς και η χερσόνησος των Μεθάνων με το ηφαίστειο και τις ιαματικές πηγές. Νοτιότερα, ανάμεσα στον Σαρωνικό και τον Αργολικό κόλπο, που πήρε το όνομά του από την ιστορική πόλη του Άργους, βρίσκεται η Ύδρα και ακόμα νοτιότερα, στην είσοδο του Αργολικού κόλπου, οι Σπέτσες. Αυτή η περιοχή, η περιοχή του Αργοσαρωνικού αποτελεί ιδιαίτερη γεωγραφική και πολιτιστική ενότητα, που έχει αναπτύξει τα δικά της χαρακτηριστικά. Μαζί με τα απομακρυσμένα από την Αττική νησιά, Κύθηρα και Αντικύθηρα, ανήκει διοικητικά στη Νομαρχία Πειραιά. Η κοντινή απόσταση από τον Πειραιά καθώς και η τακτικότητα συγκοινωνία την καθιστούν έναν ελκυστικό προορισμό για μικρές αποδράσεις αλλά και ολιγοήμερες ή πολυήμερες καλοκαι-

ρινές διακοπές, αφού τα νησιά διαθέτουν όμορφες παραλίες με καθαρά νερά. Εκτός όμως από τα παραπάνω, η περιοχή του Αργοσαρωνικού διαθέτει:

- ◆ Όμορφο φυσικό περιβάλλον με πλούσια βλάστηση, όπου κυριαρχεί το πεύκο και αξιόλογη χλωρίδα.
- ◆ Έντονο ιστορικό παρελθόν, καθώς έχει συνδέσει τις τύχες της με μεγάλα γεγονότα όπως η ναυμαχία της Σαλαμίνας, η συμμετοχή της Ύδρας και των Σπετσών στην Επανάσταση του 1821, η ανακήρυξη της Αίγινας σε πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας.
- ◆ Αρχαιολογικά, ιστορικά και λαογραφικά μουσεία, αξιόλογες μονές, κάστρα, επιβλητικά αρχοντικά και ιστορικά κτίσματα, λόγω ακριβώς της σημαντικής ιστορικής της πορείας.
- ◆ Αρχαιολογικούς χώρους, όπως το ναό της Αφαίας στην Αίγινα, τον αρχαιολογικό χώρο της Τροιζήνας, και το ναό του Ποσειδώνα στον Πόρο κ.ά.
- ◆ Παραδοσιακούς οικισμούς, όπως Ύδρα, Σπέτσες, Πόρο, Αίγινα, Παχιά Ράχη και γραφικούς οικισμούς με ιδιαίτερη λαϊκή αρχιτεκτονική στα Μέθανα και στην Τροιζήνα.
- ◆ Περιοχές με ιδιαίτερο οικολογικό ενδιαφέρον, όπως το ηφαίστειο των Μεθάνων, θερμές πηγές και λουτρά, τον υγρότοπο της Ψήφτας, το Λεμονοδάσος στον Πόρο, το Διαβολογέφυρο στην Τροιζήνα, την κοιλάδα του Ελαιώνα στην Αίγινα.
- ◆ Πλούσια λαογραφική παράδοση, τοπικά έθιμα και λαϊκή τέχνη.

Θεωρούμε λοιπόν ότι, για όλους τους παραπάνω λόγους, ο Αργοσαρωνικός αποτελεί ιδανικό τόπο προορισμού εκπαιδευτικής επίσκεψης στο πλαίσιο της Π.Ε./ΕΑΑ και εκπαιδευτικών επισκέψεων-εκδρομών, που γίνονται σύμφωνα με το σχετικό θεσμικό πλαίσιο του Υπουργείου Παιδείας.

κεφαλαίο 4^ο

Το εκπαιδευτικό υλικό

1. Δομή και στόχοι του υλικού

Το εκπαιδευτικό υλικό «Ταξιδεύοντας με την αειφορία στον Αργοσαρωνικό» αποτελείται από δύο μέρη:

- ♦ Το 1ο μέρος απευθύνεται στον εκπαιδευτικό. Περιλαμβάνει κεφάλαια που αφορούν θέματα αειφορίας, τουρισμού, εκπαιδευτικών επισκέψεων και εκπαιδευτικού υλικού. Το παράρτημα που υπάρχει στο τέλος, αποτελεί ένα συμπληρωματικό υλικό του εκπαιδευτικού στην όλη δουλειά του.
- ♦ Το 2ο μέρος «Παιδαγωγικές δραστηριότητες» απευθύνεται σε μαθητές Γυμνασίου, Λυκείου και, με κατάλληλη προσαρμογή από τον/την δάσκαλο/α, σε μαθητές Ε' και ΣΤ' Δημοτικού. Περιλαμβάνει «Παιδαγωγικές δραστηριότητες», δομημένες σε φύλλα εργασίας, που μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι μαθητικές ομάδες για τις εκπαιδευτικές τους επισκέψεις στους τόπους που προτείνονται.

Όταν σχεδιάζαμε και διαμορφώναμε το εκπαιδευτικό μας υλικό, είχαμε κατά νου να δημιουργήσουμε ένα χρήσιμο παιδαγωγικό εργαλείο, όχι μόνο για τις σχολικές μονάδες της Δ/σης του Πειραιά αλλά και για τις σχολικές μονάδες της Αττικής και των άλλων γειτονικών – και όχι μόνο – νομών. Τη χρησιμότητά του θα τη διαπιστώσουν οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές είτε κατά την οργάνωση και την πραγματοποίηση προγραμμάτων Π.Ε. και άλλων Σχολικών Δραστηριοτήτων είτε κατά την οργάνωση και την πραγματοποίηση σχολικών εκπαιδευτικών εκδρομών.

Κεντρικός στόχος του εκπαιδευτικού υλικού είναι:

Να υποστηρίξει όλες εκείνες τις σχολικές επισκέψεις και τις σχολικές εκδρομές που γίνονται στην περιοχή του Αργοσαρωνικού, περιοχή που αποτελεί έναν εκπαιδευτικό - τουριστικό προορισμό, εστιάζοντας το ενδιαφέρον κυρίως στην καλλιέργεια αειφόρου τουριστικής συνείδησης, δηλαδή οικολογικής και υπεύθυνης κοινωνικής συμπεριφοράς, που πιο συγκεκριμένα σημαίνει:

- ❖ Γνωριμία, σεβασμό και προστασία της φυσικής και της πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής, της ιστορίας της, των λησσογραφικών της χαρακτηριστικών και των παραδόσεών της.
- ❖ Ελαχιστοποίηση των αρνητικών επιπτώσεων που συνεπάγεται ο τουρισμός στο περιβάλλον, στον πολιτισμό, στην αισθητική, σε ζητήματα που αφορούν διαχείριση απορριμμάτων νερού, ενέργειας κλπ.
- ❖ Ενίσχυση της απασχόλησης και της δημιουργίας εισοδήματος στις τοπικές κοινωνίες.
- ❖ Κριτική στάση απέναντι σε ζητήματα προστασίας και διαχείρισης της περιοχής, σύμφωνα με τις αρχές της αειφορίας και αναζήτηση νέων εναλλακτικών επιλογών και προτάσεων.

Γενικοί στόχοι

Μέσω του εκπαιδευτικού υλικού και των κατάλληλων παιδαγωγικών προσεγγίσεων επιδιώκεται οι μαθητές:

- ❖ Να διαμορφώσουν θετικές στάσεις, να ενστερνιστούν και να υποστηρίξουν αξίες που συμβαδίζουν με την «οικοδόμηση» της αειφορίας σε μια περιοχή με έντονη τουριστική δραστηριότητα, όπως αυτή του Αργοσαρωνικού
- ❖ Να αντιληφθούν ότι η αρμονική σχέση ανάμεσα στις δυνατότητες του τόπου και του μεγέθους της τουριστικής δραστηριότητας είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα του τόπου και της τοπικής κοινωνίας
- ❖ Να κατανοήσουν τη σημασία της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στην ανάπτυξη εναλλακτικών μορφών τουρισμού και στη βιώσιμη ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας
- ❖ Να γνωρίσουν τα βασικά χαρακτηριστικά και την αισθητική των παραδοσιακών οικισμών και να κατανοήσουν την ανάγκη σεβασμού και προστασίας των οικισμών αυτών
- ❖ Να αντιληφθούν τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες που προκύπτουν στον τόπο, ως αποτέλεσμα της τουριστικής δραστηριότητας
- ❖ Να αποκτήσουν εμπειρίες, μέσα από την επαφή τους με τις αρχές και τους κατοίκους του νησιού, σε θέματα διαχείρισης φυσικών πόρων και αντιμετώπισης προβλημάτων που προκύπτουν από τον τουρισμό
- ❖ Να ανταλλάξουν εμπειρίες με μαθητές από άλλες περιοχές
- ❖ Να κατανοήσουν ότι οι εκπαιδευτικές επισκέψεις δίνουν τη δυνατότητα σύνδεσης της μάθησης με την ψυχαγωγία

Επιπλέον επιδιώκεται οι μαθητές να αναπτύξουν ικανότητα:

- ❖ Συνεργασίας και επικοινωνίας μέσω της ομαδικής εργασίας
- ❖ Συζήτησης, έκφρασης, προσεκτικής ακρόασης, ανοχής και διαπραγμάτευσης των διαφορετικών απόψεων
- ❖ Συλλογής, ανάλυσης, σύνθεσης κι αξιολόγησης πληροφοριών από διαφορετικές πηγές πληροφόρησης
- ❖ Παρατηρητικότητας
- ❖ Αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης
- ❖ Γραπτής και προφορικής έκφρασης

Τέλος επιδιώκεται:

- ❖ Να αναπτύξουν δεξιότητες και ικανότητες χρήσης υπολογιστών και διαδικτύου.

2. Περιγραφή του υλικού

α. Υλικό για τον εκπαιδευτικό

Το υλικό για τον εκπαιδευτικό περιλαμβάνει 4 κεφάλαια και το παράρτημα.

Το 1^ο κεφάλαιο εστιάζει το ενδιαφέρον στο τι είναι αειφορία και τι εκπαίδευση για την αειφορία. Περιγράφει επίσης σε γενικές γραμμές τη διαδικασία υλοποίησης ενός project, που αποτελεί μια βασική μεθοδολογική πρόταση γι' αυτή την εκπαίδευση, όπως και κάποιες διδακτικές τεχνικές.

Το 2^ο κεφάλαιο αναφέρεται στην έννοια, τις συνέπειες και τις μορφές του τουρισμού και εστιάζει το ενδιαφέρον κυρίως στον αειφόρο τουρισμό.

Το 3^ο κεφάλαιο αναφέρεται στις εκπαιδευτικές επισκέψεις ή στις σχολικές εκδρομές, μπολιάζοντας αυτές με το μοντέλο της «μελέτης πεδίου» που αξιοποιεί η Π.Ε./ΕΑΑ, για να είναι παιδαγωγικά αποτελεσματικές. Εστιάζει, επίσης, στην καλλιέργεια τουριστικής συνείδησης σε μαθητές και εκπαιδευτικούς, πράγμα που αποτελεί και το βασικό στόχο αυτών των εκπαιδευτικών επισκέψεων.

Το 4^ο κεφάλαιο αναφέρεται στη δομή και χρήση του εκπαιδευτικού υλικού από τον/την εκπαιδευτικό. Περιέχει, επίσης, οδηγίες για την υλοποίηση των φύλλων εργασίας.

Στο τέλος υπάρχει παράρτημα, στο οποίο αναφέρονται κάποια περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της περιοχής και θέματα που αφορούν τον αειφόρο τουρισμό του Αργοσαρωνικού, που αντιμετωπίζεται ως ενιαίος γεωγραφικός και πολιτιστικός χώρος. Εκεί αναπτύσσονται και κάποια ειδικότερα θέματα που αφορούν υδροτόπους, ηφαίστεια, ιαματικές πηγές και τέλος αναφέρονται χρήσιμες ηλεκτρονικές διευθύνσεις και τηλέφωνα για εκπαιδευτικές επισκέψεις στην περιοχή του Αργοσαρωνικού.

β) Υλικό για το μαθητή

Αποτελείται από Φύλλα Εργασίας, που βασικά δομούν διάφορες επιλεγμένες διαδρομές στα νησιά του Αργοσαρωνικού και τα οποία αρθρώνονται σε 9 κεφάλαια, σύμφωνα με την πορεία εξέλιξης της διδακτικής τεχνικής «μελέτη πεδίου»: εργασία πριν, εργασία κατά τη διάρκεια και μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη. Πιο συγκεκριμένα:

- ◆ Το 1ο κεφάλαιο περιλαμβάνει 4 Φύλλα Εργασίας, που αναφέρονται γενικά στην περιοχή επίσκεψης προκειμένου οι μαθητές να αποκτήσουν μια «πρώτη γνωριμία» με αυτήν και να προετοιμάσουν την επίσκεψή τους. Τα φύλλα εργασίας είναι κοινά για όλες τις περιοχές του Αργοσαρωνικού. Σε αυτήν τη φάση οι μαθητές αξιοποιούν ιδιαίτερα το διαδίκτυο και άλλες βιβλιογραφικές πηγές.
- ◆ Τα κεφάλαια 2 έως 9 περιλαμβάνουν 67 φύλλα εργασίας, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τη μαθητική ομάδα κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής επίσκεψης και μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη, στο σχολείο, και αναφέρονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής επίσκεψης, όπως και σε ζητήματα που αφορούν την τουριστική δραστηριότητα σε αυτήν. Τα φύλλα εργασίας είναι ξεχωριστά για κάθε περιοχή. Συγκεκριμένα:
  - ◆ Αίγινα, 6 διαδρομές και 14 φύλλα εργασίας
  - ◆ Μέθανα, 5 διαδρομές και 5 φύλλα εργασίας
  - ◆ Πόρος, 5 διαδρομές και 12 φύλλα εργασίας
  - ◆ Τροιζήνα, 3 φύλλα εργασίας
  - ◆ Ύδρα, 3 διαδρομές και 11 φύλλα εργασίας
  - ◆ Σπέτσες, 3 διαδρομές και 16 φύλλα εργασίας και
  - ◆ Σαλαμίνα, 4 διαδρομές και 6 φύλλα εργασίας.

Η επιλογή των διαδρομών έγινε με γνώμονα τα φυσικά και πολιτισμικά στοιχεία του κάθε τόπου, τα οποία, κατά τη γνώμη μας, σχετίζονται με την τουριστική δραστηριότητά του. Τα φύλλα εργασίας προσεγ-

γίζουν και εξετάζουν τα ιδιαίτερα στοιχεία κάθε διαδρομής διαθεματικά, μέσω καταλλήλων δραστηριοτήτων. Στα περισσότερα φύλλα εργασίας, το εισαγωγικό κείμενο έχει επιλεγεί ως ερέθισμα, για να διεγείρει το ενδιαφέρον των μαθητών. Ο μαθητής εργάζεται σύμφωνα με τις συγκεκριμένες γραπτές οδηγίες που περιέχονται σε κάθε φύλλο εργασίας και βέβαια με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού. Πολλά φύλλα εργασίας συνοδεύονται από κατάλληλα ένθετα, ώστε να βοηθούν τους μαθητές στην υλοποίηση των δραστηριοτήτων. Οι μαθητές σημειώνουν τις απαντήσεις τους στο φύλλο εργασίας, στον κενό χώρο που υπάρχει μεταξύ των δραστηριοτήτων. Είναι καλό όλο το προσωπικό υλικό του κάθε μαθητή (συμπληρωμένα φύλλα εργασίας), το υποστηρικτικό και πληροφοριακό υλικό (π.χ. ένθετα, φυλλάδια) και οι εργασίες που δημιουργεί (π.χ. κείμενα, ερωτηματολόγια), να περιέχεται σ' ένα ατομικό ντοσιέ.

Για την υλοποίηση των δραστηριοτήτων, η παιδαγωγική προσέγγιση που ακολουθείται είναι αυτή της **βιωματικής και ενεργητικής μάθησης**. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιούνται ειδικότερες μέθοδοι διδασκαλίας όπως: εργασία πεδίου, συζήτηση σε ομάδες και στην τάξη, περιβαλλοντικό μονοπάτι, καταιγισμός ιδεών, σφυγμομέτρηση ή επισκόπηση απόψεων, βιβλιογραφική έρευνα, παιχνίδια σε ανοιχτό χώρο, καλλιτεχνική έκφραση.

3. Χρήση του υλικού

Το υλικό μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα σχολεία της Διεύθυνσης Πειραιά καθώς και από τα σχολεία της υπόλοιπης Ελλάδας, που επιλέγουν τον Αργοσαρωνικό ως τόπο εκπαιδευτικής επίσκεψης.

Οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να χρησιμοποιηθεί το παρόν εκπαιδευτικό υλικό είναι:

- ◆ Σε εκπαιδευτικές επισκέψεις στο πλαίσιο προγράμματος Π.Ε. ή άλλων προγραμμάτων σχολικών δραστηριοτήτων, που υλοποιούνται στο σχολείο κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς. Σε αυτήν την περίπτωση η εκπαιδευτική επίσκεψη αντιμετωπίζεται ως μελέτη στο πεδίο.
- ◆ Σε εκπαιδευτικές επισκέψεις, ανεξάρτητα από την υλοποίηση προγράμματος σχολικών δραστηριοτήτων στο σχολείο. Δηλαδή, στο πλαίσιο των δυνατοτήτων για μονοήμερες ή πολυήμερες σχολικές εκδρομές και για εκπαιδευτικές επισκέψεις μιας ή περισσότερων τάξεων, σύμφωνα με το θεσμικό πλαίσιο. Σε αυτή την περίπτωση η εκπαιδευτική επίσκεψη αντιμετωπίζεται ως ένα μικρό πρόγραμμα, ως ένα project μικρής διάρκειας.

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις η χρονική διάρκεια των εργασιών κυμαίνεται από 1 έως 3 ημέρες. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να επιλέξει κάποια φύλλα εργασίας ανάλογα με:

- ❖ τη θεματολογία του προγράμματος, εάν αυτό υλοποιείται στο σχολείο
- ❖ τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών
- ❖ το χρόνο που έχει στη διάθεσή του

Ο εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα:

- ◆ Να χρησιμοποιήσει όλα ή επιλεκτικά τα φύλλα εργασίας, που προτείνονται σε μια διαδρομή.
- ◆ Να επιλέξει φύλλα εργασίας - όσα του επιτρέπουν οι συνθήκες - από διαφορετικές διαδρομές.
- ◆ Να προσαρμόσει ένα φύλλο εργασίας από μια περιοχή, σε άλλη περιοχή. Για παράδειγμα το φύλλο εργασίας 2.3 «Η Αίγινα και η αλιεία», μπορεί να το προσαρμόσει και να το χρησιμοποιήσει στον Πόρο, στις Σπέτσες κλπ.

Θεωρούμε, όμως, ότι πρέπει να υλοποιηθούν τα φύλλα εργασίας του 1ου κεφαλαίου (πριν την εκπαιδευτική επίσκεψη), ιδιαίτερα τα φύλλα εργασίας 1.2, 1.3, 1.4 και κάποιες από τις προτεινόμενες «μετά την εκπαιδευτική επίσκεψη» δραστηριότητες.

4. Οδηγίες για τον εκπαιδευτικό

Ο εκπαιδευτικός συντονίζει, ενθαρρύνει και εμπυχώνει τους μαθητές, δίνει κατευθύνσεις, προσπαθεί να δημιουργήσει ατμόσφαιρα συνεργασίας, αλληλοβοήθειας, αλληλοκατανόησης. Καλό είναι να αντιληφθεί ότι δεν πρέπει η όποια γνώση προκύψει από το πρόγραμμα να απορρέει από το δικό του απόθεμα γνώσεων, αλλά από την προσωπική εμπλοκή των μαθητών στη διαδικασία ανακάλυψης και απόκτησης της γνώσης. Περισσότερο υποβοηθά παρά βοηθά, περισσότερο δίνει ερεθίσματα παρά υλοποιεί, περισσότερο υπονοεί παρά διατυπώνει, περισσότερο κινητοποιεί παρά ενεργεί (Καλαϊτζίδης 2000). Πιο συγκεκριμένα ο εκπαιδευτικός:

- ❖ Μελετά το εκπαιδευτικό υλικό που αναφέρεται σε αυτόν, κατανοεί τη δομή και τους στόχους του, ώστε να αξιοποιηθεί από τους μαθητές με τον καλύτερο δυνατόν τρόπο. Είναι σκόπιμο η μελέτη αυτή να γίνει πριν ξεκινήσει με τους μαθητές την υλοποίηση των δραστηριοτήτων.
- ❖ Έχει τη δυνατότητα να τροποποιεί, σε συνεργασία με τους μαθητές, τις προτεινόμενες δραστηριότητες, όπως και να τις εμπλουτίζει, ανάλογα με την ηλικία των μαθητών και την επικαιρότητα. Με αυτήν την έννοια το εκπαιδευτικό υλικό δεν είναι στατικό, αλλά δυναμικό.
- ❖ Παρουσιάζει το υλικό στους μαθητές και τους ενημερώνει σε γενικές γραμμές για τους στόχους που επιδιώκονται. Εντοπίζει και καταγράφει έτσι γνώσεις και εμπειρίες των μαθητών για την περιοχή επίσκεψης.
- ❖ Φωτοτυπεί και μοιράζει στους μαθητές τα φύλλα εργασίας ανάλογα με τις δραστηριότητες που θα υλοποιηθούν, όπως και τα ένθετα κείμενα που στηρίζουν αυτές τις δραστηριότητες. Όταν κρίνει την ανάγκη μεγαλύτερης στήριξης των δραστηριοτήτων, φωτοτυπεί και μοιράζει στους μαθητές κείμενα που περιέχονται στο υλικό για τον εκπαιδευτικό ή κείμενα που ο ίδιος έκανε για αυτό το σκοπό. Υπενθυμίζεται ότι τα παραπάνω δεν αποτελούν ένα στατικό πληροφοριακό υλικό, αλλά λειτουργούν ως αφετηρία και έναυσμα για τη συλλογή επιπλέον πληροφοριακού υλικού από τους μαθητές.
- ❖ Γενικότερα, κατά την υλοποίηση των δραστηριοτήτων, εκτός από τα φύλλα εργασίας, φροντίζει σε συνεργασία με τους μαθητές, να υπάρχουν όλα τα απαραίτητα υλικά που ενδεχομένως απαιτούν αυτές, όπως κιάλια, θερμόμετρα, χάρτες, φωτογραφικές μηχανές, πυξίδα κλπ.
- ❖ Ενθαρρύνει τους μαθητές να υλοποιήσουν δραστηριότητες φύλλων εργασίας που αναφέρονται στο πριν και στο μετά της εκπαιδευτικής επίσκεψης.
- ❖ Παίρνει τα κατάλληλα μέτρα για την προετοιμασία και την οργάνωση επισκέψεων σε αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, ιδιαίτερα μάλιστα όταν δεν υπάρχει ξεναγός.

παράρτημα

Ενότητα 1η: Γενικά για τον Αργοσαρωνικό

1. Ο Αργοσαρωνικός ως γεωγραφική ενότητα

Τα νησιά του Σαρωνικού (Σαλαμίνα, Αίγινα, Αγκίστρι) και εκείνα που βρίσκονται στο νότιο άκρο του Αργολικού κόλπου (Υδρα, Σπέτσες), μαζί με την ανατολική ακτή της αργολικής χερσονήσου (Τροιζήνα, Μέθαινα), αποτελούν τον Αργοσαρωνικό, δηλαδή μια ιδιαίτερη γεωγραφική και πολιτιστική ενότητα, που έχει αναπτύξει τα δικά της χαρακτηριστικά και έχει γράψει τη δική της ιστορία στο πέρασμα των αιώνων. Στην ενότητα αυτή δεν εντάσσεται ούτε η Αττική ούτε η ενδοχώρα της Αργολίδας, που είχαν διαφορετική ιστορική πορεία. Οι λέξεις «Σαρωνικός» και «Αργολικός», μεμονωμένα, έχουν άλλο νόημα και δεν αποδίδουν σωστά τη συγκεκριμένη αυτή περιοχή. Ο όρος «Αργοσαρωνικός» αντιστοιχεί πραγματικά σε έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο που δεν τον χωρίζει, αλλά τον ενώνει η θάλασσα και η συνεχής κίνηση των πλοίων πάνω σε αυτήν. Εκείνη που διαμόρφωσε την ιστορική φυσιογνωμία του χώρου, από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι σήμερα, είναι η ναυσιπλοΐα. Αυτό γιατί μαζί με τα φορτία και τους ταξιδιώτες, μεταφέρονταν και πολιτισμικές επιρροές από τη μια ακτή στην άλλη και από νησί σε νησί.

Οι περιοχές του Αργοσαρωνικού παρουσιάζουν πολλά κοινά στοιχεία, αλλά και διαφορές στο φυσικό και δομημένο τοπίο. Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν το φυσικό τοπίο του Αργοσαρωνικού είναι τα εξής:

1. *Η θάλασσα*, που παίζει δύο βασικούς ρόλους, έναν κλιματολογικό - μετεωρολογικό και έναν κοινωνικό, καθώς συμβάλλει στο εμπόριο και στην επικοινωνία.
2. *Το έντονο οριζόντιο ανάγλυφο και οι χαμηλοί λόφοι*, κατάφυτοι από πεύκα. Εξαιρεση η Ύδρα, η οποία στη μεγαλύτερη έκτασή της είναι γυμνή και βραχώδης. Εκτός από τα πεύκα υπάρχουν ελιές, αμπέλια, συκίες, κ.ά. Χαρακτηριστική επίσης είναι και η βλάστηση με τους θάμνους και τα φρύγανα. Η φρυγανική βλάστηση είναι πιο χαρακτηριστική στην Ύδρα. Γενικότερα η χλωρίδα του Αργοσαρωνικού παρουσιάζει ποικιλία, ενώ περιλαμβάνει και ενδημικά φυτά.
3. *Η έντονη κατά το παρελθόν ηφαιστειακή δραστηριότητα* στην Αίγινα, στον Πόρο, στα Μέθαινα, αλλά και σε διάφορα σημεία του πυθμένα του Σαρωνικού κόλπου. Η ηφαιστειότητα στην περιοχή του Σαρωνικού έχει ιστορία περίπου 2 εκατομμυρίων ετών και θεωρείται ότι είναι ενεργή ακόμη και σήμερα. Η περιοχή περιλαμβάνεται στο βόρειο κομμάτι του ηφαιστειογενούς – σεισμικού τόξου του νοτίου Αιγαίου, το οποίο διέρχεται κατά μήκος του όγκου των Κυκλάδων και καταλήγει στη Νίσυρο και την Κω. Αυτό (το βόρειο γήινο κομμάτι) περιλαμβάνει τα ηφαιστεια από την Κρομμυονία (περιοχή του Ισθμού της Κορίνθου), το Σουσάκι, την Αίγινα, τα Μέθαινα, και τον Πόρο. Κατά τον ιστορικό Στράβωνα η τελευταία ηφαιστειακή δραστηριότητα στο χώρο έλαβε χώρα στα Μέθαινα. Τέλος στον κόλπο της Επιδαύρου έχει ανακαλυφθεί ηφαιστειο που ονομάστηκε «Παυσανίας» και θεωρείται ενεργό.
4. *Το κλίμα* της περιοχής του Αργοσαρωνικού, το οποίο χαρακτηρίζεται από χαμηλές βροχοπτώσεις, ήπιο χειμώνα και ζεστό καλοκαίρι.

2. Αργοσαρωνικός: Μια ματιά στην ιστορία

Η περιοχή του Αργοσαρωνικού έχει μια σημαντική ιστορία και μια ενδιαφέρουσα παράδοση πολλών αιώνων, καθώς έχει κατοικηθεί από την προϊστορική εποχή, κατά την οποία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα. Η ακμή της συνεχίστηκε και κατά τα ακόλουθα χρόνια, ιδιαίτερα τον 6ο αιώνα π.Χ., στον τομέα του εμπορίου και της ναυτιλίας, αλλά στη συνέχεια διακόπηκε. Τα νησιά του Σαρωνικού κατακτήθηκαν διαδοχικά από τους Μακεδόνες και τους Ρωμαίους, ενώ κατά τη Βυζαντινή περίοδο δέχονταν συνεχώς πειρατικές επιθέσεις. Σημαντικό όμως σταθμό στην ιστορική τους πορεία αποτελεί η ενεργός συμμετοχή τους και η πολυτίμη συνεισφορά τους στην Ελληνική επανάσταση του 1821 και στις πολιτικές διεργασίες μετά την απελευθέρωση. Η Αίγινα γίνεται η πρώτη πρωτεύουσα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, εκεί σχηματίζεται η πρώτη ελληνική κυβέρνηση υπό τον Καποδίστρια και εκεί κόβεται το πρώτο ελληνικό νόμισμα. Στον Πόρο αρχικά και μετά στη Σαλαμίνα εγκαθίσταται ο πρώτος ελληνικός ναύσταθμος.

*Ναυμαχίας της Σαλαμίνας, Fernand Cormon –
Πηγή: www.hellenica.de/.../NavmachiaTisSalaminas.html*

- ◆ 7000 – 3000 π.Χ.: Ίχνη ανθρώπινης κατοίκησης στην Αίγινα, Ύδρα, Πόρο και Μέθανα.
- ◆ 3200 – 2000 π.Χ.: Τα νησιά, μαζί με τη γειτονική Λέρνα, γνωρίζουν σημαντική ανάπτυξη.
- ◆ 1250 – 1200 π.Χ.: Αίγινα και Σαλαμίνα συμμετέχουν στον Τρωικό Πόλεμο.
- ◆ 675 π.Χ.: Θάνατος του τυράννου του Άργους Φείδωνα και αρχή μεγάλης ανάπτυξης της Αίγινας.
- ◆ 650 – 600: Ίδρυση της Αμφικτιονίας Καθαυρίας.
- ◆ 480 π.Χ.: Ναυμαχία της Σαλαμίνας.
- ◆ 459 π.Χ.: Οι Αθηναίοι νικούν τους Αιγινήτες στο Αγκίστρι.
- ◆ 431 – 404 π.Χ.: Πελοποννησιακός Πόλεμος. Οι Αθηναίοι εποίκίζουν την Αίγινα, τειχίζουν το στενό των Μεθάνων και καταλαμβάνουν την Τροιζήνα.
- ◆ 273 π.Χ.: Έκρηξη του ηφαιστείου των Μεθάνων.
- ◆ 146 π.Χ.: Η Ελλάδα υπό Ρωμαϊκή κατοχή.
- ◆ 800 – 1000 μ.Χ.: Δημιουργία της Παλαιοχώρας στην Αίγινα.
- ◆ 1204: Οι Σταυροφόροι καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη. Ενετική κυριαρχία.
- ◆ 1460: Χριστιανοί Αρβανίτες εποίκίζουν τα νησιά.
- ◆ 1540: Οθωμανική κυριαρχία στα νησιά.
- ◆ 1774: Συνθήκη Κιουτσούκ Καϊναρτζή.
- ◆ 1821: Έναρξη Ελληνικής Επανάστασης.
- ◆ 1827: Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας.
- ◆ 1828: Άφιξη του Καποδίστρια στην Αίγινα, πρώτη πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους.
- ◆ 1950: Απαρχή της μεγάλης τουριστικής ανάπτυξης.

3. Ο Αργοσαρωνικός, τα περιβαλλοντικά προβλήματα και η αειφορία

Η ανάπτυξη του Αργοσαρωνικού με βάση τις αρχές του αειφόρου τουρισμού, προϋποθέτει την υιοθέτηση πρακτικών οι οποίες θα αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις ελλείψεις σε βασικές υποδομές που εμφανίζουν σήμερα τόσο τα νησιά, όσο και οι περιοχές της Τροιζήνας και των Μεθάνων. Τέτοια προβλήματα είναι τα παρακάτω:

1. *Ελλείψεις σε βασικές υποδομές επεξεργασίας απορριμμάτων και λυμάτων.* Πιο συγκεκριμένα:
  - Για τη διαχείριση των στερεών αποβλήτων, την ευθύνη για τα νησιά Σαλαμίνα, Αίγινα και Αγκίστρι, έχει ο Ενιαίος Σύνδεσμος Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Αττικής (ΕΣΔΚΝΑ), τα οποία εξυπηρετεί με σταθμούς μεταφόρτωσης. Στην Ύδρα και στα Μέθανα λειτουργούν οργανωμένες χωματερές, αλλά δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως χώροι υγειονομικής ταφής (ΧΥΤΑ), ενώ στις Σπέτσες και Τροιζήνα η κατάσταση είναι δυσκολότερη, αφού λειτουργούν ανεξέλεγκτες χωματερές. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις (Ύδρα, Μέθανα και Σπέτσες, Τροιζήνα), η κατάσταση εγκυμονεί σημαντικούς κινδύνους τόσο για τη δημόσια υγεία, όσο και για το περιβάλλον. Ειδικότερα για το τελευταίο, υπάρχει σημαντικός κίνδυνος ρύπανσης τόσο του υδροφόρου ορίζοντα, όσο και των ακτών της περιοχής λόγω του ασβεστολιθικού υποβάθρου και των ηφαιστειακών δομών της περιοχής.
  - Όσον αφορά την αποχέτευση ακαθάρτων λυμάτων, ήδη λειτουργεί δίκτυο βιολογικού καθαρισμού στα Μέθανα, στον Πόρο και στην Τροιζήνα. Επίκειται η κατασκευή δικτύου βιολογικού καθαρισμού στην Αίγινα, στην Ύδρα και στις Σπέτσες, αφού οι ανάλογες μελέτες ευρίσκονται στο στάδιο των τελικών εγκρίσεων.
2. *Ελλείψεις σε έργα για την αντιμετώπιση του προβλήματος του νερού.* Η περιοχή του Αργοσαρωνικού υδροδοτείται κυρίως από τοπικά δίκτυα, τα οποία τροφοδοτούνται με νερό είτε από τοπικές γεωτρήσεις, είτε από μεταφερόμενο νερό με βυτιοφόρα και υδροφόρα πλοία. Στο Δήμο Σαλαμίνας υπάρχει μικτό σύστημα υδροδότησης (ΕΥΔΑΠ και Δημοτική υδροδότηση), ενώ στους Δήμους Αίγινας και Αμπελακίων υπάρχει δίκτυο ύδρευσης εκτός ΕΥΔΑΠ, η υδροδότηση όμως αυτών των περιοχών ενισχύεται. Υποστήριξη φαίνεται ότι χρειάζονται οι υποδομές υδροδότησης σε όλη την περιοχή.
3. *Η υπεράντληση της υδροφόρου λεκάνης Τροιζηνίας και η υπερβολική χρήση λιπασμάτων για αγροτικούς σκοπούς, στην ίδια περιοχή.* Υπάρχει ανάγκη για σημαντική χρήση υπόγειου νερού στην ευρύτερη περιοχή της Τροιζηνίας (υδροφόρα λεκάνη του κάμπου Τροιζήνας), από την οποία εξυπηρετούνται οι ανάγκες υδροδότησης και άρδευσης των Δήμων Τροιζήνας, Μεθάνων, Ύδρας και εν μέρει του Πόρου. Λόγω της ανεξέλεγκτης εκμετάλλευσης και υπεράντλησης υπογείου νερού, ο υδροφορέας της Τροιζήνας έχει οδηγηθεί σε εξάντληση και έχει υποστεί υφαλμύρωση σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον υπάρχει μεγάλος κίνδυνος ρύπανσης από την εντατική χρήση χημικών λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων, από τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Αποτέλεσμα είναι η ποιότητα του νερού για άρδευση να έχει υποβαθμιστεί δραματικά και η ποιότητα του νερού ύδρευσης να έχει καταστεί ακατάλληλη για χρήση ως πόσιμου. Το παραπάνω αποτελεί σημαντική απειλή τόσο για την οικονομία της περιοχής, η οποία σε μεγάλο βαθμό είναι αγροτική, όσο και για το φυσικό περιβάλλον το οποίο υποβαθμίζεται γενικότερα.
4. *Ο μεγάλος φόρτος λυμάτων που καλείται να επεξεργαστεί η συνολική εγκατάσταση επεξεργασίας λυμάτων στην Ψυτάλεια* (σημαντική δυσοσμία, αισθητική υποβάθμιση).
5. *Προβλήματα κυκλοφορίας,* τα οποία όμως περιορίζονται στις περιοχές με έντονη τουριστική δραστηριότητα και μόνο κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, που η τουριστική κίνηση είναι αυξημένη. Τα προβλήματα αυτά απαιτούν άμεση αντιμετώπιση, διότι άλλως η τουριστική ανάπτυξη των συγκε-

κριμένων περιοχών υποβαθμίζεται σημαντικά. (Πρόταση επιχειρησιακού σχεδίου ανάπτυξης Νομαρχίας Πειραιά, Μάιος 2005).

Παρά τις ελλείψεις σε βασικές υποδομές, ο Αργοσαρωνικός παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη αειφόρου τουρισμού. Αυτά είναι:

1. Η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά. Με την κατάλληλη ανάδειξη και αξιοποίηση μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη τόσο των παραδοσιακών μορφών τουρισμού (δραστηριότητες σε σχέση με τη θάλασσα), όσο και εναλλακτικών μορφών τουρισμού. Οι εναλλακτικές μορφές τουρισμού είναι άρρηκτα δεμένες με τη βιώσιμη ανάπτυξη, γιατί διασφαλίζουν κοινωνική συνοχή, διαφύλαξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη, θέσεις απασχόλησης και μελλοντική προοπτική για τον τόπο.
2. Τα κλιματικά χαρακτηριστικά της ευρύτερης περιοχής (π.χ. υψηλή ηλιοφάνεια).
3. Τα καθαρά νερά κολύμβησης.
4. Η ύπαρξη ήδη οργανωμένων δραστηριοτήτων αγροτουρισμού. Έτσι, είναι ευκολότερο να αναπτυχθούν υπάρχουσες δραστηριότητες, μιας και απαιτείται μόνο βελτίωση των υφιστάμενων υποδομών. Επιπλέον, η μέχρι σήμερα λειτουργία των αγροτουριστικών δραστηριοτήτων έχει ήδη δημιουργήσει ανθρώπινο δυναμικό με εμπειρίες στο χώρο, το οποίο με κατάλληλες ενέργειες μπορεί να αξιοποιηθεί αποτελεσματικά.
5. Η εύκολη και με εναλλακτικούς τρόπους προσβασιμότητα.

Τα χαρακτηριστικά ενός αειφόρου οικισμού, σύμφωνα με το Συμβούλιο των Δήμων και των Περιφερειών της Ευρώπης (1999):

1. Οι πόροι χρησιμοποιούνται αποτελεσματικά και τα άχρηστα προϊόντα ελαττώνονται μέσα από μια διαδικασία κλειστών κύκλων.
2. Η ρύπανση είναι μειωμένη σε επίπεδα που τα φυσικά οικοσυστήματα μπορούν να αφομοιώσουν τα ρυπαντικά φορτία, χωρίς κίνδυνο να καταρρεύσουν.
3. Η ποικιλότητα στη φύση εκτιμάται από όλους και προστατεύεται.
4. Κάθε πολίτης έχει πρόσβαση σε καλή τροφή, νερό, στέγη και καύσιμα σε ένα λογικό κόστος.
5. Κάθε πολίτης έχει την ευκαιρία να αποκτήσει μια εργασία που να τον ικανοποιεί.
6. Η υγεία των πολιτών προστατεύεται με τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που είναι ασφαλές, καθαρό και ευχάριστο και με υπηρεσίες υγείας, που δίνουν έμφαση στην πρόληψη των ασθενειών και φροντίζουν για την κατάλληλη περίθαλψη των αρρώστων.
7. Η πρόσβαση σε υπηρεσίες, εγκαταστάσεις και αγαθά δεν επιτυγχάνεται σε βάρος του περιβάλλοντος.
8. Οι πολίτες ζουν χωρίς φόβο να γίνουν θύματα προσωπικής βίας εξαιτίας των πεποιθήσεών τους, του φύλου ή κάποιου άλλου χαρακτηριστικού τους.
9. Όλες οι ομάδες πολιτών σε μια τοπική κοινωνία έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.
10. Κάθε πολίτης έχει πρόσβαση στις δεξιότητες, γνώση και πληροφορόρηση που είναι απαραίτητες για να του επιτρέψουν μια ολοκληρωμένη συμμετοχή στην κοινωνία.
11. Οι ευκαιρίες για συμμετοχή στα πολιτισμικά αγαθά, στην αναψυχή και τη διασκέδαση είναι διαθέσιμες σε όλους τους πολίτες.

12. Οι οικισμοί έχουν ανθρώπινες διαστάσεις όσον αφορά το μέγεθος και τον τύπο τους. Το μέγεθος του οικισμού δεν πρέπει να υπερβαίνει τη φέρουσα ικανότητα των φυσικών οικοσυστημάτων.
13. Η διαφορετικότητα και η τοπική μοναδικότητα εκτιμώνται και προστατεύονται.
14. Τόποι, χώροι και αντικείμενα συνδυάζουν τη σημασία και την ομορφιά με τη χρησιμότητα.
15. Μια παγκόσμια θεώρηση είναι ενσωματωμένη σε όλες τις τοπικές δράσεις, όπως ακριβώς αποκρυσταλλώνεται στο σύνθημα «Σκέψου παγκόσμια, δράσε τοπικά».

Θεωρούμε ότι η υιοθέτηση των παραπάνω αρχών αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη αειφορικών μορφών τουρισμού, που θα οδηγήσουν στην περιβαλλοντική αναβάθμιση των περιοχών του Αργοσαρωνικού και στην κοινωνική και οικονομική ευημερία των τοπικών κοινωνιών.

4. Παραδοσιακή αρχιτεκτονική και αειφορία

Η σύγχρονη αρχιτεκτονική αντίληψη εστιάζει περισσότερο στην αισθητική καινοτομία και αντιμετωπίζει την επίλυση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων (ενεργειακό ζήτημα και ρύπανση) κυρίως με όρους

Πηγή: <http://www.ert.gr/menoumellada/stereae-ellada/00719-o-poros-tou-50>

τεχνολογίας. Τα τελευταία χρόνια όμως έχει αρχίσει να αναδύεται, ως αναγκαιότητα, η εφαρμογή μιας άλλης αρχιτεκτονικής που εστιάζει στον άνθρωπο, αφουγκράζεται τη φύση, σέβεται το περιβάλλον και συνδιαλέγεται ανοικτά με αυτό. Τα κτήρια του αύριο οφείλουν και πρέπει να είναι υγιή κτήρια, ενεργειακά και περιβαλλοντικά αποδοτικά, κτήρια που θα προσφέρουν ποιότητα, θαλπωρή, άνεση, ένα ελκυστικό αλλά και περιβαλλοντικό οικιστικό σύνολο. Αρκεί ο σχεδιασμός τους να υπακούει στον κύκλο της φύσης, να σέβεται φυσικούς νόμους και φαινόμενα, να προστατεύει τους φυσικούς πόρους, τα οικοσυστήματα και την πολιτιστική κληρονομιά. (Καραβασιλή Μ., 1999).

Δεν είναι τυχαίο που οι παραδοσιακοί μας οικισμοί θεωρούνται σαν τα καλύτερα παραδείγματα βιώσιμων οικισμών. Σύμφωνα με το Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ., παραδοσιακοί οικισμοί ορίζονται «όσοι είναι σκόπιμο να προστατευτούν, λόγω του φυσικού τους περιβάλλοντος και του ιδιαίτερου πολεοδομικού, ιστορικού, λαογραφικού, αρχιτεκτονικού και αισθητικού τους χαρακτήρα». Στους χώρους αυτούς αποτυπώνονται και εκφράζονται τρόποι ζωής, τεχνικές μέθοδοι, αισθητικές προτιμήσεις, καλλιτεχνικά ρεύματα και κοινωνικές σχέσεις, που διαμορφώθηκαν στην πολυκύμαντη ιστορική εξέλιξη. Εδώ έχουν εκφρασθεί οι αντιλήψεις και οι αξίες του λαού, οι βιοτικές του ανάγκες, οι συνήθειές του, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο τις ικανοποιεί, χρησιμοποιώντας τα υλικά μέσα που του παρέχει η φύση. Ο πλούτος, άλλωστε, και η ποικιλομορφία της ελληνικής αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αναδεικνύεται στους περισσότερους από τους 770 διατηρητέους παραδοσιακούς οικισμούς και τα χιλιάδες διατηρητέα κτήρια, καθώς και τα αρχαία και βυζαντινά μνημεία που απαντώνται στον ελληνικό χώρο, στα παράλια ή σε ορεινές περιοχές, καθώς και στα αστικά κέντρα. Το θεσμικό πλαίσιο που καθορίζει την υπόσταση των παραδοσιακών οικισμών ολόκληρης της χώρας, καθορίζει ειδικούς όρους δόμησης και χρήσης. Επιβάλλονται, λοιπόν, περιορισμοί όσον αφορά στη μορφολογία των κτισμάτων και στα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν στην κατασκευή των νέων κτηρίων.

Οι παραδοσιακοί οικισμοί:

- ◆ Διατηρούν την ιστορική μνήμη μέσα από τη συνειδητή επιλογή των κατασκευαστικών τεχνικών και τοπικών υλικών.
- ◆ Αξιοποιούν και ενσωματώνουν στο σχεδιασμό φυσικά στοιχεία που λειτουργούν προς όφελος της ενεργειακής απόδοσης.
- ◆ Προσφέρουν θερμική άνεση όλο το χρόνο, άπλετο φυσικό φωτισμό, δροσισμό και κατάλληλο αερισμό.

Η ανώνυμη λαϊκή αρχιτεκτονική εξελίχθηκε μέσα στο χρόνο, μέσα από την παρατήρηση και την εμπειρία των ανθρώπων από τη ζωή τους μέσα στο φυσικό περιβάλλον, εμπειρία που κληροδοτούνταν από τη μια γενιά στην άλλη. Εκεί αντιμετωπίστηκαν ποικίλες αντιξοότητες σχετικά με τις ανάγκες της ζωής τους και τους διαθέσιμους φυσικούς πόρους. Πιο συγκεκριμένα:

- ◆ Η αξιοποίηση φυσικών πόρων όπως ήλιος, νερό, άνεμος, ορυκτά, συνδέεται με την αναγνώριση της εξάρτησης του ανθρώπου από τη φύση τόσο σε βιολογικό όσο και σε βιοποριστικό επίπεδο. Οι άνθρωποι αναγνωρίζουν την αξία και σημασία που έχουν οι φυσικοί πόροι στη ζωή τους, αξιοποιούν κάθε μορφή τους και εξοικονομούν κάθε απόθεμά τους. Η συλλογή των όμβριων υδάτων σε στέρνες ή σε ταράτσες σπιτιών για περαιτέρω χρήση, η επαναχρησιμοποίηση των υλικών, η ελάχιστη παραγωγή απορριμμάτων και υγρών αποβλήτων είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα. Σήμερα έχουμε οδηγηθεί στην υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων, πρακτική που συνδέεται με την άποψη ότι ο ίδιος ο πλανήτης μας είναι ένας τεράστιος φυσικός πόρος που πάντα θα μας «δίνει» και θα μας είναι χρήσιμος.
- ◆ Τα υλικά δόμησης, όπως πέτρες, χώμα, άχυρα, ελαφρόπετρα, ξύλο κλπ., βρίσκονται στο άμεσο περιβάλλον των ανθρώπων και χρησιμοποιούνται με ελάχιστη ή καθόλου επεξεργασία. Πρόκειται για υλικά φυσικά, φιλικά σε αυτούς ως προς την υγεία τους, υλικά που δεν έχουν ανάγκη τη μεταφορά τους από άλλες περιοχές, με αποτέλεσμα να μην υπάρχει κατανάλωση ενεργειακών πόρων ούτε και ρύπανση περιβάλλοντος λόγω βιομηχανικής επεξεργασίας. Είναι υλικά που μπορεί να επαναχρησιμοποιηθούν αυτούσια χωρίς να χάνουν τα δομικά τους χαρακτηριστικά, δηλαδή την αντοχή, τη συνεκτικότητα και τη λειτουργικότητά τους.
- ◆ Βασικά κριτήρια στο σχεδιασμό και στην ανάπτυξη οικιστικών συνόλων, σύμφωνα με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική, αποτέλεσαν η αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων των φυσικών χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος χώρου, του προσανατολισμού που έχει το κτήριο και του τρόπου με τον οποίο προσπίπτει η ηλιακή ακτινοβολία σε αυτό, η οργάνωση του χώρου γενικότερα με βάση τις κλιματικές συνθήκες της περιοχής. Αν με την πρώτη ματιά οι παραδοσιακοί οικισμοί ικανοποιούν την αισθητική, συμβαίνει γιατί ακριβώς βρίσκονται σε αρμονική συνύπαρξη με το φυσικό περιβάλλον και γιατί τα κτίσματα κατασκευάστηκαν έτσι, ώστε να συνδυάσουν το λειτουργικό και χρηστικό με το ωραίο, το αισθητικά άρτιο.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η φιλοσοφία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής συνάδει με τη φιλοσοφία της αειφορίας. Γι' αυτό οφείλουμε να αντιλήσουμε γνώση από την πλούσια εμπειρία και τα προτερήματα της παραδοσιακής μας αρχιτεκτονικής και να τα συνδέσουμε με τη σύγχρονη οικολογική δόμηση. Η διατήρηση και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς αποτελεί συστατικό στοιχείο της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Αρκετά κτήρια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής έχουν επανενταχθεί στον οικιστικό ιστό σήμερα, έχουν αποκτήσει νέες χρήσεις και στεγάζουν διάφορες λειτουργίες, όπως τουριστικά καταλύματα, μουσεία, εκθέσεις, εστιατόρια, δημόσιες και δημοτικές υπηρεσίες, κλπ. Αρκετά κτήρια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής επίσης έχουν ανάγκη προστασίας.

Θεωρούμε, λοιπόν, ότι στο πλαίσιο της Εκπαίδευσης για την Αειφορία, η γνωριμία των μαθητών μας με τους παραδοσιακούς οικισμούς, του Αργοσαρωνικού στην προκειμένη περίπτωση, μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση της διατήρησης και αξιοποίησής τους προς όφελος των τοπικών κοινωνιών. Οικισμοί που έχουν χαρακτηριστεί παραδοσιακοί είναι: η πόλη της Αίγινας και το χωριό Παχιά Ράχη στην Αίγινα, η πόλη του Πόρου, των Σπετσών και της Ύδρας.

Προσεγγίζοντας το λαϊκό πολιτισμό επιζητούμε:

- ❖ *Να ανακαλύψουμε τη σοφία εκείνων που γνώριζαν να ζουν αρμονικά με το φυσικό περιβάλλον*
- ❖ *Να έρθουμε σε επαφή με τα στοιχεία που απόμειναν στο χώρο και καταδεικνύουν αντίληψη σεβασμού προς τη φύση*
- ❖ *Να πάρουμε μαθήματα αρμονίας και μέτρου.*

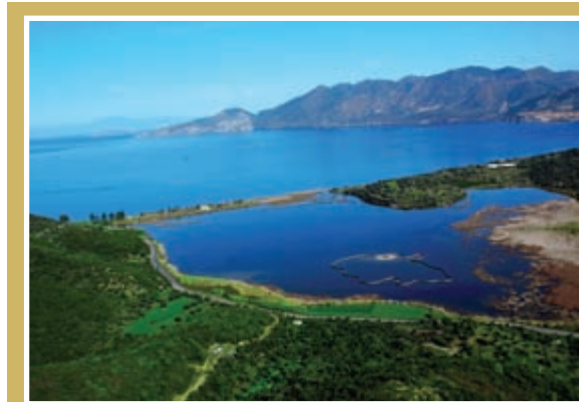

Ενότητα 2η: Υγρότοποι - Ηφαίστεια - Ιαματικές πηγές

1. Υγρότοποι

Α. Τι είναι υγρότοποι

Υγρότοποι είναι περιοχές, φυσικές ή μη, που καλύπτονται μόνιμα ή εποχιακά με ρηχά νερά. Το νερό αυτό μπορεί να είναι επιφανειακό ή υπόγειο, στάσιμο ή τρεχούμενο, γλυκό, υφάλμυρο ή αλμυρό ή ακόμη και θαλασσινό ρηχό νερό. Οι υγρότοποι συντηρούν ή μπορούν να συντηρήσουν υδρόβια βλάστηση και πανίδα. Είδη ζώων και φυτών δηλαδή, που εξαρτώνται από το νερό απόλυτα ή για κάποιο μόνο στάδιο της ζωής τους. Με τον όρο υγρότοπο, λοιπόν, συνήθως ονομάζουμε μία μεγάλη ποικιλία βιοτόπων που τους εντάσσουμε στις παρακάτω κατηγορίες:

Υγρότοπος Ψήφτας

1. Παράκτιοι υγρότοποι

α) θαλάσσιες ρηχές ακτές (με βράχια, άμμο, χαλίκια, πέτρες), β) εκβολές και δέλτα ποταμών, γ) αλμυρά έλη ή βάλτοι, δ) λιμνοθάλασσες, ε) λίμνες ή έλη γλυκού νερού της παράκτιας ζώνης, στ) παράκτιες εκτάσεις με θαμνώδη βλάστηση.

2. Εσωτερικοί υγρότοποι

α) ποταμοί και ρυάκια, β) λίμνες, γ) παράκτια (παραλίμνια ή παραποτάμια) δάση ή εκτάσεις με θαμνώδη βλάστηση, δ) έλη ή βάλτοι, ε) υγρά λιβάδια, καθαμιώνες, στ) πηγές.

3. Τεχνητοί υγρότοποι

α) αλυκές, β) ορυζώνες, γ) στραγγιστικές τάφροι, δ) τεχνητές λίμνες, αρδευτικά φράγματα, λεκάνες για επεξεργασία λυμάτων, λεκάνες υδατοκαθλιεργειών, ταμιευτήρες νερού γενικά.

Β. Γιατί οι υγρότοποι είναι σημαντικόι

Οι ίδιες οι λειτουργίες των υγροτόπων και οι αξίες που απορρέουν από αυτές καθιστούν τους υγροτόπους σημαντικούς, ώστε να προστατεύονται, να διατηρούνται και να αναδεικνύονται.

Λειτουργίες των υγροτόπων

- 1. Εμπλουτισμός των υπόγειων νερών.** Κατακρατούν το νερό της βροχής και σιγά - σιγά εμπλουτίζουν τους υπόγειους υδροφόρους ορίζοντες, μη επιτρέποντας έτσι να «χάνεται» το νερό προς τη θάλασσα.
- 2. Προστασία από πλημμύρες.** Μειώνουν τη ροή του νερού λόγω της υπάρχουσας βλάστησης, εμποδίζοντας το σχηματισμό ορμητικών χείμαρρων. Ελαχιστοποιούνται έτσι οι κίνδυνοι από τις πλημμύρες στους γειτονικούς χώρους.
- 3. Απορρόφηση διοξειδίου του άνθρακα.** Το νερό, η βλάστηση και τα ιζήματα των υγροτόπων απορροφούν και δεσμεύουν το διοξείδιο του άνθρακα από την ατμόσφαιρα.
- 4. Ρύθμιση του κλίματος.** Οι υγρότοποι, όπως όλα τα υδάτινα συστήματα, ζεσταίνονται και ψύχονται πολύ πιο αργά από ό,τι το έδαφος και η ατμόσφαιρα. Έτσι, έχουν τη δυνατότητα να ρυθμίζουν το

κλίμα διατηρώντας τις ημερήσιες και εποχιακές διακυμάνσεις της θερμοκρασίας σε ήπια επίπεδα, χωρίς ακραίες μεταβολές.

- 5. Δέσμευση ηλιακής ακτινοβολίας και στήριξη τροφικών αλυσίδων.** Η βλάστηση των υγροτόπων (κυρίως υδρόβια φυτά και φυτοπλαγκτόν) δεσμεύει την ηλιακή ενέργεια και, χρησιμοποιώντας διοξείδιο του άνθρακα και θρεπτικά στοιχεία, συνθέτει τις οργανικές ενώσεις, που αποτελούν τη βάση της τροφής για όλους τους άλλους οργανισμούς.

Αξίες των υγροτόπων

- 1. Βιολογική.** Οι υγρότοποι συμβάλλουν στη διατήρηση της βιοποικιλότητας, δηλαδή της μεγάλης ποικιλίας σε είδη οργανισμών που ζουν σε αυτούς. Πράγματι διακρίνονται για το μεγάλο τους πλούτο σε είδη φυτών και ζώων, καθώς και για τους μεγάλους πληθυσμούς πολλών από τα είδη αυτά. Η σημασία της βιοποικιλότητας, όχι μόνο στους υγροτόπους, αλλά σε κάθε οικοσύστημα, είναι τεράστια. Η μεγάλη ποικιλία οργανισμών επιτρέπει την ύπαρξη πολύπλοκων οικοσυστημάτων που εμφανίζουν όμως μεγάλη σταθερότητα στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του περιβάλλοντος. Συγχρόνως καλύπτουν και πολλές ανάγκες και δραστηριότητες του ανθρώπου (τροφή, φάρμακα, γενετικό υλικό, αναψυχή, κλπ).
- 2. Οικολογική.** Παρέχουν προστασία από το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Η δέσμευση του διοξειδίου του άνθρακα, όπως προαναφέρθηκε, έχει σαν αποτέλεσμα να αποτελούν ένα «φρένο» στην υπερθέρμανση του πλανήτη και στις κλιματικές αλλαγές.
- 3. Υδρευτική και αρδευτική.** Πολλοί φυσικοί και τεχνητοί υγρότοποι χρησιμοποιούνται για πότισμα καλλιιεργειών και ύδρευση. Η αποξήρανση υγροτόπων μπορεί να προκαλέσει μερική εξάντληση του υπόγειου υδροφόρου ορίζοντα, που χρησιμοποιείται ως πηγή πόσιμου νερού ή και αρδευτικού νερού ή να υποβαθμίσει την ποιότητα των νερών στην περίπτωση που αυτός γειτνιάζει με τη θάλασσα.
- 4. Βελτιωτική της ποιότητας του νερού.** Η φυτική βλάστηση των υγροτόπων και τα ιζήματα λειτουργούν σαν φίλτρα και βοηθούν στην κατακράτηση και απομάκρυνση διαφόρων τύπων ρύπων, καθαρίζοντας έτσι το νερό.
- 5. Αντιπλημμυρική.** Οι υγρότοποι προσφέρουν προστασία σε καλλιιεργούμενα φυτά και οικισμούς από πλημμύρες.
- 6. Αλιευτική και κτηνοτροφική.** Η αλιεία σε πολλούς υγροτόπους είναι παραδοσιακή παραγωγική δραστηριότητα. Στα υγρά λιβάδια εξάλλου βρίσκει άφθονη τροφή ένας σημαντικός αριθμός από εκτρεφόμενα ζώα.
- 7. Κλιματική.** Η δυνατότητα ρύθμισης του τοπικού κλίματος χωρίς ακραίες αλλαγές στη θερμοκρασία, έχει ως αποτέλεσμα λιγότερες ζημιές σε καλλιιεργούμενα φυτά κοντά σε υγρότοπο.
- 8. Πολιτιστική.** Με όλα όσα προσφέρουν οι υγρότοποι (νερό, επικοινωνία, μεταφορές, επάρκεια τροφής) εξηγείται η ανάπτυξη πολλών μεγάλων πολιτισμών κοντά σε αυτούς (Μεσοποταμία, Αρχαία Αίγυπτος, Αρχαία Πέλλα). Η πολιτιστική αξία ενός υγρότοπου εξαρτάται από τα μυθολογικά, ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία που υπάρχουν για αυτόν. Σε μερικούς υγροτόπους υπάρχουν αξιόλογα αρχαιολογικά μνημεία και παραδοσιακοί οικισμοί.
- 9. Επιστημονική και εκπαιδευτική.** Οι υγρότοποι με τη μοναδική ομορφιά, τον πλούτο της φύσης και τις ποικίλες χρήσεις προσφέρουν στον άνθρωπο ευκαιρίες για έρευνα και εκπαίδευση.
- 10. Αναψυχής.** Οι υγρότοποι προσφέρουν θαυμάσιες ευκαιρίες αναψυχής, όπως απόλαυση τοπίου, φωτογράφιση, παρατήρηση πουλιών και φυτών, ερασιτεχνική αλιεία, αθλήματα κ.ά..

Άλλες αξίες που μπορεί κανείς να αναφέρει είναι η αντιδιαβρωτική, η υδροηλεκτρική, η αμμοθηπτική, η αλματοθηπτική και η θηραματική.

Γ. Ποιοι κίνδυνοι απειλούν τους υγράτοπους

Οι σοβαρότεροι κίνδυνοι που απειλούν την οικολογική ισορροπία των υγράτοπων είναι:

1. Η έλλειψη οριοθέτησής τους με αποτέλεσμα την καταπάτησή τους και την αλλαγή χρήσης τους.
2. Η αποξήρανσή τους.
3. Η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη τουριστικών εγκαταστάσεων κοντά σε αυτούς.
4. Η υπερβόσκηση από τα κοπάδια με αποτέλεσμα τη διάβρωση και συμπίεση του εδάφους, την αντικατάσταση των φυτικών ειδών και την καταστροφή στις φωλιές των πουλιών.
5. Το εξοντωτικό και παράνομο κυνήγι.
6. Η υπεραλιεία και η καταστροφή των χώρων αναπαραγωγής των ψαριών.
7. Η αφαίρεση άμμου (αμμοληψία) από τις όχθες των ποταμών και των λιμνών.
8. Ο ευτροφισμός που προέρχεται από χημικά λιπάσματα που χρησιμοποιούνται στις γειτονικές καλλιέργειες ή από αστικά λύματα. *(Ευτροφισμός: η υπερβολική αύξηση του φυτοπλαγκτού που τελικά οδηγεί σε δραστική μείωση του οξυγόνου μέσα στο νερό και στη μείωση των ζωικών οργανισμών)*
9. Η απόρριψη στερεών αποβλήτων
10. Οι επιχωματώσεις (μπαζώματα) και οι εκχερσώσεις τμημάτων γύρω από αυτούς.
11. Οι εγκαταστάσεις εντατικών υδατοκαλλιέργειών και ο εμπλουτισμός με ξενικά είδη.

Δ. Οι υγράτοποι στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα έχουν καταγραφεί περισσότεροι από 400 μικροί και μεγάλοι υγράτοποι, συνολικού εμβαδού πάνω από 2.000.000 στρέμματα. Παλιότερα η Ελλάδα είχε τριπλάσια έκταση υγρατόπων. Παρακάτω αναφέρουμε μόνο τους 11 μεγαλύτερους και προστατευόμενους από την συνθήκη Ramsar υγράτους της Ελλάδας:

1. Δέλτα Έβρου (Θράκη)
2. Λίμνες Βιστωνίδα και Πόρτο Λάγος (Θράκη)
3. Λίμνη Μητρικού (Μάνα) και λιμνοθάλασσες της Θράκης (Α. Μακεδονία)
4. Δέλτα Νέστου (Α. Μακεδονία)
5. Λίμνες Βόλβη και Κορώνεια (Κ. Μακεδονία)
6. Λίμνη Κερκίνη (Α. Μακεδονία)
7. Δέλτα Αξιού, Αλιάκμονα, Λουδία (Κ. Μακεδονία)
8. Δέλτα Λούρου και Άραχθου, Αμβρακικός Κόλπος (Ηπειρος -Στερεά)
9. Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου - Αιτωλικού (Δ.Σ. Ελλάδα)
10. Λιμνοθάλασσα Κοτύχι (Β.Δ. Πελοπόννησος)
11. Λίμνη Μικρή Πρέσπα (Δ. Μακεδονία)

Στην περιοχή του Αργοσαρωνικού, και πιο συγκεκριμένα στην Τακτικούπολη του Δήμου Τροιζήνας, υπάρχει ο υγράτοπος της Ψήφτας. Η σημασία των μικρών υγρατόπων, όπως της Ψήφτας, μόλις πρόσφατα έγινε αντιληπτή. Η μελέτη ενός υγρατόπου είναι μια καλή ευκαιρία για τον εκπαιδευτικό να εξετάσει με τα παιδιά τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση, ώστε αυτά να κατανοήσουν τα οφέλη από τη συνετή χρήση των φυσικών πόρων και την απειλή για την ίδια τη ζωή από την απερίσκεπτη κατασπατάλησή τους.

*Το νερό δεν πρέπει να στερέψει στους υγράτοπους.
Η ζωή πρέπει να συνεχίσει το δρόμο της.*

2. Ηφαίστεια

Α. Τι είναι τα ηφαίστεια

Πηγή: www.naturewalls.net/wallpaper/Volcanoes-1/

Τα ηφαίστεια είναι φυσικοί σχηματισμοί του στερεού φλοιού της γης, απ' όπου βγαίνει (συνήθως με βίαιο τρόπο) υλικό του μανδύα της Γης. Το υλικό αυτό έχει πολύ υψηλή θερμοκρασία και βρίσκεται σε ρευστή κατάσταση. Όταν βρίσκεται μέσα στη γη, το λέμε **μάγμα** και όταν βγαίνει και ρέει στην επιφάνεια, το λέμε **λάβα**. Το μάγμα περιέχει μεγάλες ποσότητες αερίων που απελευθερώνονται, όταν βγει στην επιφάνεια. Ο σωλήνας (ρωγμή) από τον οποίο βγαίνει το μάγμα στην επιφάνεια λέγεται **ηφαιστειακός πόρος**, το βουνό που σχηματίζει η παγωμένη λάβα λέγεται **ηφαιστειακός κώνος**, ενώ το άνοιγμα στο ανώτερο σημείο του ηφαιστειακού πόρου, που καμιά φορά μοιάζει με κωνί, ονομάζεται **κρατήρας**.

Ένα ηφαίστειο είναι **ενεργό** αν έχει δώσει κάποια έκρηξη μέσα στους ιστορικούς χρόνους (δηλαδή έχει δράσει τα τελευταία 10.000 χρόνια), αλλιώς λέγεται **σβησμένο**. Πολλά ηφαίστεια, μετά από μεγάλες περιόδους δράσης, μεταβάλλονται σε σβησμένα, ενώ, αντίθετα, πολλά σβησμένα μετατρέπονται σε ενεργά, όπως συνέβη με το Βεζούβιο στην Ιταλία. Τα ενεργά ηφαίστεια είναι σήμερα σε όλο τον κόσμο περίπου 700.

Β. Πώς δημιουργήθηκαν

Πηγή: Ηφαίστεια: μια πρώτη προσέγγιση, ΚΠΕ Τροισίννας - Μεθάνων

Η αιτία δημιουργίας των ηφαιστείων είναι η κίνηση των λιθосφαιρικών πλάκων πάνω στο υλικό του μανδύα (βλ. το σχετικό σχήμα). Ιδιαίτερα στην περιοχή μας, η ωκεάνια πλάκα της Αφρικής συγκρούεται και βυθίζεται κάτω από την ηπειρωτική πλάκα της Ευρασίας. Λόγω αυτής της σύγκρουσης στην Ευρώπη δημιουργήθηκε η Αλπική Πτύχωση (Πυρηναία, Άλπεις, Διναρικές Άλπεις, Πίνδος, Καρπάθια, κ.ά.). Καθώς η πλάκα της Αφρικής βυθίζεται κάτω από την Ευρασιατική, το υλικό της λιώνει και ανεβαίνει προς την επιφάνεια μέσα από σχισμές - ρωγμές. Με αυτό τον τρόπο σχηματίζεται μια σειρά ηφαι-

στείων που συγκεντρώνονται συνήθως σε γεωγραφικές ζώνες κατά μήκος των ορίων των λιθосφαιρικών πλάκων. Στην Ελλάδα δημιουργήθηκε το ηφαιστειακό τόξο του νοτίου Αιγαίου από τα ηφαίστεια Σουσακίου, Αίγινας, Μεθάνων, Σαντορίνης, Νισύρου κ.ά. Η μετακίνηση - σύγκρουση συνεχίζεται και σήμερα με ταχύτητα που φτάνει το ένα εκατοστό το χρόνο.

Η κίνηση των λιθосφαιρών πλάκων - εκτός από την ηφαιστειακή δραστηριότητα - ευθύνεται επίσης για τους σεισμούς, τη δημιουργία και καταστροφή των οροσειρών, τη δημιουργία των ηπείρων και των ωκεανών και για άλλα φαινόμενα, όπως θερμές πηγές και θερμοπίδακες.

Γ. Συνέπειες της ηφαιστειακής δράσης

Η ύπαρξη ζωής στη Γη, χωρίς υπερβολή, σχετίζεται με τη δράση των ηφαιστείων στο μακρινό παρελθόν, δεδομένου ότι η υδρόσφαιρα και το μεγαλύτερο μέρος της ατμόσφαιρας δημιουργήθηκαν από την ηφαιστειακή δραστηριότητα με το πέρασμα του γεωλογικού χρόνου.

Η επίδραση των ηφαιστειών στον άνθρωπο είναι διπλή. Τα ηφαιστεια επιφέρουν σημαντικές βλάβες ή καταστροφές, αλλά και συμβάλλουν άμεσα ή έμμεσα στη βελτίωση της ζωής του ανθρώπου. Τόσο οι αρνητικές όσο και οι θετικές συνέπειες εξαρτώνται από τον τύπο της έκρηξης του ηφαιστείου και από τη γειτνίασή του με πυκνοκατοικημένες περιοχές.

Αρνητικές συνέπειες

1. Απώλεια ανθρώπων.
2. Καταστροφή οικισμών, σπιτιών, ανθρώπινων εγκαταστάσεων, δρόμων, γεφυρών, κ.ά.
3. Καταστροφή καλλιιεργήσιμων εδαφών.
4. Επίδραση στο κλίμα (μείωση της θερμοκρασίας λόγω της μείωσης της ποσότητας ηλιακού φωτός που φτάνει στη Γη, εξαιτίας της ηφαιστειακής σκόνης που εκλύεται στην ατμόσφαιρα).
5. Μείωση καλλιιεργειών λόγω δυσμενούς επίδρασης στο κλίμα.
6. Πρόκληση σεισμών κατά τη διάρκεια των ηφαιστειακών εκρήξεων ή πριν από αυτές.
7. Κατολισθήσεις σε δρόμους φτιαγμένους σε ασταθή και μη συμπαγή ηφαιστειακά εδάφη.

Θετικές συνέπειες

1. Δημιουργία νέας ξηράς (π.χ. ανάδυση Χαβάης, Ισλανδίας).
2. Σχηματισμός διαφόρων ορυκτών πρώτων υλών, δομικών προϊόντων και μεταλλευμάτων.
3. Εξόρυξη πετρωμάτων μεγάλης αντοχής για να οικοδομηθούν ακροπόλεις, κάστρα, ναοί κ.ά. Περίτεχνα μνημεία της αρχαιότητας δημιουργήθηκαν από τη σμίλευση βασάλτη και γρανίτη (πυριγενή πετρώματα).
4. Ανάδυση πολύτιμων και ημιπολύτιμων λίθων.
5. Εμπλουτισμός του εδάφους με ιχνοστοιχεία, με συνέπεια αυτό να καθίσταται εύφορο. Δεν είναι τυχαίο ότι μεγάλες πόλεις (π.χ. Νάπολη) δημιουργήθηκαν στους πρόποδες ηφαιστειών.
6. Δημιουργία διαφόρων τύπων θερμών πηγών, στις οποίες από την αρχαιότητα αποδίδονται θεραπευτικές ιδιότητες.
7. Παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας από τη γεωθερμική ενέργεια.
8. Προσέλκυση τουριστών.
9. Συμβολή στην επιστημονική έρευνα. Από τα ηφαιστεια αντλούμε πληροφορίες για τον πλανήτη μας.

Τα ηφαιστεια έδωσαν στον πρωτόγονο άνθρωπο τη φωτιά, που τη χρησιμοποίησε για να ζεσταθεί, να παρασκευάσει και να συντηρήσει την τροφή του. Με ηφαιστειακά πετρώματα έφτιαξε εργαλεία.

Δ. Τα ηφαιστεια της Ελλάδας

Στην Ελλάδα υπάρχουν 39 ηφαιστεια, που κατατάσσονται με βάση την ηλικία τους σε δυο μεγάλες ομάδες:

- α) Στα ηφαιστεια παλαιάς ηφαιστειότητας, όπως τα ηφαιστεια της Ξάνθης, Δυτ. Θράκης, Λήμνου, Χίου, Σάμου, Λέσβου, κ.ά.
- β) Στα ηφαιστεια νεότερης ηφαιστειότητας, στην οποία ανήκουν τα ηφαιστεια του ηφαιστειακού τόξου του Ν. Αιγαίου. Τα μεγάλα ενεργά ηφαιστεια της Ελλάδας είναι των Μεθάνων, της Σαντορίνης, της Νισύρου και της Μήλου.

3. Ιαματικά λουτρά - Θερμαλισμός

Η φύση, εκτός από σπάνια τοπία και ιδιαίτερες φυσικές ομορφιές, «χάρισε» στην Ελλάδα και πηγές με σημαντικές θεραπευτικές ιδιότητες. Τα ιαματικά λουτρά αποτελούν μέρος του εθνικού πλούτου της χώρας, ενώ οι θεραπευτικές τους ιδιότητες ήταν γνωστές, ήδη, από τους αρχαίους χρόνους. Από το 1.500 π.Χ. άρχισε η συστηματική χρήση των λουτρών, επειδή οι άνθρωποι εκείνης της εποχής είχαν την πεποίθηση ότι η καθαρότητα και η υγιεινή του σώματος αφορούν όλους τους πολίτες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση. Τα Ασκληπιεία, κοντά στις πηγές, εξυπηρετούσαν τις ανάγκες υγιεινής και παράλληλα συμβόλιζαν τη γονιμότητα, την αθανασία, την ανανέωση των ανθρώπινων δυνάμεων και αποτελούσαν σύμβολο ποιητικής έμπνευσης και μαντικής τέχνης. Σημαντικές είναι οι περιγραφές του Πausανία, του Ηροδότου, πρώτου παρατηρητή των ιαματικών πηγών, όπως και του Ιπποκράτη, που δημιούργησε με κανόνες και αρχές την υδροθεραπευτική τέχνη, που από τότε διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο.

Η χώρα μας διαθέτει 100 περιοχές με ιαματικούς φυσικούς πόρους (ιαματικά νερά και αέρια, υδρατμοί, ιαματικοί πηλοί). Τα νερά των συγκεκριμένων πηγών διαφέρουν από τα συνηθισμένα είτε λόγω της υψηλής τους θερμοκρασίας είτε λόγω της παρουσίας σπάνιων δραστικών συστατικών σε αυτά. Τα νερά αυτά χαρακτηρίζονται ως μεταλλικά, εξαιτίας της θερμοκρασίας ή της γενικής τους χημικής σύστασης. Εκτός από τις ψυχρές μεταλλικές πηγές υπάρχουν και οι θερμοπηγές.

Το κομμάτι του τουρισμού υγείας, το οποίο με τη χρήση των ιαματικών φυσικών πόρων, αποσκοπεί στη φροντίδα και ίαση διαφόρων παθήσεων του ανθρώπινου σώματος, λέγεται **ιαματικός τουρισμός**.

Η υδροθεραπεία θεωρείται σημαντική για την αντιμετώπιση πολλαπλών παθήσεων, όπως είναι τα αρθριτικά και οι ρευματοπάθειες, και διακρίνεται σε δύο είδη: α) την εσωτερική, όπως ποσιθεραπεία, εισπνοθεραπεία, πλύσεις β) την εξωτερική, η οποία περιλαμβάνει λουτρά, καταιωνίσεις, υδρομαλάξεις, υδροκινησιοθεραπεία, πηλοθεραπεία.

Πολύ κοντά στην έννοια του ιαματικού τουρισμού είναι η έννοια του θερμαλισμού. **Θερμαλισμός** είναι ένα σύνολο οργανωμένων και αλληλοσυμπληρούμενων δράσεων με κυρίαρχο στοιχείο τη χρήση των ιαματικών πόρων, αλλά και άλλων υλικών (π.χ θαλασσινό νερό). Στόχος αυτών των δραστηριοτήτων είναι η πρόληψη ή/και διατήρηση ή/και αποκατάσταση της σωματικής ή/και ψυχικής υγείας. Ο θερμαλισμός – ιαματικός τουρισμός προσφέρει σήμερα ευνοϊκές συνθήκες στον επισκέπτη, ώστε ο ίδιος να υιοθετήσει στάσεις και συμπεριφορές που θα τον οδηγήσουν στη διαχείριση της προσωπικής του υγείας. Ταυτόχρονα όμως, υπηρετώντας τις ανάγκες της «ψυχής», προσφέρει διασκέδαση, χαρά, κοινωνική επαφή και μια καλή ευκαιρία για γνωριμία των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον που τις φιλοξενεί.

Στις περιοχές των ιαματικών φυσικών πόρων ο άνθρωπος έχτισε σπίτια, άνοιξε δρόμους και μονοπάτια, δημιούργησε σιγά – σιγά οικισμούς που ικανοποιούσαν τις ανάγκες της ζωής του, όπως αυτές διαμορφωνονταν με την πάροδο του χρόνου. Ενέταξε τον τοπικό φυσικό πλούτο στις κοινωνικές και οικονομικές δραστηριότητες της κοινότητας, καθιστώντας αυτόν σημαντικό στοιχείο των εκφάνσεων της ζωής. Ένας τέτοιος χώρος με ιδιαίτερα οικολογικά, ιστορικά, πολιτισμικά χαρακτηριστικά, στον οποίο ο επισκέπτης φροντίζει την προσωπική, σωματική και ψυχική υγεία με τη χρήση ιαματικών φυσικών πόρων, λέγεται **θερμαλιστικό κέντρο**.

Βέβαια, ένα τέτοιο περιβάλλον – θερμαλιστικό – ως σύστημα, είναι ανάγκη να απαντάει στους κανόνες της αειφορίας. Πιο συγκεκριμένα τα θερμά ιαματικά νερά και ο θερμαλισμός, ως κοινωνική δράση, σε μια περιοχή:

1. Συνδέονται με την ιστορία και την παράδοση του τόπου.
2. Αποτελούν κλειδί για την οικονομία και την ανάπτυξη τοπικών κοινωνιών.
3. Αναδεικνύουν την ιδιαιτερότητα της φυσιογνωμίας του τοπικού περιβάλλοντος.

4. θέτουν σε κίνηση πολυάριθμες δραστηριότητες (κοινωνικές, εμπορικές, εκπαιδευτικές κ.ά.) και νέα επαγγέλματα.
5. Αποτελούν πρόσθετα για τις τοπικές κοινωνίες, ανανεώσιμο ενεργειακό πόρο με πολλαπλά οφέλη για την ενδογενή ανάπτυξη (ΚΠΕ Κορδελίου, 2007).

Ενότητα 3η: Χρήσιμες ιστοσελίδες και τηλέφωνα

1. Εκπαιδευτικές επισκέψεις στον Αργοσαρωνικό (μουσεία, αξιοθέατα, κλπ)

ΣΑΛΑΜΙΝΑ

- Αρχαιολογικό Μουσείο Σαλαμίνας: 210 4653572, 210 4640759
- Βιβλιοθήκη Δήμου Αμπελακίων: 210 4676857
- Δημοτική Βιβλιοθήκη Σαλαμίνας: 210 4654180
- Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Ιστορίας Δήμου Σαλαμίνας: 210 4654180
<http://www.salamina.gr/Default.aspx?tabid=256&language=el-GR>

ΑΙΓΙΝΑ

- Αγροτικός Συνεταιρισμός: 22970 26400
- Αρχαιολογικό Μουσείο (Κορώνη): 22970 22637, http://www.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2452
- Αρχαιολογικό Μουσείο Αφαιάς: 22970 32398, http://www.culture.gr/h/4/gh430.jsp?obj_id=6605
- Βιβλιοθήκη Αίγινας: 22970 22626
- Ελληνικό Κέντρο Περιβάλλοντος Άγριων Ζώων: 22970 28367, <http://ekpaz.gr/el>
- Ιστορικό Αρχείο Αίγινας (Κυβερνείο): 22970 26332
- Ιστορικό Λαογραφικό Μουσείο: 22970 26401, <http://dimosaeginas.wordpress.com/info/laografiko-2/>
- Μουσείο Καπράλου: 22970 22053 (22001), <http://kapralos.cjb.net/>

ΜΕΘΑΝΑ

- Πηγές Βρομολίμνης: Τηλ. Υδροθεραπευτήριου 22980 92255
- Πηγή Αγίου Νικολάου: 22980 92934, 22980 92243

ΠΟΡΟΣ

- Αρχαιολογικό Μουσείο Πόρου: 22980-23276, http://www.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3494
- Δημοτική Βιβλιοθήκη - Συνεδριακό Κέντρο Πόρου, 22980 25936
- Μουσείο με την έκθεση «Κοχύλια και θάλασσα» (Στεγάζεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη), 22980 22936, <http://www.poroshellmuseum.gr>
- Ναός του Ποσειδώνα, 22980-22896, ιστοσελίδα, <http://www.kalaureia.org/el>

ΤΡΟΙΖΗΝΑ

- ΚΠΕ Τροιζίνης - Μεθάνων, Τροιζίνα Αττικής 18020, 22980 35250, 22980 35150, kpe_troizina_methana@yahoo.gr

ΥΔΡΑ

- Αρχοντικό Τομπάζη: 22980 52291
- Εκκλησιαστικό και Βυζαντινό Μουσείο: 22980 54071
- Ιστορικό Αρχείο - Μουσείο της Ύδρας: 22980 52355, <http://www.iamy.gr/portal/page/portal/iamy/Homepage>
- Οικία Γεώργιου Κουντουριώτη - Μουσείο Μεταβυζαντινής Τέχνης και Ιστορίας της Ύδρας: 22980 52245
- Οικία Λάζαρου Κουντουριώτη - Παράρτημα του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου: 22980 52421, <http://www.nhmuseum.gr/products7.php?lang=1&wh=2>

ΣΠΕΤΣΕΣ

- Αρχοντικό Σωτηρίου Ανάργυρου: http://www.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1648
- Αρχοντικό Λασκαρίνας Μπουμπουλίνης – Μουσείο: 22980 72416, 22980 72077 http://www.bouboulinamuseum-spetses.gr/Museum_Bouboulina.htm
- Μουσείο Σπετσών – Οικία Χατζηγιάννη Μέξη: 22980 72994

ΠΕΙΡΑΙΑΣ

- Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά: 210 4521598, 210 4518388, http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3371
- Δημοτική Βιβλιοθήκη: 210 4194619
- Μουσείο Ζωγραφικής και Σκηνογραφίας Πάνου Αραβαντινού: 210 4122339
- Μουσείο Ηλεκτρικών Σιδηροδρόμων (Λειτουργεί στο σταθμό ΗΣΑΠ του Πειραιά)
- Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος: 210 4516264, http://odysseus.culture.gr/h/1/gh151.jsp?obj_id=3366
- Περιβαλλοντικός Σύνδεσμος Δήμων Αθήνας – Πειραιά: 210 4015451, <http://www.pesydap.gr/>

2. Ο Αργοσαρωνικός στο διαδίκτυο

(Εκτός από τις επίσημες ιστοσελίδες της Νομαρχίας και των Δήμων)

1. koutouzis news (Πόρος – Τροιζήνα – Μέθανα): <http://www.koutouzis.gr/>
2. Αξιοθέατα στην Ύδρα: <http://www.greekhotel.com/saronic/hydra/hydra-sightseeing/home-gr.htm>
3. Επίσημη ιστοσελίδα νησιωτικών δήμων του Αργοσαρωνικού: <http://www.saronictravel.gr>
4. Η Αίγινα στο ίντερνετ: <http://www.aiginainfo.gr/>
5. Η ηφαιστειακή χερσόνησος Μεθάνων: <http://www.methana.de/cms/index.php?id=29&L=2>
6. ΚΠΕ Τροιζήνας – Μεθάνων: <http://www.mykpe.gr/index.php>
7. Μέθανα με ειδήσεις: <http://www.mymethana.gr/>
8. Νησιά Αργοσαρωνικού: http://www.web-greece.gr/argosaronikos_gr.htm
9. Νήσος Σαλαμίνα: <http://www.salamina-online.com/>
10. Όψεις και απόψεις στις Σπέτσες: <http://spetses.wordpress.com/ktiria/ax-anargyro/>
11. Πεζοπορικές και ορειβατικές διαδρομές στην Ελλάδα – Μέθανα: <http://linospapa.awardspace.co.uk/>
12. Σπέτσες: <http://www.2spetses.gr/>
13. Ταξιδεύοντας στην Ελλάδα και τον κόσμο, Αργοσαρωνικός: http://www.hotelsline.gr/root/newhotel/mx/m_pireas.asp
14. Τροιζήνα, το χωριό ... ο Δαμαλάς (ΟΧΙ ο Δήμος): <http://troizina.blogspot.com/>
15. Συλλογή, Τεκμηρίωση και Ψηφιοποίηση Πολιτιστικού – Ιστορικού Υλικού και Τουριστικού Προϊόντος του Δήμου Πόρου και Προβολή τους μέσω του Διαδικτύου: <http://www.porosonline.com/page.php?id=2>

3. Εκπαίδευση για την αιεφορία και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση

1. Εκπαιδευτική Πύλη ΥΠΕΠΘ – Εκπαίδευση για το Περιβάλλον: <http://www.e-yliko.gr/resource/supportmaterial/suppPerivalon.aspx?a=1>
2. Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων - Υδροτόπων (ΕΚΒΥ): <http://www.ekby.gr/>
3. ΕΠΕΣΠΠΕ (Εικονικό Περιβάλλον Εργασίας για το Σχεδιασμό Προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης): <http://alkaios.aegean.gr/sppe/plan/gr-intr.htm>
4. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη: <http://www.evonymos.org/>
5. Κέντρο Περιβαλλοντικής Αγωγής (Κε.Π.Α.): <http://www.ceed.uoa.gr/>
6. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο - Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: <http://www.pi-schools.gr/perivalontiki/>
7. Περιβαλλοντική Γωνιά - ΕΚΚΕ: http://www.ekke.gr/estia/gr_pages/gr_index.htm
8. Πύλη Παιδαγωγικού Υλικού Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης: <http://www.env-edu.gr/Default.aspx>
9. Πύλη Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης: <http://www.kpe.gr/>
10. Πύλη του ΟΗΕ για το περιβάλλον: <http://www.unep.net/>
11. ΥΠΕΠΘ - Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στη Δ.Ε.: http://www.ypepth.gr/el_ec_category79.htm
12. ΥΠΕΠΘ - Πρόγραμμα ανοικτών περιβαλλοντικών τάξεων «Καλλιτώ»: <http://www.e-yliko.gr/htmls/perivallon/kallisto.aspx>
13. ΥΠΕΧΩΔΕ - Το Δίκτυο NATURA 2000 και Προστατευόμενες Περιοχές: <http://www.minenv.gr/1/12/121/12103/g1210300.html>

4. Κυριότερες Μη Κυβερνητικές Περιβαλλοντικές Οργανώσεις (Μ.Κ.Ο.)

1. Greenpeace, Αθήνα: 210 3840774-5, <http://www.greenpeace.org/greece/>
2. WWF (Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση): 210 3314893, <http://www.wwf.gr/>
3. Αρκτούρος: 2310555920, <http://www.arcturos.gr/>
4. Γέναθλον – Κέντρο Διεπιστημονικής Προσέγγισης Ανθρωπίνων και Φυσικών Συστημάτων: 210 6919724, <http://www.genathlon.gr/Content/Index.asp>
5. ΔΗΩ – Οργανισμός Ελέγχου και Πιστοποίησης Βιολογικών Προϊόντων, Αθήνα: 210 8224384, <http://www.dionet.gr/>
6. Διεπιστημονικό Ινστιτούτο περιβαλλοντικών Ερευνών – Δ.Ι.Π.Ε., Αθήνα: 210 8848055, <http://www.dipe.gr/>
7. Δίκτυο «Μεσόγειος SOS»: 210 8228795, <http://www.medsos.gr/>
8. Ε.Κ.ΠΟΙ.ΖΩ, Ένωση Καταναλωτών – Ποιότητα Ζωής: 210 3304444, <http://www.ekpizo.gr/>
9. Ελληνική Ένωση Προστασίας Θαλάσσιου Περιβάλλοντος (HELMΕΡΑ), Νέα Σμύρνη, 210 9343088, 9341233, 9401364, <http://www.helmepa.gr/gr/index.php>
10. Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και του Πολιτισμού: 210 3225245, 210 3226693, <http://www.ellinikietairia.gr/>
11. Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης (ΕΕΠΦ): 210 3224944, 210 3225285, <http://www.eepf.gr/>
12. Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρία: 210 8228704, 210 8227937, <http://www.ornithologiki.gr/>
13. Εταιρία Μελέτης και Προστασίας της Μεσογειακής Φώκιας - Mom: 210 5222888, <http://www.mom.gr/>
14. Ευώνυμος Οικολογική Βιβλιοθήκη: 210 3231557, 210 3316516, <http://www.evonymos.org>
15. Καλλιστώ: 2310 252530, <http://www.callisto.gr/>
16. Μεσογειακό Γραφείο Πληροφόρησης για το Περιβάλλον, τον Πολιτισμό και την Ανάπτυξη (ΜΙΟ – ECSDE): 210 3247267, 210 3247490, <http://www.mio-ecsde.org/>
17. Μεσογειακός Σύνδεσμος για τη Σωτηρία των Θαλάσσιων Χελωνών, Medasset: 210 3613572, 210 36 40389, <http://www.medasset.gr/>
18. Οικολογική Εταιρία Ανακύκλωσης: 210 8224481, <http://www.ecorec.gr/>
19. Πανελλήνια Ένωση Εκπαιδευτικών για την Π.Ε.: 210 9911165 (Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε.)
20. Σύλλογος για την Προστασία της Θαλάσσιας Χελώνας, «ΑΡΧΕΛΩΝ»: 210 5231342, <http://www.archelon.gr/>
21. Σύλλογος Φίλων του Σιδηροδρόμου: 210 5130300, <http://www.sfs.gr>
22. Φίλοι Μουσείου Γουλανδρή: 210 8083289, 210 8015870

πηγές πληροφόρησης

Βιβλιογραφία

1. Αγγελίδης Ζ., (2007), *Ιαματικοί φυσικοί πόροι και θερμαλισμός*, ΚΠΕ Ελευθερίου Κορδελιού, Θεσσαλονίκη.
2. Αγγελίδου Ε., Βασιλοπούλου Μ., (1999), *Το ενεργειακό ζήτημα - Το εκπαιδευτικό υλικό και η χρήση του*, επιμέλεια Φλώγαϊτη Ε. - Βασάλα Π., Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
3. *Αργοσαρωνικός*, (2002), Explorer.
4. Βασάλα Π., (2007), *Μελέτες πεδίου στην Π.Ε. στο πλαίσιο των σχολικών περιπάτων στη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση*, 3^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε. «Εκπαίδευση για την αειφορία και Π.Ε.: Κοινωνία, οικονομία, περιβάλλον, πολιτισμός, Αθήνα.
5. Βασάλα Π., (2008) *Εκπαιδευτικό υλικό Π.Ε – Εθνικός Δρυμός Αίνου*, 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε., Ναύπλιο.
6. Βασάλα Π., (2009), *Ιθάκη – Διαδρομές και σταθμοί*, Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Κεφαλονιάς και Ιθάκης.
7. Γεωργόπουλος Α. - Τσαλίκη Β., (1993), *Περιβαλλοντική εκπαίδευση: αρχές - φιλοσοφία - μεθοδολογία - παιχνίδια και ασκήσεις*, Gutenberg, Αθήνα.
8. Δεσύρης Γιάννης, (2002) *Αργοσαρωνικός (Αίγινα – Πόρος – Ύδρα – Σπέτσες – Αγκίστρι – Σαλαμίνα*, εκδόσεις Μ. Τουμπής Α.Ε., Αθήνα.
9. Δήμος Πόρου (Κονσολάκη Ε. επμ), (1998), *Αργοσαρωνικός*, Πρακτικά 1ου Διεθνούς συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Τόμοι Α΄ και Γ΄.
10. Δίτσιου Μ., (2006), *Η δεκαετία της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, τεύχος 36.
11. Ηγουμενάκης Ν., Κραβαρίτης Κ., (2004), *Τουρισμός: Βασικές έννοιες*, εκδόσεις Interbooks, Αθήνα.
12. Ιατρού Α., (2005), *Επενδύσεις σε εναλλακτικές μορφές τουρισμού*, Πρακτικά 3^{ης} διημερίδας επιχειρηματικότητας – Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
13. Καλαϊτζίδης Δ. - Ουζούνης Κ., (2000), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: θεωρία και Πράξη*, Σπανίδης, Ξάνθη.
14. Καραβασίδη Ρ. (1999), *Κτίρια για έναν Πράσινο Κόσμο - οικολογική δόμηση, βιοκλιματική αρχιτεκτονική*, εκδόσεις psystems, Αθήνα. Με τη συνεργασία της Ευωνύμου Οικολογικής Βιβλιοθήκης.
15. Kornell J., (1994), *As μοιραστούμε τη φύση με τα παιδιά*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
16. Κοσμίδη Π. (2000), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Δ/ση Β/θμιας Εκ/σης Αν. Αττικής, Αθήνα.
17. Κουσουρής Θ., Παπαδογιαννάκη Κ. (2005), *Περιβαλλοντικά Παιχνίδια ... στο Περιβάλλον ... για το Περιβάλλον και την Αειφορία*, Δαρδανός Χρ., Αθήνα.
18. ΚΠΕ Αρχανών (2008), *Εθνικό θεματικό δίκτυο Π.Ε., Τουρισμός και περιβάλλον – Θεωρητικό πλαίσιο, προτάσεις για παιδαγωγικές δραστηριότητες και υλοποίηση προγραμμάτων Π.Ε.*, Αρχάνες.
19. ΚΠΕ Αρχανών (2008), *Εθνικό θεματικό δίκτυο Π.Ε., Τουρισμός και περιβάλλον – Εναλλακτικές μορφές τουρισμού*, Αρχάνες.
20. ΚΠΕ Ελευθερίου Κορδελιού, (2008), *Εκπαίδευση για την αειφορία*, Θεσσαλονίκη.
21. ΚΠΕ Κόνιτσας, (2004), *Παραδοσιακοί Οικισμοί και Φύση*, Κόνιτσα.
22. ΚΠΕ Τροισίνης Μεθάνων, (2009), *Ηφαιστεια: μια πρώτη προσέγγιση*.
23. Μάναλης Π., Πλατανισιώτη Σ., Σκαμπαρδώνης Στ., Στεφανόπουλος Ν., Τσελεκτσίδου Τ., Φραντζή Α., Βαβούρη Α., (2005), *Στην αυλή των Οικολογικών Σχολείων ... σαν το σπίτι μας!*, ΕΕΠΦ, Αθήνα.
24. Νομαρχία Πειραιά, (2005), *Πρόταση επιχειρησιακού σχεδίου ανάπτυξης Νομαρχίας Πειραιά*, Τόμος Α΄.
25. Παπαζήση Χρ., Χατζιμιχαήλ Μ., Κούσουλας Γ., Καινούργιου Σ., (2008), *Με υπεύθυνη τουριστική συνείδηση προς την αειφόρο ανάπτυξη*, 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε., Ναύπλιο.
26. Παπαέτρου Μαρία, (2008), *Αειφορία και ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε., Ναύπλιο.
27. Σβορώνου Ε., (2003), *Μέθοδοι Διαχείρισης του Οικοτουρισμού και του Τουρισμού σε Προστατευόμενες Περιοχές*, ΥΠΕΧΩΔΕ και WWF.
28. Σβορώνου Ε., Συμβουλίδου Μ., *Οικοτουρισμός*, φυλλάδιο της WWF.
29. Saune L., (2004), *Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και η προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης*, (απόσπασμα άρθρου,

- μετση Γ. Ζιάκα], στο «Αειφόρος ανάπτυξη: το κοινό μας μέλλον – Δημόσια συζήτηση για την αειφορία και τις πολιτικές περιβάλλοντος», Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης Νοτίου Αιγαίου.
30. Σχίζα Κ., (2006), *Σκέψεις και προβληματισμοί γύρω απ' την εκπαίδευση για τη βιωσιμότητα*, Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, τεύχος 36.
  31. Σχίζας Γ., (1998), *Ο άλλος τουρισμός*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα.
  32. Ταμουτσέλη Ντ., (2006), *Από την Π.Ε. στην εκπαίδευση για την αειφορία*, Για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, τεύχος 36.
  33. Τρικαλίτη Α. & Παλαισιπούλου Σ - Σταθοπούλου Ρ., (1999), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση για Βιώσιμες Πόλεις*, Εκπαιδευτικό υλικό, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Αθήνα.
  34. Τρικαλίτη Α., (2006), *Περιβαλλοντική εκπαίδευση και διδασκαλία στο πεδίο*, Σημειώσεις ΔιΧηNET (Διδακτική Χημείας και Νέων Τεχνολογιών).
  35. Τσάρτας, Π. κ.ά. (υπό έκδοση), *Οδηγός αντιμετώπισης περιβαλλοντικών προβλημάτων: Τουρισμός και περιβάλλον*, WWF Ελλάς.
  36. Τσιούρης Σ., Γεράκης Π., (1991), *Υγρότοποι της Ελλάδας – Αξίες, αλλοιώσεις, προστασία*, Εργαστήριο Οικολογίας και Προστασίας Περιβάλλοντος Τμήματος Γεωπονίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
  37. Τσουβάλη Κ., (2005), *Το εθνικό δίκτυο Π.Ε.: Παραδοσιακοί οικισμοί και φύση*, από το *Φύση και έργα ανθρώπων*, ΚΠΕ Κόνιτσας.
  38. ΥΠΕΧΩΔΕ, *Γνωρίζοντας τους Υγροτόπους*, φυλλάδιο, επιμέλεια έκδοσης Αδαμαντιάδου Σ., Κάτσικας Ν.
  39. Φέρμελη Γ, Ρουσομουστακάκη Μ, Χατζηκόστα Κή., Γκαϊλίχ Μ., (2008), *Οδηγός ανάπτυξης διαθεματικών δραστηριοτήτων Π.Ε.*, ΟΕΔΒ
  40. Φλογοΐτη Ε., (1993), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα.
  41. Φλογοΐτη Ε., (2006). *Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Διαδίκτυο

42. CoastLearn, *Έννοιες: αειφορικός τουρισμός, φέρουσα ικανότητα, πόροι τουρισμού*, <http://www.coastlearn.org/gr/tourism-gr/index.html>, τελευταία πρόσβαση 10/6/09.
43. Αβδελλή θ., *Προϋποθέσεις βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης*, Οικολογική Επιθεώρηση, <http://www.oikologos.gr/News2005/0210.html>, τελευταία πρόσβαση 10/6/09.
44. Ανδριώτης Κ., (2003), *Ο εναλλακτικός τουρισμός και τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά του*, <http://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/1931>, τελευταία πρόσβαση 10/6/09.
45. Γκόττσιου Αικ., (2005), *Το Αιγαϊακό τοπίο», Πολιτιστική Πύλη του Αρχιπελάγους του Αιγαίου*, <http://194.219.250.60/ALGAI0/Forms/fLemmaSearch.aspx>, τελευταία πρόσβαση 15/07/09.
46. Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντικών Ερευνών (ΔΙΠΕ), *ΔΑΦΝΗ, δίκτυο αειφόρων νησιών του Αιγαίου*, <http://www.dafni.net.gr/gr/operation/operation.htm>, τελευταία πρόσβαση 4/07/09.
47. ΕΚΒΥ, Ελληνικοί υγρότοποι, τελευταία πρόσβαση 20/08/09, http://www.ekby.gr/ekby/el/EKBY_Greek_Wetlands_el.html.
48. Ελληνική Δημοκρατία - Υπουργείο Τουριστικής ανάπτυξης - Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού: <http://www.visitgreece.gr/?langID=1>, τελευταία πρόσβαση 20/08/09.
49. Ελληνικό Κέντρο Περιθαλάσσης Άγριων Ζώων, Τι είναι το ΕΚΠΑΖ, τελευταία πρόσβαση 13/07/09, <http://www.ekpazp.gr/multi158/>
50. Θεραπευτικός - Ιαματικός τουρισμός, τελευταία πρόσβαση 07/07/09, <http://www.gnto.gr/pages.php?pageID=410&langID=1>.
51. Παπαγεωργάκη Γ., *Τι είναι η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση; Νύξεις και ιδέες για παραπέρα σκέψη*, <http://alkaios.aegean.gr/sppe/plan/planning/step1/faq/faq1.htm>, τελευταία πρόσβαση 25/06/09.
52. Παπαδημητρίου Β., *Η επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης ως εκπαιδευτικός στόχος*, http://www.pee.gr/new_soft/nees_eisigiseis/mer_g_th_en_iv/papadimitrioy.htm, τελευταία πρόσβαση 10-07-09.
53. *Τα ηφαιστεια, η ιστορία και η δράση τους*, τελευταία πρόσβαση 10/07/09, <http://www.physics4u.gr/articles/2003/volcano2.html>.
54. Τοπική ατζέντα 21, *Τα χαρακτηριστικά ενός αειφόρου οικισμού*, http://www.teiser.gr/geoplir/mathima701.files/16012004/topiki_agenda_21.pdf, τελευταία πρόσβαση 07/07/09.

Εκπαίδευση για την αειφορία

Ταξιδεύοντας με την αειφορία στον Αργοσαρωνικό

Παιδαγωγικές δραστηριότητες
περιβαλλοντικής εκπαίδευσης
για το Μαθητή

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1.1

Άντε ν' ανοίξουμε πανιά για του Αργοσαρωνικού τα όμορφα νησιά

Ποιος είναι ο Αργοσαρωνικός;

Στον χάρτη βλέπουμε τον Αργοσαρωνικό. Σε αυτόν ανήκουν τα νησιά του Σαρωνικού (Σαλαμίνα, Αίγινα, Αγκίστρι), αυτά που βρίσκονται στο νότιο άκρο του Αργολικού κόλπου (Υδρα, Σπέτσες) και περιοχή της ανατολικής ακτής της αργολικής χερσονήσου (Τροιζήνα, Μέθανα). Ο Αργοσαρωνικός αποτελεί έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο, μια ιδιαίτερη γεωγραφική και πολιτιστική ενότητα, που έχει αναπτύξει τα δικά της χαρακτηριστικά και έχει γράψει τη δική της ιστορία στο πέρασμα των αιώνων.

- ♦ Αντιστοιχίστε στο χάρτη τις περιοχές που περιλαμβάνονται στον Αργοσαρωνικό.
- ♦ Μπορείτε να σκεφθείτε τον βασικό λόγο για τον οποίο η περιοχή αυτή αποτελεί ιδιαίτερη γεωγραφική και πολιτιστική ενότητα; Συζητήστε στην ομάδα.

Οι εμπειρίες μας

- ♦ Εσείς έχετε επισκεφθεί τον Αργοσαρωνικό; Ποια περιοχή από όλες; Για ποιο λόγο; Τι είναι αυτό που σας έκανε μεγαλύτερη εντύπωση; Συζητήστε στην ομάδα.

Αρχαίες και νέες ονομασίες

Ο Αργοσαρωνικός κατοικείται συνεχώς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Το φυσικό περιβάλλον, τα μυθολογικά γεγονότα, η γεωμορφολογία, σχετίστηκαν με την ονομασία των περιοχών και των νησιών του.

Τότε τα έλεγαν διαφορετικά. Εμείς όμως τα ξέρουμε με το σημερινό τους όνομα.

- ♦ Διαβάστε τον παρακάτω πίνακα και αντιστοιχίστε το σωστό, κατά τη γνώμη σας.

Αίγινα	Πιτυούσα
Μέθανα	Υδραία
Ύδρα	Καθαυρία
Σπέτσες	Κεκρυφάλεια, Πιτυόνησος
Αγκίστρι	Κόλουρις
Πόρος	Οινώνη, Οινοπία
Σαλαμίνα	Μεθώνη, Αρσινόη

- ♦ Αναζητήστε στοιχεία από την ιστορία και τη μυθολογία για να δείτε αν η αντιστοιχισή σας είναι σωστή. Συζητήστε τι σημαίνει το αρχαίο όνομά τους.

Πού θα πάμε;

Σαλαμίνα, Αίγινα, Αγκίστρι, Μέθανα, Τροιζήνα, Πόρος, Γαλατάς, Σπέτσες, Ύδρα ... Ο Αργοσαρωνικός μάς περιμένει να τον εξερευνήσουμε. Πού θα πάμε λοιπόν;

- ♦ Δεν έχετε αποφασίσει ακόμα; Χωριστείτε σε ομάδες και παρατηρήστε τις φωτογραφίες. Συζητήστε στην ομάδα για το σκοπό της εκπαιδευτικής σας επίσκεψης και επιλέξτε τη φωτογραφία που θεωρείτε ότι ανταποκρίνεται περισσότερο σε αυτόν. Αιτιολογήστε την πρότασή σας στους υπόλοιπους συμμαθητές σας. Ακούστε τις προτάσεις των άλλων ομάδων και όλοι μαζί αποφασίστε για τον τόπο προορισμού σας.

Αίγινα

Αγκίστρι

Σαλαμίνα

Μέθαια

Πόρος

Σπέτσες

Τροιζήνα

Ύδρα

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1.2

Μια πρώτη γνωριμία με την περιοχή που θα επισκεφθούμε

◆ Προμηθευτείτε το χάρτη του νησιού ή της περιοχής που θα επισκεφθείτε. Σχεδιάστε τη δική σας διαδρομή, αφού βρείτε πληροφορίες από έντυπο υλικό και το διαδίκτυο για:

- ✦ τη μορφολογία, τη γεωλογία, το φυσικό περιβάλλον, το κλίμα του τόπου
- ✦ την ιστορική του πορεία
- ✦ τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μουσεία και τα αξιοθέατα που θα επισκεφθείτε
- ✦ τους οικισμούς

◆ Συζητήστε τώρα σε ολομέλεια. Εκθέστε τις απόψεις σας και φτιάξτε σε γενικές γραμμές το δικό σας οδοιπορικό.

Χρήσιμες ιστοσελίδες και τηλέφωνα

Αναζητήστε χρήσιμες πληροφορίες για τον προορισμό σας στις παρακάτω ιστοσελίδες

Φορέας	Ιστοσελίδα	Τηλέφωνο
Νομαρχία Πειραιά (για όλα τα νησιά)	http://www.nomarhiapeiraia.gr/Templates/touristikos_odigos/index.htm	210 4148516-504
Δήμος Αίγινας	http://www.aegina.com.gr/	22970-22220
	http://dimosaeginas.wordpress.com/	
Δήμος Μεθάνων	http://www.methana.gr/	22980-92269, 22980-92324
	http://www.methana.gov.gr/portal/page/portal/methana/	
Δήμος Τροιζήνας	http://www.troizhna.gov.gr/portal/page/portal/troizhna/	22980-73100
Δήμος Πόρου	http://www.poros.com.gr/	22980-22250
Δήμος Ύδρας	http://www.hydra.gr/	22980-52210,
	http://www.ydra.gov.gr	22980-53003
Δήμος Σπετσών	http://www.spetses.gr/	22980 72225
Δήμος Σαλαμίνας	http://www.salamina.gr/	210 4646000
Δήμος Αμπελακίων	http://www.ampelakia.gr/cms/	210 4671970
Κοινότητα Αγκιστρίου	http://www.agistri.gr/	22970-91260

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1.3

Σχεδιάζουμε το ταξίδι μας

- ◆ Σχεδιάστε την επίσκεψή σας:
  - ◇ Τι περιμένετε από αυτή την εκπαιδευτική επίσκεψη;
  - ◇ Με ποιον τρόπο θα εργαστείτε;
  - ◇ Ποιες πηγές πληροφόρησης θα αξιοποιήσετε;
  - ◇ Τι πρέπει να πάρετε μαζί σας;

- ◆ Διερευνήστε και συζητήστε:
  - ◇ Πώς θα ταξιδέψετε.
  - ◇ Τα δρομολόγια και τη διάρκεια του ταξιδιού.
  - ◇ Τη διαμονή.
  - ◇ Υπολογίστε πόσο θα σας στοιχίσει η μετακίνηση, η διαμονή και η διατροφή.

Δεν ξεχνάμε να πάρουμε μαζί μας τα απαραίτητα υλικά και όργανα που πιθανώς θα χρησιμοποιήσουμε κατά τη διάρκεια της επίσκεψης, όπως:

- ◆ φορητό φαρμακείο
- ◆ χάρτες
- ◆ σημειωματάρια και μολύβια
- ◆ χρώματα ζωγραφικής και μικρά χαρτόνια
- ◆ φωτογραφική μηχανή
- ◆ δημοσιογραφικό μαγνητόφωνο
- ◆ κατάλληλη ενδυμασία ανάλογα με την εποχή και την περιοχή εξόρμησης
- ◆ πυξίδα
- ◆ κιάλια
- ◆ μεγεθυντικό φακό
- ◆ θερμόμετρα
- ◆ ψαλίδι, μετροταινία, σχοινί
- ◆ σακουλάκια και μπουκαλάκια για συλλογή δειγμάτων
- ◆ γάντια μιας χρήσης
- ◆ σακούλα για τα απορρίμματα

Καλό είναι να εξοικειωθούμε από πριν με τη χρήση κάποιων οργάνων.

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 1.4

Μιλώντας για την αειφορία...

Αποφασίσαμε πού θα πάμε, πώς θα πάμε... Είμαστε έτοιμοι να ταξιδέψουμε στον Αργοσαρωνικό. Ο/Η καθηγητής/τρια μας λέει ότι θα ταξιδέψουμε «παρέα με την αειφορία». Τι σημαίνει, όμως, η λέξη αειφορία ή βιωσιμότητα ή αειφόρος ανάπτυξη ή βιώσιμη ανάπτυξη;

Αειφόρος ανάπτυξη είναι η οικονομική και πολιτική ανάπτυξη που πραγματοποιείται σε συνδυασμό με την προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων. Αυτή η «σεβόμενη το περιβάλλον ανάπτυξη» στόχο έχει την εξασφάλιση της ποιότητας της ζωής του ανθρώπου και επιτρέπει την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, χωρίς όμως να έχει αρνητικές συνέπειες στο περιβάλλον ή στις μελλοντικές γενιές. *(Παιδιά as μιλήσουμε για το περιβάλλον, ΥΠΕΧΩΔΕ, 2009)*

- ◆ Συζητήστε το παραπάνω κείμενο στην τάξη και με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού προσπαθήστε να καταλάβετε τι σημαίνει ο όρος «αειφορία».
- ◆ Οι παρακάτω δραστηριότητες αφορούν μια ομάδα μαθητών που επισκέφθηκε ένα νησί. Σκεφθείτε ποιες από τις παρακάτω δραστηριότητες που αφορούν την τουριστική ανάπτυξη μιας περιοχής και τη δική μας συμπεριφορά ως τουρίστες – επισκέπτες στην περιοχή, μπορούν να θεωρηθούν αειφορικές. Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

α/α	Δραστηριότητες	Αειφορικές	
		ναι	όχι
1.	Κατά την παραμονή μας στην περιοχή συχνά επιλέγαμε να περπατάμε ή να μετακινιόμαστε με ποδήλατο και να μη χρησιμοποιούμε το αυτοκίνητο.		
2.	Περάσαμε ωραία. Όλη τη μέρα στις καφετέριες και το βράδυ στα μπαρ. Δεν μάθαμε τίποτα για την περιοχή που επισκεφθήκαμε.		
3.	Κάναμε αγορές, αλλά αποφύγαμε να αγοράσουμε τοπικά χειροτεχνήματα και προϊόντα.		
4.	Τα ξενοδοχεία πέταγαν τα απόβλητά τους στη θάλασσα.		
5.	Παρατηρήσαμε ότι στους δρόμους υπήρχαν κάδοι για ανακύκλωση.		
6.	Ο αρχαιολογικός χώρος που επισκεφθήκαμε ήταν απροστάτευτος.		
7.	Επισκεφθήκαμε το μουσείο, αλλά το μόνο που κάναμε ήταν να μιλάμε δυνατά μεταξύ μας.		
8.	Το βράδυ συμμετείχαμε και μείς στην τοπική παραδοσιακή γιορτή των κατοίκων. Περάσαμε ωραία.		

9.	Προσέξαμε στο δάσος που πήγαμε. Δεν πετάξαμε σκουπίδια, ούτε κόψαμε λουλουδάκια.		
10.	Γράψαμε τα ονόματά μας στις αρχαίες κοιλώνες.		
11.	Τσακωθήκαμε με τους ντόπιους γιατί κάναμε φασαρία.		
12.	Όλα τα παλιά κτήρια που συναντήσαμε ήταν αναπαλαιωμένα.		
13.	Στην περιοχή παρατηρήσαμε ότι λειτουργούν αρκετές οικοτουριστικές μονάδες.		
14.	Ο οικισμός συνέχεια αναπτύσσεται και το τσιμέντο τώρα έφθασε στο δάσος.		
15.	Τα απορρίμματα τα οδηγούν σε χωματερή, όπου τα καίνε.		
16.	Είδαμε και πάθαμε για να κατέβουμε στην παραλία. Ήταν κλεισμένη από τα ξενοδοχεία.		
17.	Ωραίο το δάσος έξω από τον οικισμό, μόνο που από μέσα ξεπρόβαλλαν και μεγάλα σπίτια.		
18.	Ανοίγαμε τα κλιματιστικά όσο θέλαμε.		
19.	Τα λουτρά, στα οποία που κάναμε λουτροθεραπεία, δεν ήταν καθαρά.		
20.	Η ποιότητα των υπηρεσιών του ξενοδοχείου ήταν άσογνη.		
21.	Πιάσαμε συζήτηση με τους ντόπιους. Τους ρωτήσαμε για τις παραδόσεις τους, τα ήθη και τα έθιμά τους.		
22.	Επισκεφθήκαμε τον υγρότοπο και μάθαμε πολλά για τη ζωή εκεί και το ρόλο του.		

Καλό σας ταξίδι

Ταξιδεύοντας με την αειφορία στον Αργοσαρωνικό σημαίνει:

- ◆ Γνωρίζω, σέβομαι και προστατεύω τη φυσική και πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής του Αργοσαρωνικού, την ιστορία, τη λαογραφία και τις παραδόσεις της.
- ◆ Συμπεριφέρομαι με τρόπο που να μην προκαλώ ως επισκέπτης - τουρίστας αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, στον πολιτισμό, στην αισθητική, σε θέματα που αφορούν απορρίμματα, νερό, ενέργεια κλπ.
- ◆ Ενισχύω την απασχόληση και το εισόδημα της τοπικής κοινωνίας προτιμώντας τοπικά προϊόντα.
- ◆ Κρίνω και διατυπώνω τις προτάσεις μου στα αρμόδια θεσμικά όργανα για θέματα που αφορούν την βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη της περιοχής.

«Συλλογίζομαι την Αίγινα – το σπίτι, τον ήλιο, την μπλαβή θάλασσα – και λέω τι τέρας πρέπει να 'ναι ο άνθρωπος, τι άπληστο θηρίο ή ψυχή για ν' αφήνει τέτοια ανεκτίμητα αγαθά και να περιπλανιέται μακριά, μέσα στη βροχή και την ομίχλη»

Νίκος Καζαντζάκης, Λονδίνο, Δεκαετία του 1930

Η Αίγινα είναι το δεύτερο σε μέγεθος νησί του Αργοσαρωνικού και βρίσκεται στο κέντρο σχεδόν του Σαρωνικού κόλπου. Το μεγαλύτερο μέρος του νησιού - το κεντρικό και νότιο τμήμα - έχει ηφαιστειακή προέλευση. Η Αίγινα αποτελείται από χαμηλούς λόφους, πολλοί από τους οποίους καλύπτονται από πευκοδάση. Αρκετές εκτάσεις της καλύπτονται με φυσικόδενδρα. Την ιστορική διαδρομή του νησιού μαρτυρούν ο ναός της Αφαιάς, ο λόφος της Κορώνας, το Ελλάνιον Όρος, η Παλιαχώρα, η Χρυσολεόντισσα, τα δημόσια κτήρια της Καποδιστριακής περιόδου. Τα τελευταία μας θυμίζουν ότι η Αίγινα για μικρό χρονικό διάστημα υπήρξε η πρώτη πρωτεύουσα της Ελλάδας και έδρα του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. Απέτελεσε πόλο έλξης κορυφαίων των γραμμάτων και των τεχνών, όπως ο Καζαντζάκης, ο Πικιώνης, ο Καπράλλος, ο Βάρναλης. Ονομαστό είναι το «φισίκι Αιγίνης» που αποτελεί κύριο προϊόν του νησιού. Παράδοση για την Αίγινα αποτελεί και η αγγειοπλαστική. Τέλος, χαρακτηριστική εικόνα στην πόλη της Αίγινας είναι τα μόνιπα αμαξάκια. Στο νοτιοδυτικό άκρο της Αίγινας βρίσκεται το μικρό γραφικό νησάκι Μονή. Στην Αίγινα λειτουργεί το ΕΚΠΑΖ, το πρώτο Κέντρο Περιβαλψης Άγριων Ζώων στα Βαλκάνια.

Διαδρομές και προτεινόμενες δραστηριότητες στο νησί

Οι διαδρομές που σας προτείνονται είναι:

1. Από το λιμάνι προς την εκκλησία της Παναγίτσας
2. Από το λιμάνι προς το μουσείο Καπράλλου
3. Στο εσωτερικό της πόλης
4. Από την Αίγινα στην Παλαιοχώρα, στο Μεσαγρό και στο Ναό της Αφαίας
5. Από την Αίγινα στο Μαραθώνα και στην Πέρδικα
6. Από την Αίγινα στο Ελληνικό Κέντρο Περιθαλάσσης Άγριων Ζώων (ΕΚΠΑΖ) και στο Ναό του Ελλάνιου Δία

Στο νησί υπάρχουν και άλλες διαδρομές που μπορείτε να κάνετε ανάλογα με τα ενδιαφέροντά σας. Μια βασική είναι αυτή που καλύπτει τη βόρεια ακτή του νησιού και συνδέει την Κυψέλη με τη Σουβάλα, γνωστή για τις θερμές πηγές της και τη Βαγία, τουριστικό οικισμό.

Η Αίγινα προσφέρεται επίσης για πεζοπορία. Είναι πολλές οι διαδρομές και τα μονοπάτια που μπορείτε να ακολουθήσετε και πολλοί οι περπατητές που επισκέπτονται το νησί.

Διαδρομή 1η: Από το λιμάνι προς την εκκλησία της Παναγίτσας

Ακολουθώντας πορεία κατά μήκος της προκυμαίας με κατεύθυνση νοτιοανατολικά (προς τα δεξιά του λιμανιού) συναντάμε:

1. Τον Άγιο Νικόλαο το θαλασσινό.
2. Τα αρχοντικά του Κανάρη και του Βογιατζή.
3. Το περίπτερο του Συνεταιρισμού φυσικοπαραγωγών Αίγινας.
4. Την ψαραγορά και απέναντι τα ψαροκάϊκα.
5. Το Δημαρχείο, νεοκλασικό κτήριο, που χτίστηκε το 1866.
6. Αυτοσχέδια πλωτή φρουταγορά, εγκατεστημένη πάνω σε καΐκια.
7. Την εκκλησία της Παναγίτσας, με το μαρμάρινο άγαλμα του Καποδίστρια στο πλάι της.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.1

Φιστίκια Αιγίνης, τα φημισμένα

Το φιστίκι Αίγινας ανήκει στα πρώτα προϊόντα που καθιερώθηκαν τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο ως «προστατευόμενης ονομασίας και προέλευσης». Μόνο το φιστίκι που παράγεται στο νησί της Αίγινας μπορεί να ονομάζεται «φιστίκι Αίγινας», ενώ τα υπόλοιπα φιστίκια, αν και ορισμένοι θέλουν να τα χαρακτηρίζουν ως «Αιγίνης», όμως ονομάζονται «φιστίκια κελυφωτά» ή «φιστίκια ελληνικά».

(Πηγή: Συνεταιρισμός φιστικοπαραγωγών Αίγινας)

Μπροστά στο λιμάνι, σε ένα περίπτερο του Συνεταιρισμού φιστικοπαραγωγών Αίγινας, μας περιμένει το πιο γνωστό προϊόν του νησιού, το φιστίκι.

- ◆ Επισκεφθείτε το περίπτερο και πάρτε συνέντευξη από τον υπάλληλο που θα συναντήσετε εκεί. Μπορείτε να τον ρωτήσετε:
  - ✦ Ποια προϊόντα παρασκευάζει ο Συνεταιρισμός με πρώτη ύλη το φιστίκι
  - ✦ Αν οι επισκέπτες που αγοράζουν τα προϊόντα είναι κυρίως Έλληνες ή ξένοι
  - ✦ Αν χρησιμοποιούν οι παραγωγοί οικολογικές μεθόδους καλλιέργειας
  - ✦ Αν η καλλιέργεια της φιστικιάς στο νησί σήμερα αποτελεί βασική επαγγελματική ασχολία των κατοίκων όπως ήταν παλιά
  - ✦ Από τι απειλείται σήμερα η καλλιέργεια της φιστικιάς στην Αίγινα
  - ✦ Ποια είναι τα οφέλη του νησιού και της τοπικής κοινωνίας από την καλλιέργεια της φιστικιάς.
- ◆ Δοκιμάστε φιστίκια Αιγίνης και αγοράστε μια λιχουδιά για να πάτε δώρο στους γονείς σας.
- ◆ Συζητήστε κατά πόσο η προώθηση τοπικών παραδοσιακών προϊόντων, όπως το φιστίκι, συμβάλλει θετικά στην αειφόρο ανάπτυξη του νησιού. Γράψτε τις απόψεις σας.

Φιστικέωνες
ή τσιμεντώνες

Η φιστικιά στην Αίγινα

Δεν είναι γνωστό αν στις αρχές του 19^{ου} αι. υπήρχαν φιστικιές στην Αίγινα. Υπάρχουν μόνο προφορικές μαρτυρίες ότι φιστικιές είχαν εισαχθεί από τη Συρία, την Περσία και τη Χίο. Ο Αυστριακός βοτανικός v. Heldreich, που επισκέφθηκε το νησί έξι φορές μεταξύ του 1848 και 1887, δεν παρατήρησε καλλιέργεια φιστικιάς.

Τελευταία, από έγγραφα κατατεθειμένα στα ιστορικά αρχεία της Αίγινας, βρέθηκε ότι είναι πιθανόν να υπήρχαν μεμονωμένα δένδρα φιστικιάς στο νησί πριν από το 1896.

Το πρώτο οργανωμένο εμπορικό δενδροκομείο φιστικιάς στην Αίγινα εγκαταστάθηκε από τον Νικόλαο Περόγλου το 1896. Ο Περόγλου αντιλήφθηκε ότι η καλλιέργεια της φιστικιάς ήταν συμφέρουσα, γιατί το δένδρο είχε λίγες απαιτήσεις και το φιστίκι υψηλή τιμή.

Κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου ο Γεώργιος Φορτούνας συνέβαλε αποφασιστικά, με τα φυτώρια που καλλιεργούσε, να γεμίσει η Αίγινα με φιστικιές. Η καλλιέργεια της φιστικιάς επεκτάθηκε στο νησί και αντικατέστησε εν μέρει το αμπέλι, που ήταν η κύρια καλλιέργεια μέχρι τότε. Δημιουργήθηκαν φυτώρια για να καλύψουν τις ανάγκες. Η Αίγινα έγινε η κύρια περιοχή παραγωγής φιστικιού στην Ελλάδα και το φιστίκι πήρε την ονομασία «αιγινήτικο φιστίκι» ή «φιστίκι Αιγίνης». Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο η καλλιέργεια της φιστικιάς επεκτάθηκε ακόμα περισσότερο στην Αίγινα, φτάνοντας στη δεκαετία του '70 να έχει τη μεγαλύτερη ανάπτυξή της στο νησί. Το 1975 δημιουργείται ο Αγροτικός Συνεταιρισμός Φιστικοπαραγωγών Αίγινας, με σκοπό τη συγκέντρωση και εμπορία φιστικιού.

Το φιστίκι στην Αίγινα φημίζεται για την εξαιρετικά νόστιμη γεύση του. Η ιδιότητά του αυτή πρέπει να οφείλεται στις κλιματικές και εδαφολογικές συνθήκες του νησιού, καθώς και στη γειτνίαση με τη θάλασσα που εμποδίζει τις απότομες καιρικές αλλαγές, πράγμα που συντελεί στην καλή ωρίμανση του καρπού. Το 1996 η ονομασία «φιστίκι Αιγίνης» καταχωρείται στην επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως Προστατευόμενη Ονομασία Προέλευσης (ΠΟΠ).

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.2

Περπατώντας στην προκουμιά

Είστε στον πολυσύχναστο παραλιακό δρόμο της πόλης της Αίγινας.

- ◆ Φωτογραφίστε τα χαρακτηριστικά του και σκηνές από την «καθημερινότητα», όπως:
  - ✦ Δύο κτήρια που σας εντυπωσιάζουν ως προς την αρχιτεκτονική τους και την εξωτερική τους όψη.
  - ✦ Ένα κατάστημα και μια επιγραφή που σας αρέσει.
  - ✦ Ένα παλιό καΐκι ή ένα σύγχρονο πλεούμενο.
  - ✦ Μια εικόνα της κίνησης στο δρόμο.
  - ✦ Μια «στιγμή» από τις δραστηριότητες των ανθρώπων.
  - ✦ Μια εικόνα που θεωρείτε ότι προσθέτει στη γραφικότητα του τοπίου.
  - ✦ Μια εικόνα που δεν σας αρέσει και θεωρείτε ότι προσβάλλει την παραδοσιακή αισθητική της πόλης.

- ◆ Παρατηρήστε τις πινακίδες των καταστημάτων ως προς την αισθητική τους και τη γλώσσα που είναι γραμμένες.
  - ✦ Οι περισσότερες είναι: ξύλινες π्लाστικές από άλλο υλικό
  - ✦ Στην πλειοψηφία τους είναι γραμμένες στην ..... γλώσσα
  - ✦ Συζητήστε στην ομάδα αν οι επιγραφές των καταστημάτων ταιριάζουν με το αρχιτεκτονικό ύφος των κτηρίων. Γράψτε τις απόψεις σας.

- ◆ Παρατηρήστε γύρω σας και γράψτε την άποψή σας:
  - ✦ για την καθαριότητα του χώρου
  - ✦ για την κυκλοφορία των οχημάτων στο δρόμο.

- ◆ Επιλέξτε ένα νεοκλασικό κτήριο που σας αρέσει και σημειώστε τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του:
  - ✦ πόρτες
  - ✦ παράθυρα
  - ✦ μπαλκόνια
  - ✦ χρώμα
  - ✦ άλλα διακοσμητικά στοιχεία

«Σχεδόν απέναντι από το Δημαρχείο έχουν το στέκι τους τα δύο πλωτά μανάβικα φορτωμένα γερμάδες, βερίκοκα, πεπόνια, καρπούζια, μπανάνες, ντομάτες και ζαρζαβτικά συνεχίζουν μια παράδοση πολλών ετών από τότε που δεν υπήρχαν φορτηγά στο νησί και τα καϊκια ήταν τα μοναδικά μέσα που έφερναν αγροτικά προϊόντα».

(Λεωνίδας Κονδύλης, 8-8-08, Τα ΝΕΑon-line)

- ♦ Πλησιάστε τους ιδιοκτήτες και πάρτε πληροφορίες για το επάγγελμά τους.
- ♦ Με βάση όσα είδατε και ακούσατε συζητήστε στην ομάδα και καταγράψτε τα θετικά και τα αρνητικά σημεία που εντοπίσατε κατά τη διάρκεια της περιήγησής σας.

Θετικά	Αρνητικά

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.3

Η Αίγινα και η αλιεία

- ◆ Επισκεφτείτε τα ψαροκάικα απέναντι από την ψαραγορά της πόλης και ρωτήστε τους ψαράδες:
  - ✧ Πόσα χρόνια ψαρεύετε εδώ;
  - ✧ Τι είδους ψάρια ψαρεύετε σήμερα;
  - ✧ Υπάρχουν ψάρια σήμερα όπως παλιότερα;
  - ✧ Ποιοι είναι οι τρόποι ψαρέματος σήμερα; Ποιοι ήταν παλιότερα;
  - ✧ Είναι η θάλασσα περισσότερο ή λιγότερο καθαρή από παλιότερα; Γιατί πιστεύετε ότι συμβαίνει αυτό;
  - ✧ Πώς έχει επηρεάσει ο τουρισμός την αλιεία;
  - ✧ Μπορεί να σας ζήσει η θάλασσα σήμερα;
  - ✧ Τι μπορείτε να κάνετε εσείς, σαν ψαράδες, για να διατηρήσετε τη θάλασσα καθαρή;
- ◆ Ρωτήστε ιχθυοπώλες στην ψαραγορά:
  - ✧ Αγοράζει συχνά ο κόσμος ψάρια;
  - ✧ Τι ψάρια αγοράζουν συνήθως; Γιατί;
  - ✧ Επαρκεί η ποσότητα των ψαριών ιδιαίτερα κατά την τουριστική περίοδο;
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα αν η τουριστική δραστηριότητα στο νησί επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την αλιεία. Γράψτε τα συμπεράσματά σας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.4

Στο Δημαρχείο της Αίγινας

Η Αίγινα είναι το κοντινότερο στον Πειραιά από τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Η εύκολη πρόσβαση στο νησί και το όμορφο φυσικό του περιβάλλον οδήγησαν στην τουριστική του ανάπτυξη, αλλά και στην έντονη αστικοποίησή του. Πολλοί επιλέγουν τη Αίγινα σαν μόνιμο τόπο διαμονής και μετακινούνται καθημερινά με πλοίο ή ιπτάμενο δελφίνι στον τόπο εργασίας τους.

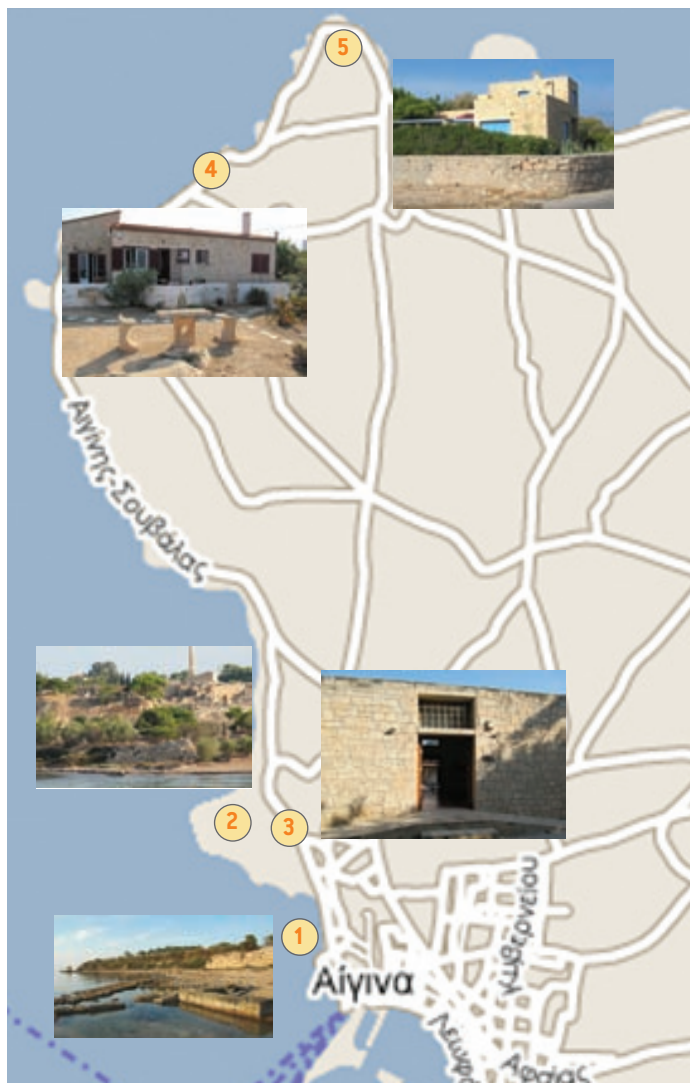

- ◆ Επισκεφθείτε το Δημαρχείο και ως δημοσιογράφοι πάρτε συνέντευξη από το Δήμαρχο ή άλλον υπεύθυνο του Δήμου. Ρωτήστε:
  - ✦ Ποια είναι η άποψή του για την αυξανόμενη οικιστική ανάπτυξη του νησιού και τι προβλήματα δημιουργεί.
  - ✦ Πώς αντιμετωπίζει ο Δήμος σήμερα το πρόβλημα διαχείρισης:
    - των απορριμμάτων
    - των λυμάτων
    - του νερού
  - ✦ Με ποιους τρόπους ο Δήμος υποστηρίζει και προβάλλει το αιγινήτικο φιστίκι.
  - ✦ Αν προωθούνται εναλλακτικές μορφές τουρισμού.
- ◆ Συζητήστε και σχολιάστε στην ομάδα τις απαντήσεις που πήρατε. Γράψτε τα συμπεράσματά σας.

Διαδρομή 2η: Από το λιμάνι προς το Μουσείο Καπράλλου

Η συγκεκριμένη διαδρομή είναι περίπου 3 Km. Ξεκινώντας από την προβλήτα του λιμανιού με κατεύθυνση βορειοδυτικά συναντάμε:

1. Ίχνη των μύλων του περίφημου «Κρυπτού λιμένα», του πολεμικού λιμανιού της Αρχαίας Αίγινας.
2. Τον αρχαιολογικό χώρο της Κολώννας.
3. Το Αρχαιολογικό Μουσείο, στο χώρο του λόφου της Κολώννας, στο οποίο εκτίθενται πολλά από τα ευρήματα των ανασκαφών, όπως διάφορα αγγεία, πήλινα, κεραμικά, αλάβαστρα, λύχνοι, αγαλματίδια, επιγραφές, νομίσματα, όπλα, χάλκινα σκεύη κ.ά.
4. Το Μουσείο Καπράλλου, στο οποίο εκτίθενται έργα του γλύπτη (πίνακες ζωγραφικής, γλυπτά, κεραμικά και έργα από σφυρήλατο μολύβι και χαλκό) από το 1963.
5. Το λιτό σπίτι του Καζαντζάκη, όπου φιλοξενήθηκε ο συγγραφέας κατά τη δίχρονη παραμονή του στο νησί.

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.5

Στον αρχαιολογικό χώρο της Κολώνας και το Αρχαιολογικό Μουσείο

Στον αρχαιολογικό χώρο της Κολώνας

«Ο αρχαιολογικός χώρος της Κολώνας βρίσκεται στη βορειο-δυτική πλευρά του νησιού, κοντά στο λιμάνι και τη σύγχρονη πόλη της Αίγινας. Ο λόφος ονομάστηκε Κολώνα (ιταλικά Colonna) από τους Βενετσιάνους ναυτικούς που είχαν ως σημάδι προσανατολισμού τους τις κολώνες του ναού του Απόλλωνα που δεσπόζει σ' αυτόν. Η Κολώνα της Αίγινας είναι γνωστή για τον προϊστορικό οικισμό της, έναν από τους πιο σημαντικούς εκείνης της περιόδου καθώς και για το ναό του Απόλλωνα του 6ου αι. π.Χ. Η προϊστορική πόλη άκμασε κατά την εποχή του χαλκού (2500-2600 π.Χ.). Το ιερό γνώρισε τη μεγάλη ακμή του κατά τα τέλη του 6ου με αρχές του 5ου αιώνα π.Χ.».

(Πηγή: Ιστότοπος Υπουργείου Πολιτισμού)

- ♦ Παρατηρήστε τον αρχαιολογικό χώρο και σημειώστε:

	Ιατροεργαστήριο	οικισμός	άλλο
♦ Ο χώρος είναι	Ιατροεργαστήριο	οικισμός	άλλο
♦ Γύρω υπάρχει	δάσος	κατοικημένη περιοχή	άλλο
♦ Είναι περιφραγμένος;	ναι	όχι	
♦ Είναι καθαρός;	ναι	όχι	
♦ Υπάρχει πρόσβαση σε άτομα με ειδικές ανάγκες;	ναι	όχι	
♦ Υπάρχει φύλακας;	ναι	όχι	
♦ Δίνουν οι πινακίδες ικανοποιητική πληροφόρηση σε Έλληνες και αλλοδαπούς επισκέπτες;	ναι	όχι	
♦ Γίνεται ξενάγηση από αρχαιολόγο;	ναι	όχι	

- ♦ Περιηγηθείτε στον αρχαιολογικό χώρο. Διαβάστε τις πινακίδες και γράψτε δυο πράγματα που δίνουν πληροφορίες για τη ζωή του προϊστορικού οικισμού.

- ♦ Ποιοι θεωρείτε ότι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν τους αρχαίους Αιγινήτες στην επιλογή αυτού του χώρου ως τόπου κατοικίας; Συζητήστε και γράψτε τις απόψεις σας.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αίγινας

Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Αίγινας βρίσκεται στους πρόποδες του λόφου στην περιοχή της Κοιλώνας. Ιδρύθηκε το 1829 από τον Ιωάννη Καποδίστρια και θεωρείται το πρώτο μουσείο του ελληνικού κράτους. Στο μουσείο αυτό υπάρχουν εκθέματα από τον ναό της Αφαίας, το άγαλμα του Ηρακλή από τον ναό του Απόλλωνα, η μαρμάρινη Σφίγγα της Αίγινας και κεραμικά όλων των περιόδων της προϊστορίας, τοπικά Αιγινήτικα πιθάρια των μεσσελληδικών χρόνων και πολλά άλλα ευρήματα.

- ◆ Εντοπίστε και καταγράψτε τα εκθέματα που δίνουν την εικόνα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων εκείνης της εποχής.
- ◆ Σκεφτείτε τα αντίστοιχα αντικείμενα που χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα στην καθημερινή μας ζωή. Συζητήστε στην ομάδα από τι υλικά είναι κατασκευασμένα τα σημερινά αντικείμενα καθημερινής χρήσης και τι επιπτώσεις μπορεί να έχουν στο περιβάλλον και στη ζωή μας.
- ◆ Επιλέξτε ένα από τα εκθέματα που σας εντυπωσίασε ιδιαίτερα. Με οδηγό τη φαντασία σας γράψτε μια μικρή ιστορία με «πρωταγωνιστή» το αντικείμενο που επιλέξατε.
- ◆ Γράψτε τις εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στο μουσείο.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.6

Στο Μουσείο Καπράλου

*«Η ατμόσφαιρά μου, ο ήλιος μου, είναι η πατρίδα μου. Εγώ πιστεύω πως η καλύτερη προίκα που έχου-
με είναι η ύπαιθρός μας»», Χρήστος Καπράλος*

*Το μουσείο στεγάζεται σε πέτρινο κτίσμα του 1963 στη θέση Πλακάκια, 3 χλμ. από την πόλη της Αίγινας, κοντά στο σπίτι του Ν. Καζαντζάκη και άλλων καλλιτεχνών. Αποτελείται από έξι εργαστήρια, στα οποία εκτί-
θεται όλη η δουλειά του καλλιτέχνη που δημιούργησε στην Αίγινα τα καλοκαίρια από το 1963 μέχρι το
θάνατό του, το 1993. Ο Χρήστος Καπράλος, γιός αγροτικής οικογένειας από την Αιτωλοακαρνανία, είναι από
τους σημαντικότερους γλύπτες, εκπροσώπους του μοντερνισμού στην Ελλάδα, τον 20^ο αιώνα. (Για έκτα-
κτες επισκέψεις: 22970 2001, 22970 53667, 210 9239041)*

- ✦ Παρατηρήστε και φωτογραφίστε το μεγάλο ορειχάλκινο άγαλμα απέναντι από το Μουσείο, δίπλα στη θάλασσα. Τι αναπαριστά;
- ✦ Περιηγηθείτε στον υπαίθριο χώρο γύρω απ' το μουσείο, που έχει διαμορφώσει ο καλλιτέχνης ανάμεσα σε αμπέλια και ελιές και παρατηρήστε τα εκτιθέμενα έργα. Φωτογραφίστε αυτά που σας εντυπωσιάζουν.
- ✦ Περιηγηθείτε με τη βοήθεια ξεναγού στις αίθουσες του Μουσείου, όπου εκτίθενται γλυπτά και πίνακες του καλλιτέχνη. Παρακολουθήστε την ξενάγηση και σημειώστε:
  - ✦ Τις πηγές έμπνευσης του καλλιτέχνη
  - ✦ Τα υλικά που χρησιμοποιεί ο καλλιτέχνης
  - ✦ Τη θεματολογία των έργων του
  - ✦ Το θέμα που κυριαρχεί στα έργα του

Σε ειδικά διαμορφωμένη αίθουσα στεγάζεται το «Μνημείο της μάχης της Πίνδου», μια επική σύνθεση μήκους 40μ. κατασκευασμένη από ντόπιο πωρόλιθο. Το έργο αυτό έχει χαρακτηριστεί ως ένα από τα πιο σημαντικά της σύγχρονης γλυπτικής και έχει ως θέμα τον πόλεμο και την ειρήνη. Περιλαμβάνει δε επτά «επεισόδια», που καλύπτουν χρονολογικά την περίοδο πριν από την ιστορική μάχη μέχρι την απελευθέρωση. Την ιδέα του έργου συνέλαβε ο γλύπτης στην Κατοχή, στα διαλείμματα της δουλειάς του στα καπνοχώραφα και ως μοντέλα είχε τους χωρικούς. Το έργο εκτίθεται σήμερα στο περιστύλιο της Βουλής.

- ◆ Παρακολουθήστε την ξενάγηση και σημειώστε τον τίτλο που αντιστοιχεί σε κάθε θέμα

1.	5.
2.	6.
3.	7.
4.	
- ◆ Παρατηρήστε τις ενότητες που αναφέρονται σε περιόδους ειρήνης. Γράψτε ποιες καθημερινές ασχολίες των ανθρώπων αναπαρίστανται σε αυτές.
- ◆ Παρατηρήστε την ενότητα που αναπαριστά τον πόλεμο. Εκφράστε τα συναισθήματα που σας προκαλούν οι σκηνές του πολέμου.
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα τις συνέπειες των πολέμων στο περιβάλλον και στους ανθρώπους.
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα το μήνυμα που ο γλύπτης θέλησε να δώσει στους ανθρώπους με το έργο του. Δώστε το δικό σας τίτλο στο έργο.
- ◆ Επιλέξτε ένα από τα γλυπτά του καλλιτέχνη που σας εντυπωσίασε πολύ και με βοήθ τη φαντασία σας γράψτε μια μικρή ιστορία γι αυτό.

Διαδρομή 3η: Στο εσωτερικό της πόλης

Στη διαδρομή αυτή συναντάμε:

1. Το **Λαογραφικό Μουσείο**, με πολλά ιστορικά και λαογραφικά εκθέματα. Χρησιμοποιείται σήμερα ως εκθεσιακός χώρος και Πνευματικό Κέντρο.
2. Τον **Πύργο του Μάρκελλου**, ενετικό πύργο – παρατηρητήριο, που χρησιμοποιήθηκε για τις ανάγκες της πρώτης Ελληνικής κυβέρνησης.
3. Το **Κυβερνείο**, που στέγασε την πρώτη κυβέρνηση της ελεύθερης Ελλάδας και ταυτόχρονα ήταν κατοικία του Ιωάννη Καποδίστρια. Δίπλα βρίσκεται η Δημοτική Βιβλιοθήκη της Αίγινας, πετρόκτιστο κτίριο.
4. Τη **Μητρόπολη της Αίγινας**, στην οποία ορκίστηκε η πρώτη Ελληνική κυβέρνηση μετά την επανάσταση του '21.
5. Το **Ευνάρδειον Διδασκαλείο**, δείγμα νεοκλασικού κτηρίου, που αποτελούσε τη σχολή δασκάλων του περασμένου αιώνα (μια μορφή Παιδαγωγικής Ακαδημίας).
6. Το **Δημοτικό θέατρο**.
7. Το **Ορφανοτροφείο**, νοτιανατολικά της πόλης, που κτίστηκε επί Καποδίστρια για να χρησιμοποιηθεί ως στέγη και σχολείο για τα ορφανά. Παλιότερα χρησιμοποιήθηκε ως στρατώνας και φυλακή.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.7

Τα Καποδιστριακά κτήρια κινδυνεύουν

Τα Καποδιστριακά κτήρια στην Αίγινα, κτισμένα κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, αποτελούν τα πρώτα δημόσια κτήρια του ελληνικού κράτους. Το Κυβερνείο, το Ορφανοτροφείο, το Δημοτικό θέατρο, το Εϋνάριδιο, ο Πύργος του Μάρκελλου, η Μητρόπολη, όλα γνωστά ως «Καποδιστριακά κτήρια», συνδέθηκαν με σημαντικές στιγμές της σύγχρονης πολιτικής και αρχιτεκτονικής ιστορίας της χώρας μας. Σήμερα αποτελούν σημαντικό τμήμα του δομημένου περιβάλλοντος της πόλης και προσφέρονται για ιστορική έρευνα. Ταυτόχρονα τα Καποδιστριακά κτήρια, με τη διατήρησή τους και την σωστή προσαρμογή τους στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής διεκδικούν τη θέση τους στη λειτουργία της πόλης της Αίγινας του 21ου αιώνα.

Με οδηγό το χάρτη εντοπίστε και επισκεφθείτε τα νεοκλασικά Καποδιστριακά κτήρια στη πόλη.

Πύργος του Μάρκελλου: ενετικό κτίσμα του τέλους του 17^{ου} αιώνα· φιλοξένησε αγωνιστές κατά την Ελληνική Επανάσταση και μετά πολιτικούς και υπουργούς της πρώτης Κυβέρνησης. Σήμερα ανήκει στο Δήμο Αίγινας. Στεγάζει το Καποδιστριακό Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αίγινας και το Ίδρυμα «Σπύρος Αλεξίου».

♦ Παρατηρήστε το κτήριο και σημειώστε:

♦ Ο πύργος είναι κτήριο: νεοκλασικό μεσαιωνικό

♦ Το σχήμα του είναι .....

♦ Έχει τέσσερις μικρούς κυκλικούς .....

♦ Ο περιβάλλων χώρος είναι: περιποιημένος και καθαρός, εγκαταλειμμένος και βρώμικος

♦ Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα είναι: θετική αρνητική

Κυβερνείο: κτίσμα του 1803. Στέγασε την πρώτη κυβέρνηση του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους (1826-28). Αποτέλεσε κατοικία του Ιωάννη Καποδίστρια. Στέγασε το Αρχαιολογικό Μουσείο (1898-1926) και φιλοξένησε το Δημοτικό Σχολείο Θηλέων και το Γυμνάσιο Αίγινας μέχρι το 1980. Σήμερα ανήκει στο Υπουργείο Παιδείας. Στο ισόγειο στεγάζει το Τοπικό Ιστορικό Αρχείο της Αίγινας.

♦ Παρατηρήστε το κτήριο. Περιγράψτε τη σημερινή του κατάσταση.

♦ Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα είναι: θετική αρνητική

♦ Εκφράστε με τρεις λέξεις τα συναισθήματα που σας προκαλεί η σημερινή εικόνα του κτηρίου.

♦ Το Κυβερνείο είναι ιδιοκτησία του Υπουργείου Παιδείας. Αν ήσασταν Υπουργός Παιδείας, πώς θα αξιολοποιούσατε αυτό το ιστορικό κτήριο σήμερα;

Μητρόπολη: εγκαινιάσθηκε το 1806 . Εκεί έγινε στις 28 Ιανουαρίου 1828 η επίσημη τελετή της ορκωμοσίας του Καποδίστρια, ως Πρώτου Κυβερνήτη. Χρησιμοποιήθηκε ως Βουλευτήριο (1827 – 1828). Αποτέλεσε και προσωρινή στέγη του πρώτου αλληλοδιδασκτικού σχολείου.

♦ Παρατηρήστε το ναό και σημειώστε τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που σας κάνουν εντύπωση.

♦ Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα ο ναός και ο εξωτερικός χώρος είναι:

θετική αρνητική

Εϋνάρδειο: κτίστηκε το 1830. Το 1835 στέγασε το «Κεντρικόν Σχολείον», του οποίου οι απόφοιτοι προορίζονταν για ανώτερες σπουδές. Εδώ λειτούργησε το «Πρότυπο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο», σχολείο για την πρακτική εξάσκηση των δασκάλων. Φιλοξένησε τη Βιβλιοθήκη και το Αρχαιολογικό Μουσείο από το 1926 έως το 1981. Ανήκει στο Υπουργείο Παιδείας και πρόκειται να μεταστεγαστεί εκεί η Καποδιστριακή Δημόσια Βιβλιοθήκη Αίγινας.

♦ Παρατηρήστε το κτήριο. Περιγράψτε την σημερινή του κατάσταση.

♦ Καταγράψτε τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που βλέπετε στην αυλή.

♦ Η εικόνα που παρουσιάζουν σήμερα το κτήριο και η αυλή είναι:

θετική αρνητική

Δημοτικό Θέατρο: Επισκευάστηκε το 1828 από τον Θεόδωρο Βαλλιάνο προκειμένου να λειτουργήσει ως Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο. Ανήκει στο Δήμο Αίγινας και χρησιμοποιείται για εκδηλώσεις και θεατρικές παραστάσεις.

♦ Παρατηρήστε την όψη του κτηρίου και σημειώστε ποια από τα παρακάτω στοιχεία νεοκλασικής αρχιτεκτονικής βλέπετε:

♦ αετώματα

♦ ακροκέραμα

♦ μπαλκόνια

♦ εντοιχισμένες επιγραφές

♦ Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα είναι: θετική αρνητική

Ορφανοτροφείο: Χτίστηκε το 1829 και είναι το πρώτο δημόσιο κτήριο της νεότερης Ελλάδας. Στέγασε Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία, το Αρχαιολογικό Μουσείο, την Εθνική Βιβλιοθήκη, το Εθνικό Τυπογραφείο, τη Σχολή Ευελπίδων, το Φρενοκομείο, τις φυλακές πολιτικών και ποινικών κρατουμένων και το ΕΚΠΑΖ. Σήμερα ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού και αναστηλώνεται για να λειτουργήσει ως Διαχρονικό Μουσείο Ιστορίας και Πολιτισμού της Αίγινας.

- ♦ Παρατηρήστε το κτήριο και προσπαθήστε να φανταστείτε πως ήταν οι εσωτερικοί του χώροι την εποχή που λειτουργούσε σαν ορφανοτροφείο.

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα:
  - ✧ Τις εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στα Καποδιστριακά κτήρια. Γράψτε τις θετικές και τις αρνητικές εντυπώσεις που αποκομίσατε.
 θετικές εντυπώσεις:

 αρνητικές εντυπώσεις:

  - ✧ Από τι κινδυνεύουν τα Καποδιστριακά κτήρια σήμερα. Γράψτε τις απόψεις σας.

- ♦ Συζητήστε για τις παρακάτω αξίες των καποδιστριακών κτηρίων:
  - ✧ οικολογική

  - ✧ πολιτιστική

  - ✧ αισθητική

  - ✧ κοινωνική - οικονομική

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα γιατί τα Καποδιστριακά κτήρια πρέπει να διασωθούν και πώς μπορούν να συμβάλουν στην τοπική βιώσιμη ανάπτυξη.

Ο στόχος σήμερα είναι να διατηρήσουμε όσο μπορούμε περισσότερα κτήρια και να τα προσαρμόσουμε με προσοχή στις απαιτήσεις της σύγχρονης ζωής. Η ανακαίνιση, επαναχρησιμοποίηση ή επανασχεδίαση υφιστάμενων κτηρίων άλλωστε είναι συνήθως μια πιο φιλική προς το περιβάλλον επιλογή, από την κατασκευή νέων. Με κατάλληλες παρεμβάσεις μπορεί να επιτευχθεί, μεγαλύτερη εξοικονόμηση στην ενεργειακή αποδοτικότητά τους. Πρέπει τέλος να γίνει κατανοητό ότι οι φυσικοί πόροι του πλανήτη είναι περιορισμένοι και γι' αυτό είναι ανάγκη να επιτευχθεί μια συμβατότητα ανάμεσα στην απαίτηση για νέα κτήρια και στη συνετή χρήση των υλικών.

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.8

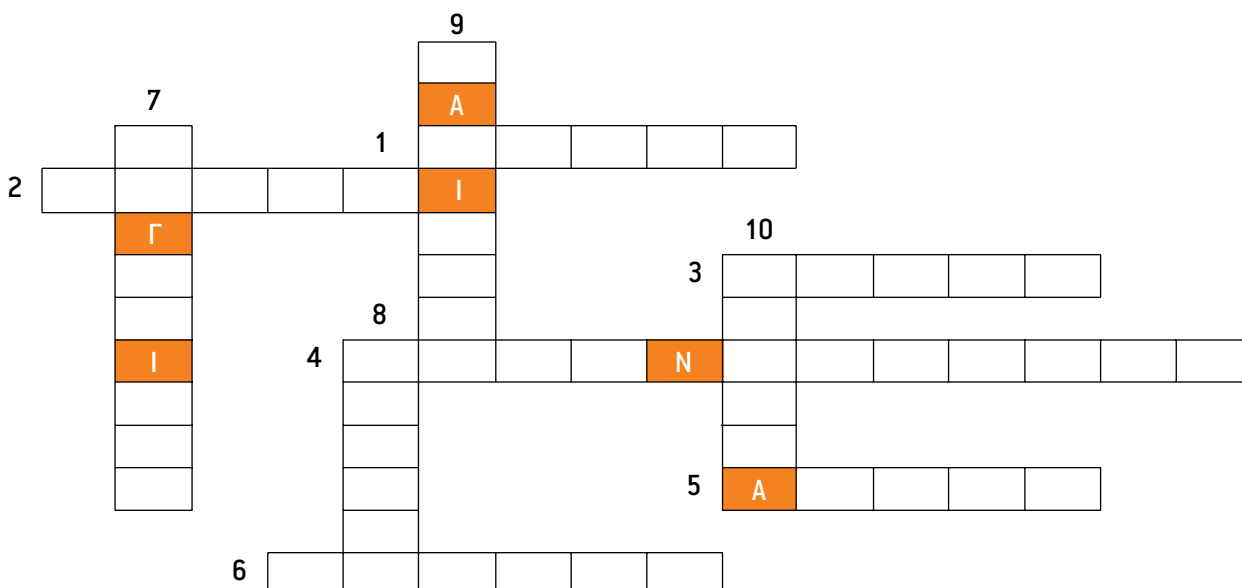
Στο Λαογραφικό Μουσείο

Το Λαογραφικό Μουσείο Αίγινας, δωρεά στο Δήμο Αίγινας, στεγάζεται σε νεοκλασικό κτίριο, επί της οδού Σπύρου Ρόδη 16. Χτίστηκε το 1828 από το Γεώργιο Ηρειώτη ή Κοντογιώργη, πατέρα του καθηγητή Παναγή Ηρειώτη, ο οποίος έζησε σε αυτό με την οικογένειά του. Στον πρώτο όροφο, έχει διαμορφωθεί το «Αιγινήτικο Σπίτι» με παλαιά έπιπλα, πίνακες, φορεσιές, Αιγινήτικες δαντέλες και αντικείμενα τόσο της οικογένειας Ηρειώτη όσο και άλλων Αιγινήτων και Φιλίων της Αίγινας. Στο ισόγειο έχει διαμορφωθεί «το Σπίτι του Ψαρά» με είδη αλιείας και σπογγαλιείας, και το

«Χωριάτικο Σπίτι». Εκτίθενται δε και κάποια εργαλεία γεωργίας του προηγούμενου αιώνα.

- ♦ Στο ισόγειο του κτηρίου επισκεφτείτε το «Χωριάτικο Σπίτι» και αφού βρείτε τα αντικείμενα ρωτώντας την υπεύθυνη, προσπαθήστε να λύσετε το παρακάτω σταυρόλεξο.

Ορισμοί

1. Σήμερα χρησιμοποιούμε το μίξερ για να κάνουμε πουρέ. Τότε χρησιμοποιούσαν τον....
2. Οικολογική τσάντα μεταφοράς πραγμάτων και κολλασιού.
3. Στις μέρες μας έχει αντικατασταθεί από το πλυντήριο.
4. Το χρησιμοποιούσαν παλιά στον φούρνο με τα ξύλα για να φουρνίζουν.
5. Κόκκινη κλωστή δεμένη στην ..... τυλιγμένη.
6. Το χρησιμοποιούσαν για να αποθηκεύσουν το λάδι.
7. Σήμερα αγοράζουμε το παγωτό συνήθως έτοιμο, τότε το έφτιαχναν στην .....
8. Διατηρούσαν τα φαγητά εκεί μέσα. Σήμερα χρησιμοποιούμε το ψυγείο.
9. Συσκευή για ψήσιμο του καφέ που λειτουργούσε με οινόπνευμα. Έχει αντικατασταθεί από το γκαζάκι.
10. Διατηρούσε δροσερό το νερό η αιγινήτικη .....

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα για την κατανάλωση ενέργειας από τη χρήση των σημερινών οικιακών συσκευών. Σημειώστε τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα των παρακάτω συσκευών που χρησιμοποιούμε σήμερα συγκρίνοντάς τις με τις αντίστοιχες συσκευές που χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι στο παρελθόν.

Είδος	Πλεονεκτήματα	Μειονεκτήματα
Ψυγείο		
Γκαζάκι		
Πλυντήριο		

- ♦ Στον πρώτο όροφο του κτηρίου παρακολούθησε την ξενάγηση και ρωτήστε την υπεύθυνη για την τέχνη του κοπανελιού. Καταγράψτε σε μια μικρή παράγραφο πώς αυτή η μορφή οικοτεχνίας συνέβαλε παλιότερα στην οικονομική δραστηριότητα του νησιού.

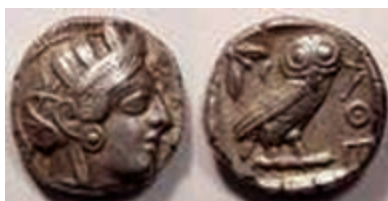
Στην αυλή του Λαογραφικού Μουσείου της Αίγινας βρίσκεται ο χτιστός φούρνος, αναπαράσταση αρχαίου νομισματοκοπείου κατασκευής του αρχαίου αιγινητικού νομίσματος, που λεγόταν χελώνα.

Αρχαίο νόμισμα της Αίγινας, περίπου 404 π.Χ.
(Πηγή: Βικιπαίδεια)

Μια μεγάλη πόλη-κράτος της αρχαιότητας συνέδεσε το όνομά της και την ιστορία της με τη «γλαύκα».

- ♦ Παρατηρήστε την εικόνα και συζητήστε στην ομάδα. Ποια είναι αυτή η πόλη-κράτος; Τι απεικονίζεται στις όψεις του νομίσματος;

Το 1828, ο πρώτος κυβερνήτης της ελεύθερης Ελλάδας, «κόβει» στην Αίγινα το πρώτο σύγχρονο νόμισμα του ελληνικού κράτους, τον «φοίνικα».

Νόμισμα ενός λεπτού

νόμισμα φοίνιξ

(πηγή: ιστοσελίδα: coinsmania, Ιωάννης Καποδίστριας)

Από τη χελώνα, τη γλαύκα και το φοίνικα στο σημερινό ευρώ.

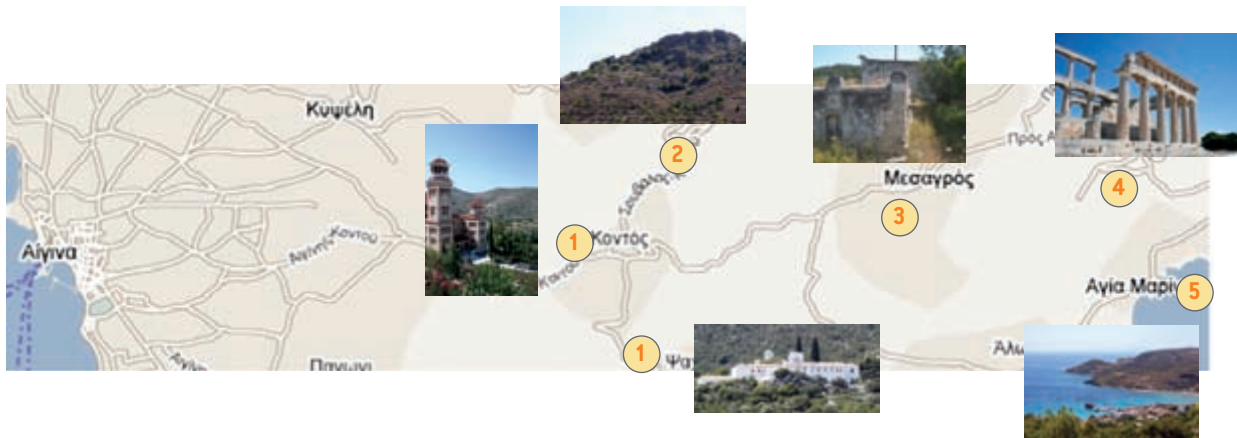

- ◆ Παρατηρήστε όλα τα νομίσματα και συζητήστε στην ομάδα:
  - ◆ Για το υλικό, το σχήμα τους και το συμβολισμό των απεικονίσεων σε αυτά
  - ◆ Τις μυθολογικές απεικονίσεις και το συμβολισμό τους στα σημερινά ευρώ.

Ο βασιλιάς του Άργους Φείδων, έχοντας αντιληφθεί την υπεροχή του νομίσματος ως ανταλλακτικού μέσου στο εμπόριο, εξέδωσε στην Αίγινα το πρώτο ελληνικό ασημένιο νόμισμα γύρω στο 700 π.Χ., που έφερε στην μπροστινή του όψη τη θαλάσσια χελώνα, σύμβολο της Αφροδίτης που προστάτευε τα ταξίδια και το θαλασσινό εμπόριο. Οι αρχαϊκές χελώνες της Αίγινας αποτελούν το αρχαιότερο νόμισμα με ευρύτατη αποδοχή.

Διαδρομή 4η: Από την Αίγινα στην Παλιαχώρα, στο Μεσαγρό και στο Ναό της Αφάιας

Η διαδρομή διασχίζει την πόλη της Αίγινας και προχωράει ανατολικά προς το εσωτερικό του νησιού. Καταλήγει στην **Αγία Μαρίνα**, τουριστικό χωριό στα ανατολικά παράλια του νησιού. Στη διαδρομή αυτή συναντάμε:

1. Τη Μονή του **Αγίου Νεκταρίου** και το Μοναστήρι της **Παναγίας της Χρυσοθεότισσας**, κτίσμα του 17^{ου} αιώνα.
2. Την **Παλιαχώρα** (Παλιαχώρα), ερειπωμένο μεσαιωνικό οικισμό. Σήμερα σώζονται 38 εκκλησίες, κάποιες από αυτές αναπαλαιωμένες. Οι τοιχογραφίες τους καλύπτουν σχεδόν όλες τις περιόδους της βυζαντινής αγιογραφίας.
3. Το **Μεσαγρό**, μεγάλο οικισμό με παράδοση στην αγγειοπλαστική παλιότερα. Στο χωριό υπάρχει το φημισμένο σπίτι του Ροδάκη, δείγμα αγροτικού σπιτιού της περιοχής που έχει χαρακτηριστεί διατηρητέο μνημείο.
4. Το **ναό της Αφάιας**, στην κορυφή ενός λόφου με πανοραμική θέα. Είναι δωρικού ρυθμού και βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση, σώζονται οι 24 από τις 36 κολώνες. Ιδιαίτερη αίγλη στο ναό προσέδιδαν τα περίφημα γλυπτά των αετωμάτων του, 16 αγάλματα σμιλημένα από μάρμαρα Πάρου, που συνέθεταν σκηνές από τον Τρωικό πόλεμο. Σήμερα βρίσκονται στη γλυπτοθήκη του Μονάχου. Όταν έχει καθαρή ατμόσφαιρα φαίνεται ο Ναός του Ποσειδώνα στο Σούνιο και η Ακρόπολη των Αθηνών. Λέγεται ότι οι τρεις ναοί σχηματίζουν ένα ισοσκελές τρίγωνο (το ιερό τρίγωνο της αρχαιότητας).

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.9

Στη μεσαιωνική Παλιαχώρα

Η Παλιαχώρα, μεσαιωνικός οικισμός, ερειπωμένος σήμερα, βρίσκεται σε απόκρημνο λόφο κοντά στο μοναστήρι του Αγίου Νεκταρίου. Οι αρχαιολόγοι θεωρούν ότι χτίστηκε στη θέση της αρχαίας πόλης Οίη ή Οία. Στην Παλιαχώρα εγκαταστάθηκαν οι Αιγινήτες, περί το 896 μ.Χ., για να αποφύγουν τις επιδρομές των

Σαρακηνών κουρσάρων και παρέμειναν ως το 1800 μ.Χ., οπότε και επέστρεψαν στην περιοχή του λιμανιού, όπου είναι σήμερα η πόλη της Αίγινας. Τα σπίτια της μεσαιωνικής αυτής πόλης κάλυπταν όλη την νοτιοδυτική πλαγιά του λόφου και ανέβαιναν αμφιθεατρικά ως την κορυφή. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με το εμπόριο και την ναυτιλία και καλλιιεργούσαν τα μικρά κτήματα και περιβόλια γύρω από την περιοχή της πόλης. Στην κορυφή του λόφου της Παλιαχώρας βρίσκεται το ενετικό Κάστρο. Τα τείχη του περιέκλειαν 6 δεξαμενές, 60 σπίτια και 2 μεγάλες εκκλησίες. Σήμερα στη Παλιαχώρα σώζονται 38 εκκλησίες.

- ♦ Πριν αρχίσετε την περιήγησή σας στην Παλιαχώρα, σταθείτε στην επιγραφή που συναντάτε στην είσοδό της, μελετήστε το σκαρίφημα και διαβάστε τις πληροφορίες για τον οικισμό. Συμπληρώστε στον παρακάτω πίνακα τα σημαντικά γεγονότα που σχετίζονται με την ιστορική πορεία του μεσαιωνικού αυτού οικισμού, δίπλα στις αντίστοιχες χρονολογίες:

τέλη 9^{ου} αιώνα

1462

1533

1537

1645

1830

- ♦ Ακολουθήστε το πλακόστρωτο καλντερίμι. Παρατηρήστε τη φύση γύρω σας. Γράψτε τα είδη της βλάστησης που αναγνωρίζετε.

- ♦ Παρατηρήστε τον οικισμό και τις εκκλησίες που συναντάτε. Καταγράψτε τα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη που βλέπετε στο χώρο ή άλλα στοιχεία της αρχαίας θρησκείας που έχουν ενσωματωθεί στους χριστιανικούς ναούς.

- ♦ Η εκκλησία της Επισκοπής ήταν το εκκλησιαστικό κέντρο της Παλιαχώρας. Κάντε μία στάση στο προαύλιο του ναού. Περιγράψτε ό,τι σας εντυπωσιάζει. Φωτογραφίστε.
- ♦ Χτισμένη αμφιθεατρικά στο βράχο η Παλιαχώρα προσφέρει μια θαυμάσια θέα του τοπίου που απλώνεται γύρω σας. Ανεβείτε στο ενετικό κάστρο. Τραβήξτε φωτογραφίες και σημειώστε ό,τι σας κάνει εντύπωση.
- ♦ Καταγράψτε τις ανθρώπινες δραστηριότητες που παρατηρείτε στη γύρω περιοχή σήμερα.
- ♦ Μεσαιωνικές πόλεις, όπως η Παλιαχώρα, υπάρχουν και σε άλλες περιοχές της χώρας μας. Γνωρίζετε ή έχετε επισκεφτεί κάποιες από αυτές; Αν ναι, σημειώστε τα ονόματά τους και σε ποια περιοχή της χώρας μας βρίσκονται.

- ♦ Η ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Παλιαχώρας μπορεί να συμβάλει στη πολιτιστική ζωή του νησιού και στην προσπάθεια για την υιοθέτηση ήπιων μορφών τουρισμού, όπως ιστορικός και εκπαιδευτικός τουρισμός. Είστε αρχαιολόγοι και κάνετε μια μελέτη για την ανάδειξη του οικισμού της Παλιαχώρας. Τι θα προτείνατε να γίνει; Συζητήστε στην ομάδα και καταγράψτε πέντε προτάσεις.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.10

Η τέχνη των κανατάδων

«Ένα επάγγελμα που ξεκίνησε ήδη από την αρχαία Ελλάδα, ταξίδεψε ανά τους αιώνες, περνάει στο Βυζάντιο, στη συνέχεια στο Νεοελληνικό χώρο όπου και φτάνει να γνωρίσει μια καινούρια άνθιση από τα μέσα του 19ου αιώνα έως τα πρώτα τριάντα χρόνια του αιώνα μας. Από πολλούς μελετητές έχει γραφεί πως είναι ένα από τα πρώτα επαγγέλματα που φάνηκαν στη ζωή. Αυτό το μαγευτικό επάγγελμα έχει τις ρίζες του και στον τόπο μας, αφού η απασχόληση των Αιγινητών με την κεραμική τέχνη είναι πανάρχαια. Την περίοδο της επανάστασης είναι γνωστό πως η Αίγινα έκανε εξαγωγή κανατιών. Στα νεότερα χρόνια, κέντρα αγγειοπλαστικής ήταν ο Μεσαγρός και οι Άγιοι, που διέθεταν το κατάλληλο αργιλόχωμα».

(Γενικό Λύκειο Αίγινας, 1997, «Αιγινήτικα επαγγέλματα που χάνονται», εργασία περιβαλλοντικής ομάδας)

- ♦ Στο χωριό Μεσαγρός, βρίσκονται σήμερα τα δύο τελευταία εργαστήρια κεραμικής στην Αίγινα. Επισκεφθείτε ένα από αυτά και ζητήστε από τους ιδιοκτήτες να σας δείξουν πώς έφτιαχναν τα περίφημα αιγινήτικα κανατία. Φωτογραφίστε τον τεχνίτη σε όλα τα στάδια κατασκευής ενός πήλινου κανατιού.
- ♦ Ρωτήστε τον τεχνίτη:
  - ❖ Από πού προμηθεύεται τη πρώτη ύλη για τα πήλινα
  - ❖ Ποια είδη αγγείων κατασκεύαζε στο παρελθόν και ποιες ανάγκες εξυπηρετούσαν
  - ❖ Πώς γινόταν το εμπόριο των αιγινήτικων πήλινων στο παρελθόν
  - ❖ Ποια είδη αγγείων κατασκευάζει σήμερα και τι ανάγκες εξυπηρετούν
  - ❖ Αν είναι ικανοποιημένος από το επάγγελμά του σήμερα.
- ♦ Η Αίγινα υπήρξε ένα από τα σημαντικά κέντρα παραδοσιακής κεραμικής, η τέχνη όμως της κεραμικής δεν προβάλλεται σήμερα στο νησί. Πιστεύετε πως η δημιουργία ενός τεχνολογικού μουσείου λαϊκής κεραμικής στο Μεσαγρό ή στη πόλη της Αίγινας, θα μπορούσε να συμβάλει στη βιώσιμη ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας; Αν ναι, αιτιολογήστε την απάντησή σας.

✧ Είναι καθαρός;	ναι	όχι
✧ Υπάρχει πρόσβαση σε άτομα με ειδικές ανάγκες;	ναι	όχι
✧ Δίνουν οι πινακίδες ικανοποιητική πληροφόρηση σε Έλληνες και αλλοδαπούς επισκέπτες;	ναι	όχι

- ✧ Περιηγηθείτε τον αρχαιολογικό χώρο. Γράψτε τρία πράγματα που σας εντυπωσίασαν.
- ✧ Ξεκουραστείτε σε μια σκιά.
  - ✧ Κλείστε τα μάτια κι αφουγκραστείτε τους ήχους της φύσης γύρω σας. Σημειώστε τους ήχους που επικρατούν.
- ✧ Παρατηρήστε τα χρώματα γύρω σας. Γράψτε αυτά που κυριαρχούν.

- ✧ Περιγράψτε με τρεις λέξεις τα συναισθήματα που νιώθετε.

Τα γλυπτά των αετωμάτων του ναού εκτίθενται σήμερα στη Γλυπτοθήκη του Μονάχου.

- ✧ Συζητήστε στην ομάδα για τα αρχαία μνημεία που φυγαδεύτηκαν στο εξωτερικό και εκτίθενται σήμερα σε διάσημα μουσεία. Κάποιοι ισχυρίζονται ότι καλώς βρίσκονται εκεί, κάποιοι διαφωνούν. Γράψτε τα επιχειρήματα των μεν και των δε.

Υπέρ της παραμονής στο εξωτερικό	Υπέρ της επιστροφής

Διαδρομή 5η: Από την Αίγινα στο Μαραθώνα και στην Πέρδικα

Από το λιμάνι, ακολουθώντας τον παραλιακό δρόμο προς το νότιο μέρος της Αίγινας, συναντάμε:

1. Το **Φάρο**, περιοχή με πολλές φιστικιές και αρκετά νεοκλασικά σπίτια
2. Το **Μαραθώνα**, τουριστικό κέντρο με οργανωμένη παραλία.
3. Την **κοιλιάδα του Ελαιώνα** με διάσπαρτες υπεραιωνόβιες ελιές με ηλικία πάνω από 400 χρόνια. Βρίσκεται μισή ώρα πεζοπορία από τη δεύτερη παραλία Μαραθώνα προς το εσωτερικό του νησιού.
4. Την **Αιγινήτισσα**, παραλία με αμμουδιά που την περιβάλλει πλούσια βλάστηση.
5. Το παραδοσιακό ψαροχώρι της **Πέρδικας** με τα γραφικά σοκάκια. Ο οικισμός χρωστά το όνομά του στις πολυάριθμες πέρδικες που υπήρχαν παλιότερα στην περιοχή.
6. Το νησάκι **Μονή**, απέναντι από την Πέρδικα με πεντακάθαρα νερά. Στη νότια πλευρά υπάρχει μια φωκοσπηλιά, ενώ στο νησί ζουν αίγαγροι (τα κρητικά κρι κρι), ελάφια, παγώνια και σκίουροι.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.12

Στις παραλίες της Αίγινας

- ◆ Επισκεφθείτε μια από τις οργανωμένες παραλίες που συναντάτε στη διαδρομή σας. Σημειώστε:

◆ Η παραλία είναι:	μικρή	μεγάλη
◆ Έχει:	βράχια	άμμο
◆ Τα νερά φαίνονται:	καθαρά	βρώμικα
◆ Είναι εύκολα προσβάσιμη:	ναι	όχι
◆ Η πρόσβαση είναι δωρεάν για τον τουρίστα:	ναι	όχι
◆ Βρίσκεται κοντά σε οικισμό:	ναι	όχι
◆ Βρίσκεται κοντά σε προστατευόμενα οικοσυστήματα:	ναι	όχι

- ◆ Παρατηρήστε και καταγράψτε ποιες από τις παρακάτω παροχές προσφέρει στους τουρίστες:
  - ◆ Φυσική σκίαση
  - ◆ Εγκαταστάσεις υγιεινής
  - ◆ Ασφάλεια (π.χ. ναυαγοσώστης)
  - ◆ Αθλοπαιδιές
  - ◆ θαλάσσια σπορ
  - ◆ Φαγητό
  - ◆ Δυνατότητες σε άτομα με κινητικά προβλήματα
  - ◆ Καθαρό και όμορφο περιβάλλον

- ◆ Σημειώστε αν υπάρχουν ανθρώπινες παρεμβάσεις που υποβαθμίζουν το φυσικό περιβάλλον ή απειλούν κάποιο οικοσύστημα.

- ◆ Συζητήστε στην ομάδα αν η οικολογική κατάσταση της παραλίας και οι παρεχόμενες υπηρεσίες προωθούν την ήπια τουριστική ανάπτυξη και συμβάλλουν στην προστασία του περιβάλλοντος του νησιού. Καταγράψτε τις απόψεις σας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.13

Πέρδικα, ένας παραδοσιακός οικισμός που χάνεται

«...Πριν από σας ο βοσκός άφηνε τα ζώα του να βόσκουν παντού, αποτέλεσμα: πάει η βλάστηση. Οι φυσικικές ζητούσαν όλο και περισσότερες γεωτρήσεις, αποτέλεσμα: χάλασαν τα νερά. Οι ψαράδες κοντεύουν ν' αδειάσουν τη θάλασσα.

Κι όταν εσείς θα έχετε φυτέψει σπίτια παντού, τι θ' απογίνει ο χώρος; Και δεν είναι ο χώρος ένα από τα πιο πολύτιμα στοιχεία σε ένα νησί;

Κάθε στοιχείο έχει το δικό του νόημα και δίνει ζωή στο σύνολο. Αν όμως η θάλασσα καλύψει το νησί, πάει το νόημα, πάει το τοπίο. Στη δική μας περίπτωση το μπετόν έχει ήδη αναλάβει την εξαφάνιση...»

(Ολιβιέ Κλέμεντς, «Η Αιγιναία», τ.7, Αίγινα 2003)

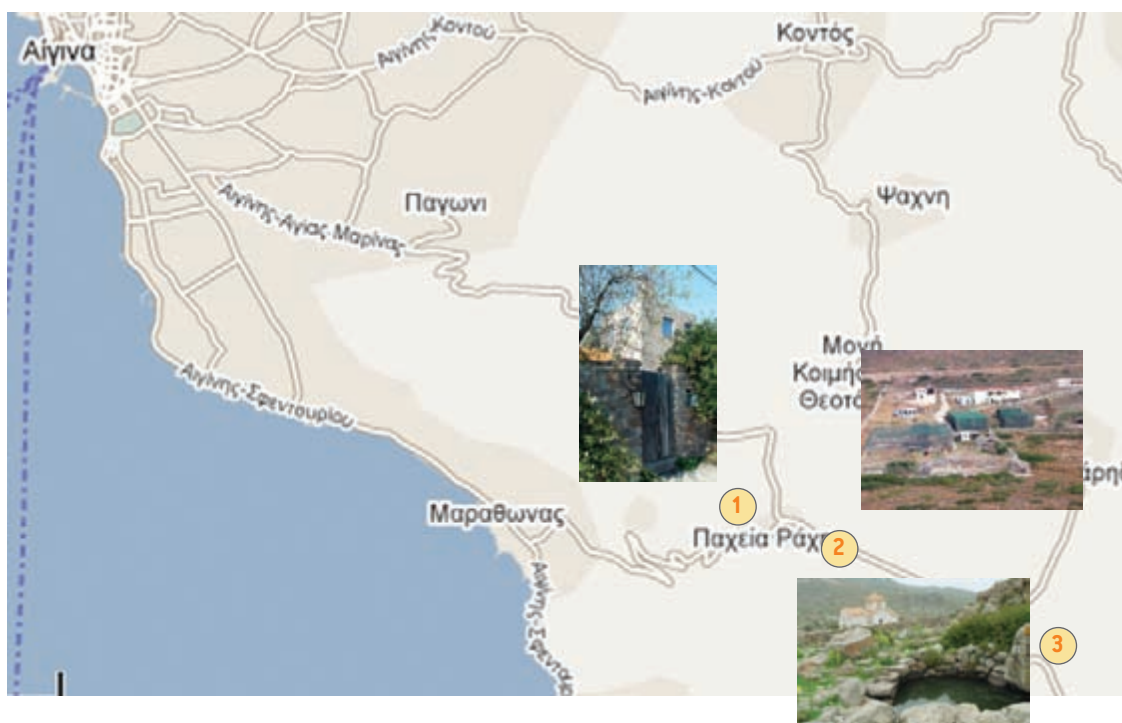
- ♦ Πλησιάζοντας τον οικισμό της Πέρδικας παρατηρήστε τα νεόκτιστα σπίτια. Συζητήστε στην ομάδα αν ακολουθούν την τεχνοτροπία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Αίγινας και αν ταιριάζουν με το φυσικό περιβάλλον του νησιού.
- ♦ Βρίσκεστε στο λιμάνι της Πέρδικας. Παρατηρήστε τα σπίτια μπροστά στην παραλία και περπατήστε μέσα στον οικισμό. Καταγράψτε τα χαρακτηριστικά του οικισμού:
  - ✦ Σπίτια με παραδοσιακά στοιχεία (πέτρινα, διώροφα ή μονώροφα, στέγες με κεραμίδια, μικρά μπαλκόνια, ξύλινες πόρτες και παράθυρα κ. ά.)
  - ✦ Αυλές με λουλούδια
  - ✦ Στενά πλακόστρωτα σοκάκια
  - ✦ Καινούρια μεγάλα σπίτια

«...Το πιο σοβαρό, όμως, είναι ότι σαρώνουν στο διάβα τους το σχήμα των λόφων, τις φυγές στη θάλασσα, τις ανάσες της γης, την πολύτιμη γεωργική γη, το φυσικό τοπίο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, κάποιες φορές ακόμα και το δημόσιο χώρο. Σαρώνουν την Αίγινα της κατοίκησης και της ήρεμης κίνησης των πολλών προς ίδιον συμφέρον των ολίγων...»

(Άννη Βρυχεία, «Η Αιγιναία», τ.9, Αίγινα 2004)

- ♦ Διαβάστε το κείμενο. Συζητήστε τις ανησυχίες της συγγραφέως για την οικιστική ανάπτυξη στην περιοχή της Πέρδικας. Διατυπώστε τις δικές σας απόψεις.

Διαδρομή 6η: Από την Αίγινα στο Ελληνικό Κέντρο Περιθαλψής Άγριων Ζώων και στο Ναό του Ελλάνιου Δία

Η διαδρομή αυτή διασχίζει το νησί από την πόλη της Αίγινας προς τα νοτιοανατολικά, δίπλα από το ψηλότερο βουνό του νησιού, το Όρος. Προσφέρει ωραία θέα προς το νησί, τη Μονή, το Αγκίστρι, τη χερσόνησο των Μεθάνων και ολόκληρο το Σαρωνικό κόλπο, γίνεται δε μέσα από αρκετό πράσινο, πεύκα και ελιές. Σε αυτή συναντάμε:

1. Το ορεινό παραδοσιακό χωριό **Παχιά Ράχη**, με παλιά γραφικά πέτρινα σπίτια.
2. Το **Κέντρο Περιθαλψής Άγριων Ζώων και Πουλιών** στο οποίο θεραπεύονται πληγωμένα άγρια ζώα - κυρίως πουλιά - και επαναφέρονται μετά στο φυσικό τους περιβάλλον. Ο φορέας τελεί υπό ανασύσταση και πρέπει να γίνουν οι σχετικές συνεννοήσεις με τους αρμόδιους πριν από κάθε επίσκεψη.
3. Τον αρχαιολογικό χώρο του ναού του **Ελλάνιου Δία**. Συνδέεται με τη λατρεία του Ελλάνιου, του βροχοποιού Δία, στον οποίο προσευχήθηκε ο μυθικός πρώτος βασιλιάς της Αίγινας Αιακός, για να λήξει η ανομβρία που έπληττε την Αίγινα. Ο ναός υπήρχε στη θέση που σήμερα είναι το εκκλησάκι του προφήτη Ηλία και θεωρείται ο αρχαιότερος ναός της Ευρώπης. Η περιοχή, όπως μαρτυρούν τα ευρήματα, κατοικήθηκε συνεχώς κατά την προϊστορική, την ελληνιστική και τη βυζαντινή εποχή.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 2.14

Στο Κέντρο Περιθαλψης Άγριων Ζώων

- ◆ Περιηγηθείτε το χώρο με τους υπεύθυνους του Κέντρου και παρακολουθήστε την ξενάγηση. Παρατηρήστε, φωτογραφίστε, κρατήστε σημειώσεις.
- ◆ Ρωτήστε τον υπεύθυνο τι πρέπει να κάνετε αν βρείτε ένα τραυματισμένο ζώο.
- ◆ Ρωτήστε τον υπεύθυνο πώς μπορεί ένα σχολείο να υιοθετήσει ένα από τα ζώα που φιλοξενούνται στο Κέντρο. Τι δικαιώματα και υποχρεώσεις προκύπτουν από την υιοθεσία;
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα:
  - ✦ Γιατί πρέπει να προστατεύονται τα απειλούμενα είδη
  - ✦ Για την ιδέα του εθελοντισμού και την προσφορά των εθελοντών στο Κέντρο.

Το ΕΚΠΑΖ είναι αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία. Είναι το πρώτο Κέντρο Περιθαλψης Άγριων Ζώων στα Βαλκάνια. Ξεκίνησε τη δράση του το 1984, ενώ στη μορφή αυτή συστάθηκε το 1990, με έδρα των δραστηριοτήτων του την Αίγινα.

Πρώτη δραστηριότητα του Κέντρου είναι η περίθαλψη των ζώων. Παραλαμβάνει πάνω από 3500 τραυματισμένα, εξαντλημένα ή δηλητηριασμένα άγρια ζώα το χρόνο, τα περισσότερα από τα οποία ανήκουν σε προστατευόμενα είδη. Από αυτά, πάνω από τα μισά, όσα κρίνονται ικανά να επιβιώσουν ελεύθερα στο φυσικό τους περιβάλλον, μετά τη θεραπεία τους απελευθερώνονται. Έχει συμβάλει στην προστασία απειλούμενων ειδών που έχουν μικρό πληθυσμό στην Ελλάδα ή/και στην Ευρώπη. Τέτοια είναι ο βασιλαετός, ο χρυσαετός, ο στικταετός, ο κραυγαετός, ο θαλασσαετός, το κερκινέζι, ο μαυροπετρίτης, το όρνιο, τα δύο είδη πελεκάνων, τα φοινικόπτερα, οι χαλκόκοτες, ο πορφυροτσικνιάς, ο ήταυρος κ.ά. Παράλληλα το ΕΚΠΑΖ προσπαθεί να συμβάλει στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, στη λήψη προληπτικών μέτρων, στην ενεργοποίηση των πολιτών και των αρμόδιων φορέων. Σημαντική στιγμή των δραστηριοτήτων του Κέντρου είναι οι απελευθερώσεις σε κατάλληλες περιοχές, στις οποίες προσκαλούνται και συμμετέχουν σχολεία, τοπικοί φορείς, περιβαλλοντικές οργανώσεις και οι κάτοικοι της περιοχής.

Πηγή: <http://www.ekpazp.gr>

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΕΨΗ

Στην ομάδα, συζητήστε και αποφασίστε πώς θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε όλα όσα είδατε και μάθατε κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας.

Εμείς σας προτείνουμε κάποιες ιδέες:

♦ Ετοιμάστε μια παρουσίαση για τους συμμαθητές σας, τη σχολική σας εφημερίδα, την ιστοσελίδα του σχολείου σας. Η παρουσίαση στους συμμαθητές σας μπορεί να γίνει με διαφάνειες (powerpoint), τη δημιουργία ενός φυλλάδιου, μιας αφίσας ή με όποιον άλλο τρόπο επινοήσετε.

✧ Προετοιμάστε την παρουσίαση αξιοποιώντας τις φωτογραφίες που βγάλατε καθώς και τις εντυπώσεις και τις εμπειρίες σας από την εκπαιδευτική επίσκεψη στην Αίγινα. Μπορείτε να κάνετε αναφορά:

- στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού
- στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του
- στις ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό
- στις εντυπώσεις σας από το νησί και τους ανθρώπους του.

✧ Φτιάξτε μια αφίσα για την Αίγινα. Σχεδιάστε το περίγραμμα του νησιού και τοποθετήστε επάνω σε αυτό τις φωτογραφίες και τα ονόματα των περιοχών που επισκεφθήκατε. Συμπληρώστε με σύντομα συνοδευτικά κείμενα, που μπορεί να είναι πληροφοριακά ή οι εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στο νησί. Αναρτήστε την αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων του σχολείου και σε άλλα κατάλληλα σημεία.

♦ Διαβάστε και συζητήστε με τον καθηγητή σας το κείμενο για τον εναλλακτικό τουρισμό που είναι στο βιβλίο «για τον εκπαιδευτικό». Σύμφωνα με όσα είδατε και ζήσατε κατά την επίσκεψή σας στην Αίγινα, γράψτε ποιες μορφές εναλλακτικού τουρισμού μπορούν να αναπτυχθούν στο νησί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός και η βιώσιμη ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας.

♦ Σχεδιάστε μια αφίσα με τους αρχαιολογικούς χώρους της Αίγινας. Τοποθετήστε σε αυτή φωτογραφίες και πληροφορίες από τα σχετικά φύλλα εργασίας ή άλλες πηγές που χρησιμοποιήσατε. Γράψτε τι σας εντυπωσίασε κατά την επίσκεψή σας στους χώρους αυτούς και τι προτείνετε για την προστασία τους και την καλύτερη αξιοποίησή τους, σύμφωνα με τις αρχές του αειφόρου τουρισμού.

♦ Δημιουργήστε έναν πληροφοριακό οδηγό για τα μουσεία της Αίγινας. Χρησιμοποιήστε τις φωτογραφίες που βγάλατε και μικρά κείμενα όπου θα παρουσιάζετε τα εκθέματα που σας έκαναν εντύπωση. Συμπληρώστε τις πληροφορίες που χρειάζεται ένας τουρίστας πριν την επίσκεψή του στα μουσεία.

♦ Χρησιμοποιείστε τις πληροφορίες από τη συνέντευξη στο φύλλο εργασίας 2.1: «Φιστίκια Αιγίνης, τα φημισμένα» και γράψτε ένα άρθρο με θέμα: «Η καλλιέργεια της φιστικιάς στην Αίγινα και η συμβολή της στην τοπική βιώσιμη ανάπτυξη». Μπορείτε να στείλετε αυτό το άρθρο για δημοσίευση στις τοπικές εφημερίδες του νησιού και στη Δημοτική αρχή.

♦ Γράψτε ένα άρθρο με τίτλο: «Τα Καποδιστριακά κτήρια με το βλέμμα του επισκέπτη», όπου θα καταγράφετε τις εντυπώσεις και τα συναισθήματα που σας προκάλεσε η επίσκεψή σας σε αυτά και θα αναφέρεστε στην αναγκαιότητα αναπαλαίωσης και επαναχρησιμοποίησής τους. Στείλτε το άρθρο στη Δημοτική Αρχή της Αίγινας όπως και στους αρμόδιους φορείς στους οποίους ανήκουν τα κτήρια αυτά.

Βρίσκεται στη μέση του Σαρωνικού, δυτικά της Αίγινας. Κατά τον Όμηρο, το Αγκίστρι είχε την ονομασία Κεκρυφάλεια, που σημαίνει «στολισμένη κεφαλή». Άλλη άποψη ταυτίζει το νησί με την αρχαία Πιτυόνησο. Ακολουθήσε σε γενικές γραμμές την ιστορία της Αίγινας. Χαρακτηριστικό του νησιού είναι οι καθαρές θάλασσες, η πλούσια βλάστηση από πεύκα και κουκουναριές, και το πλήθος πουλιών που φιλοξενεί. Προσφέρεται για πεζοπορία με όμορφη θέα στο δάσος και στη θάλασσα. Αποτελείται από τρεις μεγάλους οικισμούς: Το Μεγαλοχώρι ή Μύλο, τη Σκάλα που έχει ενοποιηθεί με το Μετόχι και τα Λιμενάρια.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν:

- ◆ Η «λίμνη» στην Απόνησο, που μάζευε θαλασσινό νερό και έπαιζε ρόλο αλυκής.
- ◆ Ο ανεμόμυλος του 1812 με εξαιρετικό ανάγλυφο υπέρθυρο, στο Μεγαλοχώρι.
- ◆ Το Πνευματικό Κέντρο του νησιού, όπου εκτίθενται αρκετά αρχαιολογικά ευρήματα.
- ◆ Οι εκκλησίες των Αγίων Αναργύρων στη Σκάλα, της Ζωοδόχου Πηγής στο Μεγαλοχώρι και της Παναγίας στο Μετόχι.
- ◆ Οι παραλίες της Σκάλας, Δραγονέρας, Μάρεζας, Χαλικιάδας, των Λιμεναρίων και της Απόνησου.
- ◆ Τα νησάκια Μετώπη, Δορούσα, Κύρα και η βραχονησίδα Σπαλαθρονήσι.

«...Η εικόνα συμπληρώνεται από τον τεράστιο όγκο των μαύρων ηφαιστιογενών βουνών των Μεθάνων, με τις αιχμηρές κορυφές τους και τους απότομους γκρεμούς. Στους πρόποδες τους, διακρίνεται το Μεγάλο Χωριό με την αρχαία πόλη στα πόδια του κοντά στη θάλασσα, καθώς και ο στενός τους ισθμός με τα ακρωτήρια που απλώνονται γύρω του και τα δαντελωτά ακρογιάλια που βρέχονται από τα απαλά κύματα μιας βαθιάς μπλε θάλασσας».

Edward Dodwell, Άγγλος αρχαιολόγος και περιηγητής (αρχές 19^{ου} αιώνα)

Η ηφαιστειογενής χερσόνησος των Μεθάνων, στα ανατολικά της Πελοποννήσου και νοτιοδυτικά του Πειραιά, ήταν γνωστή από την αρχαιότητα για τις ιαματικές της πηγές, προϊόν των ηφαιστειακών εκρήξεων. Τα Μέθανα λόγω της γεωγραφικής τους θέσης – πέρασμα των θαλάσσιων δρόμων από την Αττική προς την Πελοπόννησο και τα νησιά του Αργοναυτικού – έχουν σημαντική ιστορική διαδρομή από την εποχή του λίθου μέχρι σήμερα. Κύριο χαρακτηριστικό της χερσονήσου είναι το φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον με την ποικιλία και τις εναλλαγές του, αλλά και τις γεωλογικές ιδιαιτερότητές του. Ηφαιστειακοί κρατήρες, σχηματισμοί λάβας και ιαματικές πηγές, οροπέδια, κοιλάδες και χαράδρες, πευκοδάση και αμπέλια, τοποθεσίες με ιστορικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον, χωριά με αξιόλογα δείγματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, ξωκκλήσια, πεζούλες, παλιά καλντερίμια και μονοπάτια, πολύπλοκη ακτογραμμή συνθέτουν το τοπίο της χερσονήσου.

Διαδρομές και προτεινόμενες δραστηριότητες στην περιοχή

Προτεινόμενες διαδρομές:

1. Στην παραλία των Μεθάνων
2. Από το λιμάνι των Μεθάνων στο ηφαίστειο
3. Μέθανα – Δριτσείικα – Μεγαλοχώρι - Βαθύ
4. Μέθανα – Παλαιά Λουτρά
5. Μέθανα – Στενό Μεθάνων

Η χερσόνησος των Μεθάνων προσφέρεται για πεζοπορικές διαδρομές μέσα από ένα οργανωμένο δίκτυο καλά διατηρημένων καλντεριμιών και μονοπατιών, που δίνουν τη δυνατότητα για γνωριμία του ελκυστικού φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος της ενδοχώρας. Μια τέτοια διαδρομή είναι αυτή της Χελώνας, που ξεκινά από τον οικισμό Μεγαλοχωρίου, περνά από τον οικισμό της Χαμένης Χώρας και καταλήγει στη Χελώνα, την υψηλότερη κορυφή της περιοχής (740μ.).

Διαδρομή 1η: Στην παραλία των Μεθάνων

Κατά την περιδιάβαση αυτή, ξεκινώντας από τη δυτική πλευρά της ακτής, συναντάμε:

1. Το πευκόφυτο νησάκι των **Αγίων Αναργύρων**, με τον ομώνυμο ναό και τα κατάλοιπα αρχαίας οχύρωσης. Συνδέεται με την πόλη με μια στενή λωρίδα που μοιάζει σαν ισθμός.
2. Το παραδοσιακό **υδροθεραπευτήριο των Αγίων Αναργύρων** και τη **Βρωμολίμνη** με τις θειούχες πηγές.
3. Την **κεντρική πλατεία** των Μεθάνων, το τουριστικό κέντρο της πόλης, ιστορικά ξενοδοχεία και το λιμάνι.
4. Την **ιαματική πηγή του Αγίου Νικολάου**. Βρίσκεται στην ακτή των Μεθάνων, στην αντίθετη άκρη από τα κεντρικά λουτρά. Αναβλύζει από σπηλιά κοντά στην παραλία και τροφοδοτεί μικρό θεραπευτήριο με 20 μπανιέρες. Είναι η πλουσιότερη πηγή στον κόσμο σε πυριτικό οξύ. Το νερό της είναι άοσμο. Το καλοκαίρι η πηγή υπερχειλίζει και το ζεστό νερό χύνεται στη θάλασσα.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4.1

Στα Λουτρά των Μεθάνων

Οι πηγές είναι αποτέλεσμα της ηφαιστειακής δράσης, ονομαστές εδώ και χιλιάδες χρόνια για τη θεραπευτική τους επίδραση στην υγεία. Σχετικές αναφορές γίνονται από το γεωγράφο Στράβωνα, το Λατίνο ποιητή Οβίδιο και τον περιηγητή Πausανία. Οι πρώτες προσπάθειες συστηματικής αξιοποίησης των ιαματικών πηγών των Μεθάνων γίνονται τη δεκαετία του 1870. Ως τότε η περιοχή παρέμεινε ακατοίκητη, αφού η έλλειψη λουτήρων και κτηρίων δεν επέτρεπε την αξιοποίησή τους. Το 1906 κατασκευάζονται τα πρώτα υδροθεραπευτήρια στην πόλη, στις θειούχες πηγές των Αγίων Αναργύρων, και το 1912 στις χλωριονατριούχες πηγές του Αγίου Νικολάου. Το 1930 χτίστηκε το πρώτο υδροθεραπευτήριο του ΕΟΤ (ένα επιβλητικό νεοκλασικό κτήριο) και την ίδια εποχή περίπου το ξενοδοχείο «Αι Πηγαί». Τη δεκαετία του '70, όπου τα Μέθανα γνώρισαν τη μεγαλύτερη ανάπτυξή τους, ο ΕΟΤ έκτισε και δεύτερο υδροθεραπευτήριο, δίπλα στο πρώτο.

- ◆ Παρατηρήστε τους χώρους του υδροθεραπευτηρίου. Γράψτε ή σχεδιάστε ό,τι σας κάνει εντύπωση. Φωτογραφίστε.
- ◆ Παρατηρήστε τους λουτήρες και σημειώστε:
  - ✦ Οι λουτήρες είναι: ομαδικόί   ατομικοί
- ◆ Περιγράψτε ένα λουτήριο (σχήμα, μέγεθος, υλικό κατασκευής)

- ◆ Πάρτε πληροφορίες για τη λειτουργία του υδροθεραπευτηρίου. Ρωτήστε τον υπεύθυνο:
  - ✦ Ποιες εποχές λειτουργεί το υδροθεραπευτήριο

  - ✦ Από ποιες πηγές προμηθεύεται το νερό

- ✧ Ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά του νερού (συστατικά, θερμοκρασία)
- ✧ Που οφείλεται η χαρακτηριστική οσμή
- ✧ Για ποιες παθήσεις ενδείκνυνται τα νερά των πηγών αυτών
- ✧ Πώς γίνεται η διαχείριση των υγρών λυμάτων των λουτρών
- ✧ Ποιας ηλικίας άτομα συνήθως επισκέπτονται τα λουτρά
- ✧ Τι μας προσφέρει η ιαματική λουτροθεραπεία.

✧ Ζητήστε από ένα λουόμενο την άποψή του για το υδροθεραπευτήριο και συμπληρώστε τον πίνακα:

	ναι	όχι
✧ Η πρόσβαση στο υδροθεραπευτήριο είναι εύκολη.		
✧ Οι εγκαταστάσεις είναι ασφαλείς για τους λουόμενους.		
✧ Οι εγκαταστάσεις είναι ελκυστικές και τηρούν τους κανόνες υγιεινής.		
✧ Το προσωπικό είναι φιλικό και εξυπηρετικό προς τους λουομένους.		
✧ Το προσωπικό έχει τις απαραίτητες γνώσεις και γνωρίζει καλά το επάγγελμά του.		
✧ Η τιμή του εισιτηρίου εισόδου είναι προσιτή.		
✧ Θα ξαναέρθω στο υδροθεραπευτήριο.		
✧ Θα συστήσω το υδροθεραπευτήριο σε φίλους μου.		

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4.2

Στην πόλη των Μεθάνων

Τα λουτρά των Μεθάνων συνδέονται με την ιστορία και τις παραδόσεις του τόπου, αποτελούν οικονομικό πόρο για την τοπική κοινωνία, συνδέονται με την οικολογία, την υγεία, τον πολιτισμό.

Περπατήστε στον παραλιακό δρόμο της πόλης των Μεθάνων.

- ◆ Παρατηρήστε τις επιγραφές των ξενοδοχείων και γράψτε τις επωνυμίες τους.
- ◆ Σχολιάστε την σημερινή όψη κάποιων ξενοδοχείων. Συζητήστε στην ομάδα την εικόνα που δίνουν για την κατάσταση του ιαματικού τουρισμού στην πόλη.
- ◆ Συναντήστε καταστηματαρχες ή κατοίκους της πόλης και ρωτήστε τους:
  - ✦ Ποιες είναι οι κύριες επαγγελματικές ασχολίες των κατοίκων σήμερα.
  - ✦ Τι επιπτώσεις (θετικές ή αρνητικές) έχει ο τουρισμός στη ζωή τους.

Θετικές επιπτώσεις	Αρνητικές επιπτώσεις

- ✦ Τι θα ήθελαν να αλλάξει στην πόλη τους για να βελτιωθεί η ζωή τους.
- ◆ «Πώς είδαμε εμείς τα Μέθανα...». Συζητήστε στην ομάδα και γράψτε τις εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στη λουτρόπολη.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4.3

Στο Δημαρχείο της πόλης

Η θλουτρόπολη των Μεθάνων ιδρύθηκε το 1870 και η ανάπτυξή της οφείλεται στις ιαματικές της πηγές και τον ιαματικό τουρισμό. Ο ιαματικός τουρισμός υποστηρίζει την οικονομία και την ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας, συνδέεται με την ιστορία και την παράδοση και το φυσικό περιβάλλον του τόπου.

- ◆ Επισκεφθείτε το Δημαρχείο των Μεθάνων και πάρτε συνέντευξη από το Δήμαρχο ή άλλον υπεύθυνο του Δήμου. Ρωτήστε:
  - ◆ Αν εφαρμόζεται βιολογικός καθαρισμός
  - ◆ Πώς αντιμετωπίζεται το πρόβλημα της διαχείρισης των απορριμμάτων και του νερού
  - ◆ Αν υπάρχει επάρκεια καταλυμάτων
  - ◆ Ποιες είναι οι ωφέλειες της τοπικής κοινωνίας από τον τουρισμό
  - ◆ Αν έχουν αναπτυχθεί άλλες εναλλακτικές μορφές τουρισμού
  - ◆ Πώς υποστηρίζεται ο ιαματικός τουρισμός από το Δήμο
  - ◆ Αν έχουν γίνει μελέτες για τη χρήση της γεωθερμίας με σκοπό την εξοικονόμηση ενέργειας στην περιοχή.
- ◆ Με βάση τις απαντήσεις που θα πάρετε, συζητήστε στην ομάδα κατά πόσο ο Δήμος Μεθάνων υιοθετεί μέτρα για την προώθηση του ιαματικού τουρισμού και την τοπική βιώσιμη ανάπτυξη. Καταγράψτε τις απόψεις σας.

Διαδρομή 2η: Μέθανα - Καμένη Χώρα - Ηφαίστειο

Γύρω τριγύρω από τον βράχο υπήρχαν πολλοί φράκτες από στοιβαγμένες πέτρες (ξερολιθιές), που τον Απρίλιο, όταν εγώ βρισκόμουν εκεί, περιέκλειαν οργωμένα χωράφια και παραμελημένες εκκλησίες. Η όψη της υπαίθρου ήταν τότε σκούρα και μελαγχολική. Μια ημικυκλική οροσειρά υψώνεται από πίσω.

(Richard Chandler, Άγγλος περιηγητής, 1825)

Η χερσόνησος των Μεθάνων είναι προϊόν ηφαιστειακής δραστηριότητας, που ξεκίνησε πριν από εκατομμύρια χρόνια. Αυτό μαρτυρούν το είδος των πετρωμάτων και οι τριάντα ηφαιστειακοί κρατήρες, που υπάρχουν σε διάφορες θέσεις στην περιοχή, με σημαντικότερους εκείνους στο Σταυρόλογγο, το Μακρύλογγο, την Επάνω Μούσκα, την Καμένη Χώρα, τον Άγιο Ανδρέα, την Ζωοδόχο Πηγή και την Κοσόνα (Κυψέλη).

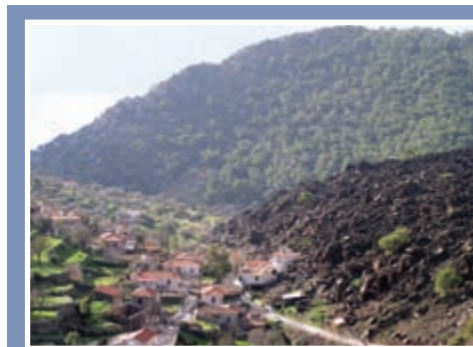

Το ηφαιστειακό κέντρο των Μεθάνων ανήκει στο ηφαιστειακό τόξο του Νοτίου Αιγαίου. Ο Foqué παραδέχεται ότι η έκρηξη της Καμένης Χώρας είναι αυτή που αναφέρεται από τους Στράβωνα, Οβίδιο και Πausανία. Η ακριβής χρονολογία της έκρηξης αυτής πρέπει να βρίσκεται μεταξύ των ετών 277 - 230 π.Χ. Αυτή η έκρηξη δημιούργησε τον ηφαιστειακό κώνο κοντά στο χωριό Καμένη Χώρα.

Ο κύριος κρατήρας του ηφαιστείου βρίσκεται στην κορυφή κώνου 412 μέτρων που συνορεύει ΒΔ με το χωριό Καμένη Χώρα, έχει διάμετρο 100 μέτρων περίπου και βάθος 40 - 50 μέτρα.

Το ηφαίστειο επηρέαζε και επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό τη ζωή των κατοίκων. Για παράδειγμα στα προρωμαϊκά χρόνια, οι κάτοικοι αποτύπωναν στα νομίσματά τους την προτομή του Ηφαίστου, θεού της φωτιάς και των ηφαιστειών, με το γνωστό κωνικό κάλυμμα της κεφαλής. Ακόμα και σήμερα οι κάτοικοι χρησιμοποιούν την ηφαιστειακή πέτρα για να κτίσουν τα σπίτια τους, αναβαθμίδες και ξερολιθιές στα χωράφια τους.

Σο χωριό Καμένη Χώρα παρατηρούνται τρύπες, μικρές και άλλες μεγαλύτερες, οι οποίες διατηρούν σταθερή τη θερμοκρασία τους σε όλη τη διάρκεια του χρόνου και είναι κι αυτές αποτέλεσμα της ηφαιστειακής δραστηριότητας. Βασικό χαρακτηριστικό του χωριού είναι τα άσπρα σπίτια με τις κληματαριές, τα πλακόστρωτα δρομάκια, αλλά και το σκάλισμα της πέτρας στο κέντρο του δρόμου ώστε να μην γλιστράει το χειμώνα από τον πάγο.

Η ανάβαση στον ηφαιστειακό κώνο γίνεται με πεζοπορία ανάμεσα σε κατάμαυρα ηφαιστειακά λιθάρια, πεύκα, πουρνάρια και ελιές. Σε μερικά σημεία όμως κατά την ανάβαση απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή, γιατί το μονοπάτι στενεύει και το έδαφος είναι σαθρό λόγω των ηφαιστειακών πετρωμάτων.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4.4

Στο χωριό Καμένη

Το χωριό Καμένη ή Καημένη, είναι χτισμένο στις παρυφές μιας πλαγιάς σπαρμένης με τις σκούρες κοκκινωπές πέτρες της λάβας του ηφαιστείου. Το χωριό αποτελεί τον ιδανικότερο προπομπό του ηφαιστείου με τον μεγαλύτερο και εντυπωσιακότερο κρατήρα από τους 30 συνολικά μικρούς και μεγάλους κρατήρες, που είναι διάσπαρτοι σε όλη τη χερσόνησο.

- ◆ Περιπατήστε στον οικισμό. Παρατηρήστε το τοπίο γύρω σας. Δώστε τη δική σας άποψη για το όνομα του χωριού.

- ◆ Παρατηρήστε ένα από τα σπίτια του χωριού και σημειώστε:
  - ❖ Από τι υλικά είναι κατασκευασμένο
  - ❖ Από πού προέρχονται τα υλικά κατασκευής
  - ❖ Ποιο είναι το χρώμα τους

- ◆ Δείτε από κοντά τις σπηλιές που υπάρχουν στο χωριό και οι ντόπιοι κάτοικοι τις ονομάζουν «ψυγεία». Σκεφτείτε και συζητήστε στην ομάδα γιατί τις ονομάζουν έτσι. Γράψτε τις απαντήσεις σας.

- ◆ Πάρτε πληροφορίες από έναν κάτοικο για τη χρήση αυτών των σπηλιών σήμερα. Γράψτε τις πληροφορίες που σας δίνει.

- ◆ Φωτογραφίστε ή σχεδιάστε κάτι που σας έκανε εντύπωση ή σας άρεσε περισσότερο στο χωριό.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4.5

Ανεβαίνοντας στο ηφαίστειο

Ο ηφαιστειακός κρατήρας κοντά στο χωριό Καημένη είναι αυτός που έδρασε πιο πρόσφατα. Η έκρηξή του, όπως την περιγράφουν ο Παισανίας, ο Στράβων και ο Οβίδιος, τοποθετείται χρονικά στο 273π.Χ. Η ανάβαση στο χώρο, με πεζοπορία σε ένα βατό μονοπάτι, διαρκεί περίπου μισή ώρα.

Πριν την ανάβαση

- ♦ Προσανατολιστείτε στο χώρο με τα σημεία του ορίζοντα ή με τη βοήθεια πυξίδας.

Ανεβαίνοντας στο ηφαίστειο

- ♦ Παρατηρήστε το τοπίο. Φωτογραφίστε. Με τη βοήθεια του χάρτη προσπαθήστε να αναγνωρίσετε τα νησιά που βλέπετε γύρω σας.

- ♦ Παρατηρήστε και υπογραμμίστε:

- ✧ Έδαφος:

κυρίως βράχια   κυρίως πέτρες   κυρίως χώμα

- ✧ Βλάστηση:

δένδρα   μεγάλοι θάμνοι   μικροί θάμνοι   φυτά ποώδη

- ✧ Ίχνη ανθρώπινων δραστηριοτήτων:

βόσκηση   κυνήγι   πυρκαγιά (καμένα δέντρα)

μελισσοκομία   κάτι άλλο

- ✧ Το χρώμα που κυριαρχεί είναι:

Στον κρατήρα του ηφαιστείου

- ♦ Παρατηρήστε γύρω σας τα πετρώματα και υπογραμμίστε:

- ✧ Η υφή τους είναι:

συμπαγής   σπογγώδης   άλλη (περιγράψτε)

- ✧ Η μορφή τους, το σχήμα τους είναι:

στρογγυλεμένο   γωνιώδες   ακανόνιστο

- ✧ Το χρώμα που κυριαρχεί είναι:

γκρι   κοκκινωπό – κεραμιδί   κίτρινο-πορτοκαλί (ώχρα)

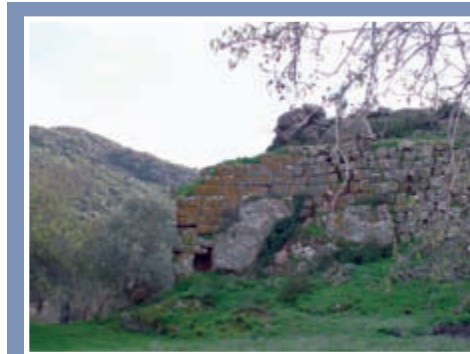

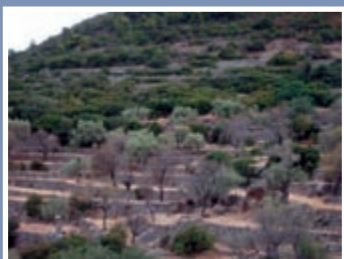
Διαδρομή 3η: Μέθανα – Δριτσέικα – Μεγαλοχώρι - Βαθύ

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν:

- ♦ Τα μνημεία στο υψίπεδο «**Θρονί**», όπου σώζεται ένας καλοδιατηρημένος πύργος του 4^{ου} αιώνα και ερείπια ελαιουργείου του 3^{ου} αιώνα.
- ♦ Τα ερείπια της **ακρόπολης των αρχαίων Μεθάνων** στο λόφο του Παλαιόκαστρου, κοντά στο Βαθύ. Τα πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν ότι η θέση έχει κατοικηθεί συνεχώς από τους Νεολιθικούς Χρόνους (5.000 π.Χ.), ενώ ερείπια αρχαίων οικημάτων, από την βυθισμένη πόλη των Μεθάνων, σώζονται και μέσα στην θάλασσα.

Διαδρομή 4η: Μέθανα – Παλαιά Λουτρά

Χαρακτηριστικές πεζούλες

Τα χωριά της ενδοχώρας, όπως τα Παλαιά Λουτρά, η Κουνουπίτσα, η Κυψέλη, ο Μακρύλογγος, οι Άγιοι Θεόδωροι, διατηρούν πολλά αξιόλογα δείγματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, καθώς η τοικοποιία των παλαιότερων κτισμάτων βασίζεται στην καλοδουλεμένη ηφαιστειακή πέτρα που αφθονεί στην περιοχή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν:

- ♦ Ο οικισμός με **ιερό μυκηναϊκής περιόδου** στο λόφο του Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης. Σ' ένα από τα κτίσματα του οικισμού βρέθηκαν πολλά αφιερώματα που μαρτυρούν ότι ήταν χώρος λατρείας προϊστορικής θεότητας, πιθανώς του Ποσειδώνα.
- ♦ Τα **ερείπια αρχαίας ακρόπολης**, βορειότερα, στο ύψωμα Ογά.
- ♦ Η ηλεγόμενη **πηγή του Πausανία**, η οποία βρίσκεται στο Βορειοανατολικό τμήμα της Χερσονήσου κοντά τα ηφαιστειακά βράχια της ακτής και είναι εντελώς αναξιοποίητη.

Διαδρομή 5η: Μέθανα – Στενό Μεθάνων

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν:

- ♦ Το **κάστρο του Φαβιέρου**, με τους 4 μικρούς πυργίσκους στις άκρες του, στο στενό του ισθμού, κτισμένο το 1826, με διαταγή του Νικόλαου Κάρολου Φαβιέρου, Γάλλου στρατηγού, ο οποίος οργάνωσε και διοίκησε τον πρώτο τακτικό στρατό της Ελλάδας. Το κάστρο αυτό χτίστηκε πάνω στα ερείπια κάστρου που είχαν χτίσει οι Αθηναίοι τον 5^ο αιώνα π.Χ. και έχει χαρακτηριστεί διατηρητέο ιστορικό μνημείο.
- ♦ Το λιμναίο «**σπήλαιο των περιστεριών**», κοντά στο στενό του ισθμού, σε θέση που δεν είναι εύκολα προσβάσιμη. Αποτελείται από 3 διαδοχικές αίθουσες, στις δύο από τις οποίες υπάρχουν σταλακτίτες και σταλαγμίτες. Στη δεύτερη αίθουσα υπάρχει και ένα σπάνιο είδος νυχτερίδας.

Στην ομάδα συζητήστε και αποφασίστε πώς θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε όλα όσα είδατε και μάθατε κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας.

Εμείς σας προτείνουμε κάποιες ιδέες:

- ◆ Ετοιμάστε μια παρουσίαση για τους συμμαθητές σας, τη σχολική σας εφημερίδα, την ιστοσελίδα του σχολείου σας. Η παρουσίαση στους συμμαθητές σας μπορεί να γίνει με διαφάνειες (powerpoint), τη δημιουργία ενός φυλλάδιου, μιας αφίσας ή με όποιον άλλο τρόπο επινοήσετε.
- ◆ Προετοιμάστε την παρουσίαση αξιοποιώντας τις φωτογραφίες που βγάλατε καθώς και τις εντυπώσεις και τις εμπειρίες σας από την εκπαιδευτική επίσκεψη στα Μέθανα. Μπορείτε να κάνετε αναφορά:
  - στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής
  - στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής της
  - στις ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό
  - στις εντυπώσεις σας από την περιοχή και τους ανθρώπους της.
- ◆ Φτιάξτε μια αφίσα για τα Μέθανα. Σχεδιάστε το περίγραμμα της χερσονήσου των Μεθάνων και τοποθετήστε επάνω σε αυτό τις φωτογραφίες και τα ονόματα των περιοχών που επισκεφθήκατε. Συμπληρώστε με σύντομα συνοδευτικά κείμενα, που μπορεί να είναι πληροφοριακά ή οι εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στην περιοχή. Αναρτήστε την αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων του σχολείου και σε άλλα κατάλληλα σημεία.
- ◆ Διαβάστε και συζητήστε με τον καθηγητή σας το κείμενο για τον εναλλακτικό τουρισμό που είναι στο βιβλίο «για τον εκπαιδευτικό». Σύμφωνα με όσα είδατε και ζήσατε κατά την επίσκεψή σας στα Μέθανα, γράψτε ποιες μορφές εναλλακτικού τουρισμού μπορούν να αναπτυχθούν στην περιοχή, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός και η βιώσιμη ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας.
- ◆ Ένας φυσιολατρικός - πεζοπορικός σύλλογος σας ζητά να χαράξετε ένα περιβαλλοντικό μονοπάτι από το χωριό Καμένη ως το ηφαίστειο των Μεθάνων. Σχεδιάστε τη διαδρομή που θα ακολουθήσουν οι πεζοπόροι. Με φωτογραφίες και μικρές πινακίδες σημειώστε τι μπορεί να δει ο περιπατητής μέχρι να φτάσει στο ηφαίστειο.
- ◆ Χρησιμοποιώντας τις σημειώσεις σας από το φύλλο εργασίας 4.3: «Στο Δημαρχείο της πόλης», γράψτε μια επιστολή στο Δήμο Μεθάνων, όπου θα προτείνετε τρόπους για την αξιοποίηση του ηφαιστειακού τοπίου, ώστε να συμβάλει στη βιώσιμη ανάπτυξη των Μεθάνων.
- ◆ Καθηγητές σας και συμμαθητές σας επιθυμούν να πραγματοποιήσουν μια εκπαιδευτική επίσκεψη στα Μέθανα και το υδροθεραπευτήριο. Μελετήστε τα στοιχεία που συλλέξατε στο φύλλο εργασίας 4.1 και γράψτε ένα άρθρο, όπου θα τους δίνετε όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται για το υδροθεραπευτήριο και τον ιαματικό τουρισμό στα Μέθανα.
- ◆ Δημιουργήστε έναν κώδικα καλής συμπεριφοράς για τον επισκέπτη - τουρίστα σε μια περιοχή. Γράψτε τι πρέπει να αποφεύγει να κάνει και ενθαρρύνετε τον στην υιοθέτηση μιας φιλικής συμπεριφοράς προς τον τόπο που τον φιλοξενεί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός. Μην ξεχάσετε να συμβουλευθείτε το φύλλο εργασίας 1.4: «Μιλώντας για την αειφορία...». Δώστε στον κώδικά σας τον τίτλο: «Οδηγός του αειφόρου περιηγητή»

«Ο Πόρος έχει κάτι από Βενετία: κανάλι, επικοινωνία ανάμεσα στα σπίτια με βάρκες, χλιδή, νωχέλεια, αισθησιακός πειρασμός, τόπος για διακεκριμένους διεθνείς ερωμένους...»

Γ. Σεφέρης

Ο Πόρος, που στην αρχαία ελληνική γλώσσα σημαίνει στενό θαλάσσιο πέρασμα, βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο του Σαρωνικού κόλπου, πολύ κοντά στην ακτή της Πελοποννήσου, απέναντι από το Γαλατά.

Το νησί αποτελείται από δύο τμήματα: την παλιά Καλαυρία, με ασβεστολιθικά πετρώματα και την παλιά Σφαιρία, βραχώδη και ηφαιστειογενή σχηματισμό της προϊστορικής έκρηξης του ηφαιστείου των Μεθάνων. Διακρίνεται για το καταπράσινο φυσικό περιβάλλον με πολλά πεύκα, που φτάνουν μέχρι τις ακτές.

Η πόλη του Πόρου, χτισμένη αμφιθεατρικά, με δείγματα τοπικής αρχιτεκτονικής και νεοκλασικά κτίσματα, έχει χαρακτηριστεί ως παραδοσιακός οικισμός.

Διαδρομές και προτεινόμενες δραστηριότητες στο νησί

Σας προτείνουμε πέντε διαφορετικές διαδρομές:

1. Από το λιμάνι προς την Πούντα
2. Από το λιμάνι προς το Προγυμναστήριο
3. Στον οικισμό του Πόρου
4. Από τον Πόρο στο Νεώριο και στο Ρωσικό ναύσταθμο
5. Στην ενδοχώρα του νησιού (Πόρος – Ναός Ποσειδώνα – Ασκέλι)

Διαδρομή 1η: Από το λιμάνι προς την Πούντα

Ακολουθώντας πορεία προς τα ανατολικά του λιμανιού δημιουργούμε το δικό μας περιβαλλοντικό μονοπάτι με επιλεγμένους σταθμούς:

1. Την πλατεία **Κολώνας**, με το μαρμάρινο μνημείο των πεσότων.
2. Την πλατεία **Δημαρχείου**, με τη χαρακτηριστική μαρμάρινη κρήνη.
3. Την πλατεία **Αλέξανδρου Κορυζή**, πρώην πρωθυπουργού, με τη μαρμάρινη προτομή του στο κέντρο. Εδώ βρίσκεται το **Αρχαιολογικό Μουσείο**.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.1

Πόρος: Τουριστική δραστηριότητα και περιβάλλον

Ο τουρισμός αποτελεί την πιο σημαντική οικονομική δραστηριότητα στον Πόρο. Η μεγάλη όμως τουριστική δραστηριότητα συνδέεται με την αύξηση των απορριμμάτων και την αυξημένη κατανάλωση νερού. Τα απορρίμματα και η σπατάλη του νερού, σαν φυσικού πόρου, δημιουργούν κινδύνους για τα οικοσυστήματα και την υγεία των ανθρώπων. Έχουν επίσης αρνητικές επιπτώσεις στην ποιότητα του τουρισμού. Η διαχείριση των απορριμμάτων και η σωστή διαχείριση του νερού απαιτούν την ενεργό συμμετοχή των πολιτών και την εφαρμογή ενός προγράμματος ολοκληρωμένης διαχείρισης από τη Δημοτική Αρχή.

- ◆ Περπατήστε κατά μήκος του παραλιακού δρόμου. Παρατηρήστε τους κάδους και τα καλάθια για τα σκουπίδια. Καταγράψτε:

✦ Είναι αρκετοί οι κάδοι απορριμμάτων;	ναι	όχι		
✦ Υπάρχουν σακούλες με σκουπίδια έξω από τους κάδους;	ναι	όχι		
✦ Υπάρχουν κάδοι ανακύκλωσης;	ναι	όχι		
✦ Πώς κρίνετε γενικά τον οικισμό από άποψη καθαριότητας;	καθαρός	μάλλον καθαρός	μάλλον βρώμικος	βρώμικος

- ◆ Ρωτήστε τον ιδιοκτήτη ενός εστιατορίου ή καφετέριας:

- ✦ Τι είδος σκουπίδια πετά καθημερινά
- ✦ Αν κάνει ανακύκλωση
- ✦ Χρησιμοποιεί νερό από τη βρύση ή εμφιαλωμένο

- ◆ Ρωτήστε τι γνώμη έχουν οι κάτοικοι για την καθαριότητα και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η αποκομιδή των απορριμμάτων.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.2

Ο τουρισμός και τα επαγγέλματα σήμερα

Γραφική εικόνα του Πόρου,
τη δεκαετία του 50.

Μέχρι τη δεκαετία του 1950, κύρια ασχολία των κατοίκων του Πόρου ήταν η αλιεία και η συλλογή ρετσινιού από τα πεύκα του νησιού. Ασχολούνταν επίσης με τη γεωργία. Καλλιεργούσαν ελιές, αμυγδαλιές, αμπέλια, στάρι. Οι πλανόδιοι **μανάβηδες** με τα γαϊδουράκια τους πούλαγαν τηνπραμάτειά τους στα σοκάκια του νησιού. Διάφοροι γυρολόγοι, όπως ο **ακονιστής**, οι **καρεκλάδες**, οι **γανωτζήδες**, οι «**γαλατούδες**» και άλλοι έχουν λείψει στις μέρες μας.

Σιγά σιγά οι Ποριώτες εγκαταλείπουν τα παραδοσιακά αυτά επαγγέλματα και ασχολούνται με τον τουρισμό που στηρίζει σήμερα την τοπική οικονομία.

Περπατώντας από το λιμάνι προς την πλατεία Δημαρχείου:

- ◆ Πάρτε πληροφορίες από ένα κάτοικο για τα παραδοσιακά επαγγέλματα που αναφέρονται στο εισαγωγικό κείμενο.
- ◆ Παρατηρήστε τα καταστήματα γύρω σας και καταγράψτε τις επαγγελματικές και οικονομικές δραστηριότητες, που σχετίζονται με τον τουρισμό, στο νησί σήμερα.
- ◆ Ρωτήστε τον ιδιοκτήτη ενός ξενοδοχείου:
  - ◇ Από πού κατάγεται
  - ◇ Γιατί επέλεξε αυτή τη δουλειά
  - ◇ Ποιες είναι συνήθως οι κατηγορίες πελατών που διαμένουν στο ξενοδοχείο
  - ◇ Πόσο αποδοτική είναι η επιχείρησή του
  - ◇ Ποια μέτρα, κατά τη γνώμη του, πρέπει να παρθούν για τη βελτίωση της τουριστικής ανάπτυξης στο νησί.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.3

Στο Δημαρχείο του οικισμού

Για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη ενός τόπου απαιτούνται, μεταξύ άλλων, η αντιμετώπιση προβλημάτων που σχετίζονται με τις βασικές υποδομές του (διαχείριση λυμάτων, απορριμμάτων, εξασφάλιση νερού καλής ποιότητας κλπ.) καθώς και η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

- ◆ Επισκεφθείτε το Δημαρχείο και ως δημοσιογράφοι πάρτε συνέντευξη από το Δήμαρχο ή άλλον υπεύθυνο του Δήμου. Ρωτήστε:
  - ✦ Με ποιον τρόπο γίνεται η διαχείριση των απορριμμάτων;
  - ✦ Εφαρμόζεται στο νησί βιολογικός καθαρισμός;
  - ✦ Πώς αντιμετωπίζεται η αυξημένη ζήτηση του νερού, ιδιαίτερα την τουριστική περίοδο;
  - ✦ Με ποιους τρόπους προβάλλονται τα πολιτιστικά μνημεία;
  - ✦ Με ποιο τρόπο υποστηρίζονται και προωθούνται εναλλακτικές μορφές τουρισμού;
  - ✦ Με ποια μέτρα προστατεύεται ο παραδοσιακός χαρακτήρας του οικισμού;
- ◆ Επισκεφθείτε τις Τεχνικές Υπηρεσίες του Δήμου. Παρατηρήστε τις φωτογραφίες που απεικονίζουν την πρόσοψη του οικισμού, όπως είναι σήμερα. Εντοπίστε τις παρεμβάσεις που προτείνει ο Δήμος για την αποκατάσταση ορισμένων στοιχείων που είναι αντίθετα με τον χαρακτήρα του οικισμού ως παραδοσιακού. Συζητήστε στην ομάδα ποιες από τις παρεμβάσεις σας εντυπωσίασαν περισσότερο.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.4

Επίσκεψη στο Αρχαιολογικό Μουσείο

«Το Αρχαιολογικό Μουσείο του Πόρου κτίστηκε στη διετία 1967-1968 στη θέση της παιλιάς οικείας του Αλέξανδρου Κορυζή, πρωθυπουργού της Ελλάδας το 1941, η οποία δωρήθηκε από τους κληρονόμους του στο Ελληνικό Δημόσιο για τον σκοπό αυτό. Στο Μουσείο υπάρχουν δύο αίθουσες έκθεσης, μία στο ισόγειο και μία στον όροφο του κτιρίου, που φιλοξενούν εκθέματα από όλη την περιοχή της Τροιζηνίας, καθώς και τα ευρήματα των παιδιών ανασκαφών του Φιλαδελφεύς στην Ερμιόνη».

(Πηγή: Ιστοσελίδα Υπουργείου Πολιτισμού)

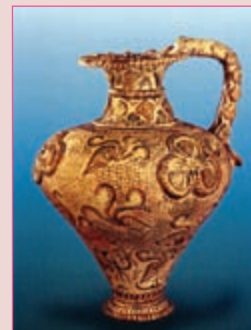
Επισκεφθείτε το Αρχαιολογικό Μουσείο.

- ◆ Ρωτήστε τον υπεύθυνο του Μουσείου:
  - ◇ Αν γίνεται οργανωμένη ξενάγηση
  - ◇ Αν δίνεται στους επισκέπτες πληροφοριακό φυλλάδιο
- ◆ Παρατηρήστε τα εκθέματα και καταγράψτε αυτά που μας δίνουν την εικόνα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων εκείνης της εποχής.
  - ◆ Εντοπίστε και καταγράψτε τα αντικείμενα που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει ένα παιδί, μια γυναίκα, ένας άντρας των αρχαίων χρόνων.
    - ◇ παιδί:
    - ◇ γυναίκα:
    - ◇ άντρας:
  - ◆ Σκεφθείτε τα αντίστοιχα αντικείμενα που χρησιμοποιούμε εμείς σήμερα στην καθημερινή μας ζωή. Συζητήστε στην ομάδα από τι υλικά είναι κατασκευασμένα τα σημερινά αντικείμενα καθημερινής χρήσης και τι επιπτώσεις μπορεί να έχουν στο περιβάλλον και στη ζωή μας.

- ♦ Αναζητήστε και καταγράψτε παιδικά παιχνίδια εκείνης της εποχής

- ♦ Δείτε τα αγγεία που βρίσκονται στο δάπεδο. Παρατηρήστε την επιφάνειά τους και τις αλλοιώσεις που έχουν υποστεί στο πέρασμα του χρόνου. Συζητήστε και γράψτε πού είναι πιθανόν να τα βρήκαν οι αρχαιολόγοι.

- ♦ Θα μπορούσατε να προτείνετε κάποιον άλλο τρόπο παρουσίασής τους μέσα στο μουσείο;

Η έκθεση του ισογείου περιλαμβάνει γλυπτά, επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη από την Τροιζήνα, την Καλαυρεία και τα Μέθανα που ανήκουν στην Κλασική, Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή. Μεταξύ άλλων ξεχωρίζουν τα κιονόκρανα από το ιερό του Ποσειδώνα, και τα δυο μαρμάρινα αγαλματίδια (ένα γυμνό αγόρι και μια πεπλοφόρος) που εκτίθενται στο κέντρο της αίθουσας.

Στον πρώτο όροφο εκτίθενται αγγεία και πήλινα ειδώλια, που χρονολογούνται από τη Μυκηναϊκή ως τη Ρωμαϊκή εποχή. Τα Ρωμαϊκά εκθέματα προέρχονται από Μέθανα, Γαλατά, τα αρχαϊκά από την Καλαυρία και Ερμιόνη, τα γεωμετρικά από Τροιζήνα. Η παλαιοχριστιανική αρχιτεκτονική αντιπροσωπεύεται επίσης στην έκθεση με πήλινα αγγεία, λυχνάρια και κοσμήματα, από τάφους των χριστιανικών χρόνων που ανασκάφηκαν κατά την τελευταία εικοσαετία στην Τροιζήνα και στα Μέθανα.

Πρόχους Πόρου – Πηγή:
www.ics.forth.gr/.../prochous_porou.html

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.5

Στις ταβέρνες του νησιού

Ο τουρίστας που επισκέπτεται έναν τόπο, εκτός από τη γνωριμία του με το φυσικό περιβάλλον και τα μνημεία, αναζητά την επαφή και τη γνωριμία με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Αναζητά να γνωρίσει τον τόπο μέσα από τις γεύσεις που του προσφέρει η τοπική κουζίνα.

- ◆ Παρατηρήστε ένα από τα εστιατόρια, τις ταβέρνες και τα άλλα είδη εστίασης που συναντάτε στη διαδρομή σας. Διαβάστε τις πινακίδες όπου αναγράφεται το μενού του κάθε καταστήματος. Καταγράψτε ποια τοπικά φαγητά και γλυκά περιλαμβάνονται στους καταλόγους.

- ◆ Στο κατάστημα που καθήσατε για φαγητό, σχολιάστε και αξιολογήστε:
  - ✧ την καθαριότητα
  - ✧ την εξυπηρέτηση
  - ✧ την ποιότητα του φαγητού
  - ✧ τις τιμές

- ◆ Συζητήστε στην ομάδα κατά πόσο η ποιότητα του φαγητού και η εξυπηρέτηση σας ικανοποίησαν. Γράψτε τα συμπεράσματά σας.

- ◆ Θεωρείτε ότι η προώθηση της τοπικής κουζίνας και των τοπικών προϊόντων, όπως και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, συμβάλει στη βιώσιμη ανάπτυξη ενός τόπου; Αιτιολογήστε την άποψή σας.

Διαδρομή 2η: Από το λιμάνι προς το Προγυμναστήριο

Ακολουθώντας τη διαδρομή από το λιμάνι προς τα αριστερά συναντάμε:

1. Τη Χατζοπούλαιο Δημοτική βιβλιοθήκη, στην οποία διοργανώνονται ενδιαφέρουσες εκθέσεις ζωγραφικής και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Εκεί στεγάζεται και η έκθεση Κοχυλιών.
2. Το αρχοντικό του Δειμέζη, πάνω σ' ένα βράχο, που με τη γκρίζα σκούρα πέτρα και τα λευκά πορτοπαράθυρα μοιάζει με υδραίικο σπίτι.
3. Το θερινό κινηματογράφο «Διάνα», στην ταράτσα του οποίου παλιότερα οι κάτοικοι διασκέδασαν με τις ασπρόμαυρες ελληνικές ταινίες.
4. Το κτήριο Συγγρού, σημερινό Πνευματικό Κέντρο, παλιό νηπιαγωγείο, όμορφο νεοκλασικό κτήριο
5. Το σπίτι του Καποδίστρια, νεοκλασικό κτήριο.
6. Το Προγυμναστήριο, νεοκλασικό κτήριο του γνωστού αρχιτέκτονα Ziller. Χρησίμευσε ως Ναύσταθμος και ως πρώτη κατοικία του Όθωνα, γι' αυτό λέγεται μέχρι σήμερα και «Παλάτι». Το ιδιαίτερο ύφος του έκανε αίσθηση την εποχή που κτίστηκε (1849), αφού επηρέασε καθοριστικά την αρχιτεκτονική των σπιτιών. Το κτήριο δανείζεται στοιχεία από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία της Ακρόπολης, όπως τις δωρικές κιονοστοιχίες, τις διακοσμητικές φρίζες, αναδεικνύοντας την ελληνική έκφραση των νεοκλασικών κτηρίων.

Στη διαδρομή αυτή συναντάμε επίσης το Γυμνάσιο και το Λύκειο Πόρου.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.6

Χατζοπούλειος Βιβλιοθήκη: στην έκθεση «Κοχύλια και θάλασσα»

«Άφησα την καρδιά μου κάμω, σαν το κοχύλι μες την άμμο»

Οδυσσέας Ελύτης

Η μόνιμη έκθεση «Κοχύλια και θάλασσα» φιλοξενείται στη Χατζοπούλειο Βιβλιοθήκη του Πόρου. Το κτήριο είναι ένα παλιό νεοκλασικό στο λιμάνι του Πόρου. Η συλλογή των κοχυλιών είναι δωρεά του ζεύγους Γεωργίου και Χέλγκας Κανελλάκη, οι οποίοι χρηματοδότησαν το Τμήμα Γεωλογίας και Γεωπεριβάλλοντος του Πανεπιστημίου Αθηνών για την επιστημονική υποστήριξη. Η συλλογή των κοχυλιών προέρχεται στην πλειονότητά της από τους βυθούς της ευρύτερης θαλάσσιας περιοχής γύρω από την Τροιζηνία και μόνο από νεκρά κοχύλια.

- ◆ Παρακολουθήστε την ξενάγηση, δείτε προσεκτικά τα εκθέματα και το φωτογραφικό υλικό, διαβάστε τα κείμενα και συμπληρώστε:
  - ✦ Από ποιες περιοχές προέρχονται τα εκθέματα
  - ✦ Ποιες μορφές τέχνης ενέπνευσαν τα κοχύλια
  - ✦ Πώς συνδέονται τα κοχύλια με την καθημερινή ζωή του ανθρώπου στο πέρασμα των χρόνων
  - ✦ Σχεδιάστε έναν «αμμωνίτη» και έναν «αργοναύτη».
- ◆ Στο τέλος της ξενάγησης υπάρχουν εκθέματα που παραπέμπουν σε ένα περιβαλλοντικό πρόβλημα. Γράψτε με λίγες λέξεις ποιο είναι το πρόβλημα αυτό.
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα σας τι μπορεί να κάνει ο καθένας μας χωριστά, αλλά και όλοι μαζί, για να αντιμετωπίσουμε αυτό το πρόβλημα. Γράψτε κάποιες λύσεις που ακούστηκαν στην ομάδα.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.7

Ο Πόρος και τα νεοκλασικά

«Τα σπίτια της παραλίας στέκουν μεγαλόπρεπα και επιβλητικά, σωστά αρχοντόσπιτα με αετώματα στις κεραμοσκεπές και μαρμάρινα φουρούσια στα μπαλκόνια. Μαρτυρούν μια περίοδο ακμής του νησιού, που συνοδεύτηκε από άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων του και επέτρεψε την παρουσία επιδράσεων από τα μεγάλα αστικά κέντρα όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά και του εξωτερικού».

(Γυμνάσιο Πόρου, 1998, «Πόρος - Παράδοση και περιβάλλον», εργασία περιβαλλοντικής ομάδας)

- ◆ Παρατηρήστε τα νεοκλασικά κτήρια που συναντάτε στη διαδρομή σας. Διαλέξτε τρία από αυτά και γράψτε τη σημερινή χρήση τους.

- ◆ Επιλέξτε ένα νεοκλασικό κτήριο. Σημειώστε ποια από τα παρακάτω αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά βλέπετε σ' αυτό και περιγράψτε το χαρακτηριστικό που σας εντυπωσιάζει πιο πολύ:
  - ✦ Στέγη επίπεδη
  - ✦ Στέγη με κεραμίδια
  - ✦ Ακροκέραμα
  - ✦ Αετώματα
  - ✦ Μπαλκόνια με σιδερένια κιγκλιδώματα
  - ✦ Μπαλκόνια με γύψινα κιγκλιδώματα
  - ✦ Μαρμάρινα φουρούσια (στηρίγματα μπαλκονιών)
  - ✦ Σιδερένια στηρίγματα μπαλκονιών
  - ✦ Πόρτα σιδερένια
  - ✦ Πόρτα ξύλινη
  - ✦ Επιγραφή

- ◆ Φωτογραφίστε ή σχεδιάστε το νεοκλασικό κτήριο που σας άρεσε περισσότερο.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.8

Εμείς και οι νησιώτες συμμαθητές μας

Επισκεπτόμαστε το Γυμνάσιο ή το Λύκειο Πόρου και συναντάμε την ομάδα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης του σχολείου ή μια άλλη ομάδα μαθητών.

- ◆ Συζητήστε με τους συμμαθητές σας για τη ζωή τους στο νησί.
  - ✧ Πώς περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους
  - ✧ Τι τους αρέσει στο νησί τους
  - ✧ Τι θα ήθελαν να αλλάξουν
  - ✧ Τι νομίζουν ότι λείπει από τον τόπο τους
  - ✧ Ποια προβλήματα αντιμετωπίζουν ως νέοι
  - ✧ Πώς φαντάζονται το μέλλον τους στο νησί
- ◆ Ανταλλάξτε απόψεις και εμπειρίες για το πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης που υλοποιείτε αυτή τη χρονιά.
- ◆ Συζητήστε για τα περιβαλλοντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο τόπος τους από τον τουρισμό. Καταγράψτε τα τρία πιο σημαντικά, κατά την άποψη των συμμαθητών σας.

- ◆ Ζητήστε την άποψή τους για τη συμπεριφορά των τουριστών που επισκέπτονται το νησί τους.

- ◆ Συζητήστε μαζί τους και καταγράψτε τι θα μπορούσατε να προτείνετε από κοινού για να αντιμετωπισθούν αυτά τα προβλήματα.

ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙΟ, 1993, Εκδόσεις ΛΙΒΑΝΗ

Διαδρομή 3η: Περιήγηση μέσα στον οικισμό

Ο οικισμός του Πόρου, με σπίτια που είναι χτισμένα στο ύψος της τοπικής λαϊκής αρχιτεκτονικής, έχει χαρακτηριστεί ως παραδοσιακός οικισμός. Ανάμεσα στα γραφικά σοκάκια και στα άσπρα ασβεστωμένα σπίτια, σώζονται ακόμη γωνιές με ξεχωριστό χρώμα, σημάδια της παλιάς αισθητικής φυσιογνωμίας του νησιού. Τα καλντερίμια και τα στενά δρομάκια μας οδηγούν σε σημεία όπου μπορούμε να θαυμάσουμε τη θέα προς το Γαλατά.

Αν πάρουμε τα σοκάκια που ξεκινούν από την παραλία και περιπλανηθούμε στον οικισμό,

θα συναντήσουμε:

1. Τη **Μητρόπολη**, ένα γκρίζο, λιτό και επιβλητικό κτήριο με θαυμάσιες τοιχογραφίες του Παρθένου.
2. Το **αρχοντικό του Ρεβεζίκα**, ξεχασμένο νεοκλασικό κτήριο στη συνοικία του Αϊ – Γιώργη.
3. Το μονώροφο νεοκλασικό **μαγαζί του Γρίβα**.
4. Το ιστορικό **Ρολόι** στην κορφή του πρώτου λόφου, ανάμεσα σε φραγκοσυκιές και πεύκα.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.9

Ανάμεσα στα σοκάκια και τα καλντερίμια

Στο εσωτερικό του οικισμού με τα σοκάκια και με τα μικρά ή άλλοτε πλατιά σκαλοπάτια, τα σπίτια αποτελούν δείγματα της εξέλιξης της τοπικής αρχιτεκτονικής χωρίς έντονες εξωτερικές επιδράσεις. Παντού σε καλωσορίζουν λουλούδια. Οι αυλές μικρές έως ανύπαρκτες, δίνουν την εντύπωση ότι οι άνθρωποι ζητούν να έρθουν πιο κοντά τόσο μεταξύ τους, όσο και με τους επισκέπτες.

♦ Παρατηρήστε τα σπίτια και σχολιάστε ένα από αυτά που σας έκανε εντύπωση, αναζητώντας στοιχεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής. Περιγράψτε:

- ✧ Το σχέδιο
- ✧ Το μέγεθος
- ✧ Το χρώμα
- ✧ Τα υλικά κατασκευής
- ✧ Τα μπαλκόνια
- ✧ Την αυλή
- ✧ Πόρτες και παραθυρόφυλλα
- ✧ Άλλο στοιχείο που σας εντυπωσιάζει
- ✧ Εντοπίζετε κάτι πρόσθετο, που κτίστηκε μεταγενέστερα;

♦ Συμπληρώστε το παρακάτω κείμενο με τις λέξεις που σας δίνονται: φυσικά υλικά, υγεία, επεξεργασία, κατανάλωση ενεργειακών πόρων, ρύπανση στο περιβάλλον.

«Οι άνθρωποι, παλιά, χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή των κατοικιών τους, των βοηθητικών χώρων κλπ....., όπως πέτρες, χώμα, άχυρα, ξύλο κ.ά.. Τα υλικά αυτά τα έβρισκαν στο άμεσο περιβάλλον τους. Τα υλικά αυτά δεν χρειάζονταν μεγάλη ..... Με αυτό τον τρόπο, οι άνθρωποι πετύχαιναν μικρή ..... και δεν προκαλούσαν ..... Έτσι, οι κατοικίες ήταν φιλικές προς το περιβάλλον και ταυτόχρονα δεν απειλούσαν την ..... των ανθρώπων».

♦ Ζητήστε πληροφορίες και συζητήστε με κατοίκους του νησιού για τα υλικά που χρησιμοποιούσαν παλιότερα για το χτίσιμο των σπιτιών. Μερικά από τα ερωτήματα που μπορείτε να υποβάλλετε:

- ✧ Τι υλικά χρησιμοποιούσαν για την τοιχοποιία;
- ✧ Τι υλικά χρησιμοποιούσαν για τη στέγη και τους εσωτερικούς χώρους του σπιτιού;

- ✧ Από πού προμηθεύονταν αυτά τα υλικά;
- ✧ Ποιους παράγοντες έπαιρναν υπόψη τους για την κατασκευή ενός σπιτιού;
- ✧ Ποιες τεχνικές χρησιμοποιούσαν;
- ◆ Παρατηρήστε τα παράθυρα στα σπίτια. Συζητήστε στην ομάδα γιατί στα σπίτια τα πατζούρια είναι εσωτερικά. Γράψτε τα συμπεράσματά σας.
- ◆ Φωτογραφίστε ή σχεδιάστε ένα σπίτι ή μια γωνιά που σας άρεσε περισσότερο.
- ◆ « Η διατήρηση και η ανάδειξη της λαϊκής αρχιτεκτονικής αποτελεί συστατικό στοιχείο της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης ενός τόπου». Σχολιάστε στην ομάδα και γράψτε τις απόψεις σας.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 5.10

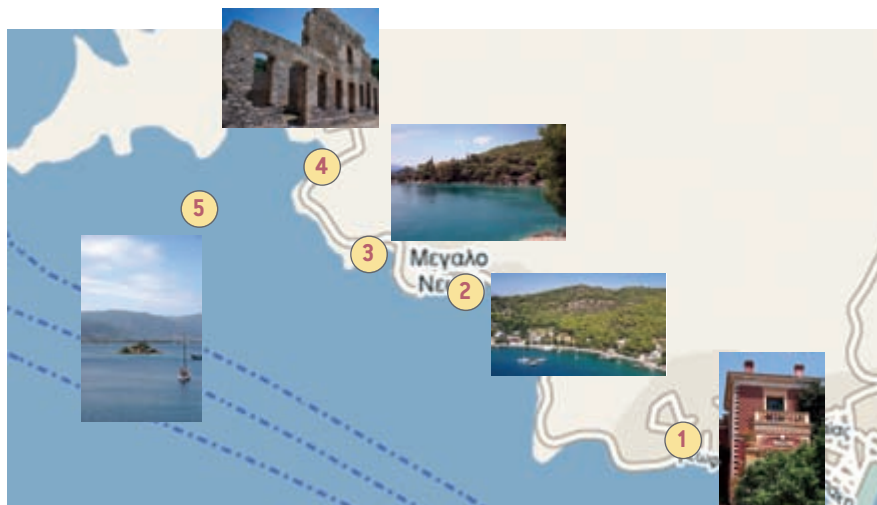
Το Ρολόι που χτυπούσε ρυθμικά...

Στην ψηλότερη κορυφή του λόφου δεσπόζει το ιστορικό Ρολόι, χτισμένο το 1927, σε βράχο από ηφαιστειακό ανδεσίτη. Αποτελεί το σήμα κατατεθέν του Πόρου και συμπληρώνει αισθητικά την όλη αρχιτεκτονική του νησιού.

- ◆ Ανηφορίστε το σοκάκι που θα σας βγάλει στα σκαλιά που οδηγούν στο Ρολόι. Ανεβείτε τα σκαλιά ως τη κορυφή. Απολαύστε τη θέα και το τοπίο που απλώνεται γύρω σας. Παρατηρήστε το φυσικό τοπίο τόσο στο νησί όσο και απέναντι στο Γαλατά. Φωτογραφίστε. Γράψτε τις εντυπώσεις σας.
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα τις εμπειρίες σας από την περιήγησή σας στον οικισμό και τη διαδρομή μέχρι το Ρολόι. Σχηματίστε προτάσεις χρησιμοποιώντας τα παρακάτω ρήματα για να εκφράσετε τις απόψεις και τα συναισθήματά σας.
  - ✧ Mas άρεσε...
  - ✧ Mas ενόχλησε...
  - ✧ Απολαύσαμε...
  - ✧ Απογορευτήκαμε...
  - ✧ Θα θέλαμε να αλλάξει...
- ◆ Γιατί κατά τη γνώμη σας οι κάτοικοι έκτισαν τις πρώτες κατοικίες τους το 1463 στη συγκεκριμένη περιοχή, που λέγεται Καστέλι;

Διαδρομή 4η: Από τον Πόρο στο Νεώριο και στο Ρωσικό Ναύσταθμο

Παραθαλάσσια διαδρομή μήκους περίπου πέντε χιλιομέτρων. Ξεκινώντας από το γεφυράκι στη διώρυγα που χωρίζει τη Σφαιρία από την Καλαβρία με κατεύθυνση δυτικά (προς τα αριστερά) συναντάμε διαδοχικά:

1. Το **Βίλα Γαλήνη**, παλιά ιδιωτική οικία του 1892. Η σκεπή της καλύπτεται από βυζαντινό κεραμίδι, ενώ τα μπαλκόνια και την αυλή της περιστοιχίζουν πήλινα κολωνάκια, κάτι που το μιμήθηκαν αργότερα πολλά σπίτια στον Πόρο και έχει συμμετρικά αετώματα. Η νεοκλασική αυτή βίλα φιλοξένησε μεγάλες προσωπικότητες της τέχνης και των γραμμάτων, όπως το Γιώργο Σεφέρη το 1946 και τον αμερικανό συγγραφέα Χένρι Μίλλερ το 1939. Εδώ ο Σεφέρης έγραψε την «Κίχλη». (Η Κίχλη ήταν ένα μικρό βοηθητικό πλοίο του στόλου το οποίο άραζε συνήθως στην παραλία μπροστά από το σπίτι).
2. Το **Μικρό** και το **Μεγάλο Νεώριο**, οργανωμένες παραλίες με αμμουδιά. Στο Μεγάλο Νεώριο υπάρχουν εγκαταστάσεις για θαλάσσια σπορ.
3. Το **Λιμανάκι της Αγάπης**.
4. Το **Ρωσικό Ναύσταθμο**, που από το 1989 έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικά διατηρητέο μνημείο. Εκεί το 1834 οικοδομήθηκαν αποθήκες και φούρνοι για να ανεφοδιάζεται ο Ρωσικός στόλος που έπλεε στα νερά του Αιγαίου. Οι Ρώσοι διατήρησαν την ιδιοκτησία μέχρι το 1900. Απέναντι από τον ναύσταθμο βρίσκεται το νησάκι **Δασκαλιό** (5).

ΦΥΛΟ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 5.11

Ο Ρωσικός Ναύσταθμος

(Πηγή: ιστοσελίδα ARTLOCUS)

- ♦ Στην εικόνα βλέπετε τον Ρωσικό Ναύσταθμο την εποχή της λειτουργίας του. Παρατηρήστε τη σημερινή κατάσταση του κτηρίου και καταγράψτε τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που έχουν καταστραφεί.

- ♦ Περιπατήστε στην παραλία και καταγράψτε ανθρώπινες παρεμβάσεις.

- ♦ Ο Δήμος Πόρου, μετά από αίτημα των κατοίκων και του Πολιτιστικού Συλλόγου Γυναικών Πόρου, ζητά από το Υπουργείο Πολιτισμού την παραχώρηση του μνημείου και του χώρου γύρω από αυτό, καθώς και την οικονομική στήριξη για να τα αξιοποιήσει, ώστε να συμβάλλουν στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη του νησιού. Υποστηρίζει επίσης ότι θα πραγματοποιήσει παρεμβάσεις, που θα σέβονται το μνημείο και το φυσικό περιβάλλον. Συζητήστε στην ομάδα πώς θα θέλατε εσείς, σαν επισκέπτες, να αξιοποιηθεί το μνημείο και η παραλία. Γράψτε τις απόψεις σας.

Διαδρομή 5η: Στην ενδοχώρα του νησιού (Πόρος - Ναός Ποσειδώνα - Ασκέλι)

Ξεκινώντας από το γεφυράκι της διώρυγας που ενώνει τη Σφαιρία με την Καλαβρία και με κατεύθυνση βόρεια θα συναντήσουμε, διαδοχικά :

1. Τον αρχαιολογικό χώρο του **Ιερού του Ποσειδώνα**.
2. Τη **Μονή Ζωοδόχου Πηγής**, κτισμένη το 18ο αιώνα στην Κιάφα. Η προσφορά της ήταν σημαντική κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 και κατά τα χρόνια της γερμανικής κατοχής, οπότε και αποτέλεσε καταφύγιο αντιστασιακών.
3. Το **Ασκέλι**, οικισμό με οργανωμένη παραλία.

Ναός του Ποσειδώνα

Βρίσκεται στη θέση Παλιάτια, ανάμεσα στα βουνά Προφήτης Ηλίας και Βίγλα. Χτίστηκε τον 6^ο αιώνα π.Χ., ήταν δωρικός, περίπτερος, με έξι κολώνες στις στενές και δώδεκα στις μακριές πλευρές του. Στο εσωτερικό του υπήρχε άγαλμα του Καλαυραέτη Ποσειδώνα. Πλησίον του ναού έχουν βρεθεί επτά βοηθητικά κτήρια, τα περισσότερα των οποίων είναι στοές ή πρόναοι. Ο ναός αποτέλεσε σημαντικό λατρευτικό κέντρο της αρχαίας Ελλάδας με πλήθος τελετουργικών δραστηριοτήτων, των οποίων η φύση και τα χαρακτηριστικά μεταλλάχθηκαν στη διάρκεια ζωής του ιερού. Ο ναός υπέστη σημαντικότερες φθορές από επιδρομές (Κίλικες 50 π.Χ., Γότθοι 396 μ.Χ.), σεισμούς, αλλά και σύγχρονες επεμβάσεις, που είχαν σαν αποτέλεσμα τη σχεδόν ολοκληρωτική αλλοίωση των θεμελίων του. Ο ναός χρησίμευε σαν άσυλο για φυγάδες και ναυαγούς. Εκεί κατέφυγε ο Αθηναίος ρήτορας Δημοσθένης, το 322 π.Χ., διωκόμενος από τους Μακεδόνες για κατάχρηση χρημάτων και έδωσε τέλος στη ζωή του πίνοντας κώνειο. Με έδρα το ιερό του Ναού του Ποσειδώνα, ιδρύθηκε η πρώτη και ισχυρή **Αμφικτιονία της Καλαυρίας**, θρησκευτική και αργότερα πολιτική ομοσπονδία. Την αποτελούσαν η Αθήνα, η Αίγινα, η Επίδαυρος, η Τροιζήνα, η Ερμιόνη, η Ναυπηλία, η Πρασιά (στην Αττική) και ο Βοιωτικός Ορχομενός, που συνασπίστηκαν για να προστατεύσουν την ανεξαρτησία και το εμπόριο τους από τους Αργείους και γενικότερα για να προάγουν τα συμφέροντά τους. Ανασκαφές στον αρχαιολογικό χώρο έγιναν αρχικά το 1894 από Σουηδούς επιστήμονες για να συνεχιστούν το 1997 απ' το Σουηδικό Ινστιτούτο. Το τελευταίο, απ' το 2007, υλοποιεί ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο «Η θάλασσα, η πόλη και ο θεός».

Πηγή: <http://www.porosonline.com/>

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 5.12

Στο μοναστήρι της Ζωοδόχου Πηγής

Στην είσοδο της Μονής υπάρχει πηγή, κάτω από πανύψηλα πλατάνια. Γύρω απ' τη Μονή υπάρχουν ψηλά και ισχυρά τείχη, με μοναδικά ανοίγματα την κεντρική πύλη και τις πολυεμίστρες. Στον περίβολο της μονής βρίσκεται ο ναός, το καθολικό και οι οικογενειακοί τάφοι των αγωνιστών της Επανάστασης Μ. Τομπάζη, Ν. Αποστόλη και Α. Μιαούλη. Στο εσωτερικό της, που διακρίνεται για την απλότητά του, ξεχωρίζει ένα θαυμάσιο ξυλόγλυπτο τέμπλο, το οποίο φιλοτεχνήθηκε στην Καππαδοκία τον 17^ο αιώνα.

- ◆ Βαδίζοντας προς τη Μονή παρατηρήστε τη βλάστηση και καταγράψτε τα είδη χλωρίδας που γνωρίζετε.
- ◆ Στην είσοδο της Μονής απολαύστε τη θέα, βγάλτε φωτογραφίες και σκιτσάρετε ό,τι σας αρέσει.
- ◆ Περιπατήστε στον περίβολο της Μονής και γράψτε ό,τι σας εντυπωσιάζει. Τι συναισθήματα σας προκαλούν τα δύο υπεραιώνβια κυπαρίσσια;
- ◆ Εντοπίστε το ηλιακό ρολόι. Με τη βοήθεια των καθηγητών σας προσπαθήστε να υπολογίσετε την ώρα.
- ◆ Κατηφορίστε το μονοπάτι προς τη θάλασσα. Απολαύστε τη διαδρομή με τις αισθήσεις σας. Αφουγκραστείτε τους ήχους του δάσους, μυρίστε τις μυρωδιές του, χαρείτε την ομορφιά και την ποικιλία των χρωμάτων του. Φωτογραφίστε.
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα πώς η προστασία της Μονής και των πολιτιστικών της στοιχείων, όπως και της φύσης που την περιβάλλει, μπορούν να συμβάλλουν στην βιώσιμη ανάπτυξη του Πόρου. Γράψτε τις απόψεις σας.

Στην ομάδα, συζητήστε και αποφασίστε πώς θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε όλα όσα είδατε και μάθατε κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας.

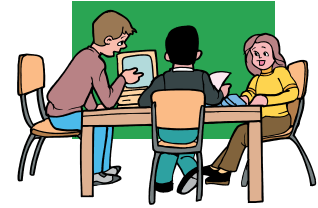
Εμείς σας προτείνουμε κάποιες ιδέες:

♦ Ετοιμάστε μια παρουσίαση για τους συμμαθητές σας, τη σχολική σας εφημερίδα, την ιστοσελίδα του σχολείου σας. Η παρουσίαση στους συμμαθητές σας μπορεί να γίνει με διαφάνειες (powerpoint), τη δημιουργία ενός φυλλάδιου, μιας αφίσας ή με όποιον άλλο τρόπο επινοήσετε.

✧ Προετοιμάστε την παρουσίαση αξιοποιώντας τις φωτογραφίες που βγάλατε και τις εντυπώσεις και εμπειρίες σας από την εκπαιδευτική επίσκεψη στον Πόρο. Μπορείτε να κάνετε αναφορά:

- στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού
- στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του
- στις ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό
- στις εντυπώσεις σας από το νησί και τους ανθρώπους του.

✧ Φτιάξτε μια αφίσα για τον Πόρο. Σχεδιάστε το περίγραμμα του νησιού και τοποθετήστε επάνω σε αυτό τις φωτογραφίες και τα ονόματα των περιοχών που επισκεφθήκατε. Συμπληρώστε με σύντομα συνοδευτικά κείμενα, που μπορεί να είναι πληροφοριακά ή οι εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στο νησί. Αναρτήστε την αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων του σχολείου και σε άλλα κατάλληλα σημεία.

♦ Διαβάστε και συζητήστε με τον καθηγητή σας το κείμενο για τον εναλλακτικό τουρισμό που είναι στο βιβλίο «για τον εκπαιδευτικό». Σύμφωνα με όσα είδατε και ζήσατε κατά την επίσκεψή σας στον Πόρο, γράψτε ποιες μορφές εναλλακτικού τουρισμού μπορούν να αναπτυχθούν στο νησί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός και η βιώσιμη ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας.

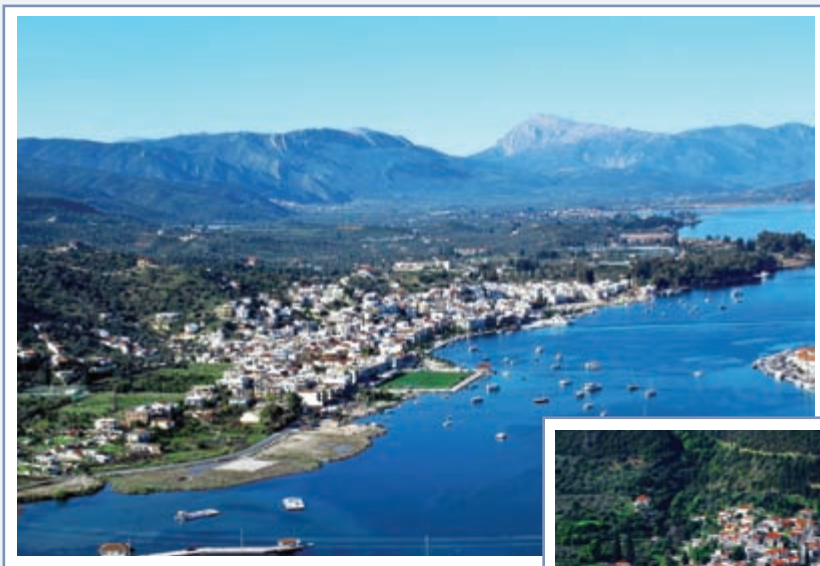
♦ Χρησιμοποιήστε τις φωτογραφίες που τραβήξατε στο νησί κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας και οργανώστε μια έκθεση στο χώρο του σχολείου σας με θέμα: «Ο Πόρος μέσα από τα δικά μας μάτια».

♦ Συμβουλευθείτε το φύλλο εργασίας 5.8: «Εμείς και οι νησιώτες συμμαθητές μας». Γράψτε ένα κείμενο με τις εμπειρίες των συμμαθητών σας από τη καθημερινότητά τους στο νησί και τις εμπειρίες από τη ζωή σας στη πόλη.

♦ Δημιουργήστε ένα κώδικα καλής συμπεριφοράς για τον επισκέπτη - τουρίστα σε μια περιοχή. Γράψτε τι πρέπει να αποφεύγει να κάνει και ενθαρρύνετε τον στην υιοθέτηση μιας φιλικής συμπεριφοράς προς τον τόπο που τον φιλοξενεί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός. Μην ξεχάσετε να συμβουλευθείτε το φύλλο εργασίας 1.4: «Μιλώντας για την αειφορία...». Δώστε στον κώδικά σας τον τίτλο: «Οδηγός του αειφόρου περιηγητή»

«Στις οκτώ ώρες και δεκαοκτώ λεπτά, πάνω σε ένα λοφίσκο στα δεξιά βρίσκεται μια εκκλησία της Παναγίας Επισκοπής. Από εδώ διαβαίνουμε ένα άλλο ρυάκι, έναν ποταμό επίσης με δύο νερόμυλους, έναν αρχαίο πύργο, έναν όμορφο πορτοκαλεώνα, και στις οκτώ ώρες και σαράντα λεπτά φθάνουμε στον Δαμαλά. Δεν υπάρχει καμία δυσκολία να εξασφαλίσουμε κατάλυμα στο χωριό».

W. Gell, Άγγλος περιηγητής, 1810

Η Τροιζήνα είναι περιοχή της Βορειοανατολικής Πελοποννήσου, και έχει γενικά ημιορεινό ανάγλυφο με ορεινές τις δυτικές του περιοχές, όπου το Ορθολίθι, 1103μ, βόρεια και οι Αδέρες 726μ, νότια, υψώνουν ένα φυσικό φράγμα προς την υπόλοιπη Αργολίδα. Η παράκτια ζώνη, όμως, είναι πεδινή. Ο Δήμος Τροιζήνας βρίσκεται στις πελοποννησιακές ακτές απέναντι από τον Πόρο και έχει προκύψει από τη συνένωση των κοινοτήτων: Γαλατά (έδρα), Άνω Φαναρίου, Δρυόπης, Καρατζά, Τακτικούπολης και Τροιζήνας (Δαμαλάς).

Η Τροιζήνα, που θεωρείται πατρίδα του θησέα, είναι περιοχή με πολλούς αρχαιολογικούς χώρους. Στην επανάσταση του 1821 εδώ συγκλήθηκε η Εθνοσυνέλευση του 1827, σύμφωνα με την οποία συστάθηκε το νεοελληνικό κράτος. Διατηρεί τη φυσική της ομορφιά, χωρίς να έχει υποστεί ακόμα τις γνωστές αλλοιώσεις της άναρχης τουριστικής αξιοποίησης.

Η περιοχή της Τροιζήνας αποτελεί σήμερα το μεγαλύτερο ανθοκομικό κέντρο της χώρας, αφού σε αυτή συγκεντρώνεται το 55% της συνολικής καλλιεργούμενης έκτασης λουλουδιών. Μεγάλη είναι και η παραγωγή γεωργικών προϊόντων, κυρίως εσπεριδοειδών. Οι κάτοικοι ασχολούνται με τη γεωργία, το εμπόριο και τον τουρισμό.

Η περιοχή προσφέρεται για πολλές διαδρομές, όπως: α) Γαλατάς - Ψήφτα, β) Γαλατάς – Τροιζήνα – Διαβολογέφυρο, γ) Τροιζήνα – Βράχος του θησέα, δ) Γαλατάς – Λεμονοδάσος, ε) Γαλατάς – Σαρωνίδα – Αδέρες, στ) Ψήφτα – Καλληνή – Δρυόπη – Καρατζάς – Αγ. Ελένη.

Στις διαδρομές αυτές συναντάμε:

Περιοχές με αξιόλογο φυσικό τοπίο

- ◆ Το φαράγγι του Γεφυραίου ποταμού (Χρυσορώας) από τις πηγές του, που είναι στις κορυφές του όρους Αδέρες, μέχρι τον υγρότοπο της Ψήφτας.
- ◆ Το Διαβολογέφυρο, το οποίο ενώνει τις δύο πλευρές του φαραγγιού και αποτελεί περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους.
- ◆ Τον υγρότοπο της Ψήφτας, που χαρακτηρίζεται ως λιμνοθάλασσα και αποτελεί ένα ενδιαφέρον οικοσύστημα.
- ◆ Την οροσειρά των Αδερών με όμορφες διαδρομές και θέα στο Σαρωνικό.
- ◆ Την ορεινή βόρεια περιοχή του όρους Ορθολίθιου με πλούσια δασώδη κληρίδα.
- ◆ Το Λεμονοδάσος (ανήκει στο Δήμο Πόρου), που έχει χάσει πολλά στοιχεία της παλιάς του αίγλης – κατά ένα μέρος είναι αποψιλωμένο – και κινδυνεύει σοβαρά, αν δεν ληφθούν μέτρα για την ανασωγογόνισή και αξιοποίησή του.

Αρχαιολογικούς χώρους και ιστορικούς τόπους

- ◆ Τη Μαγούλα, όπου έχουν βρεθεί θολωτοί τάφοι, μεταξύ των οποίων το ταφικό μνημείο Πραξιτέλους και ίχνη οχυρωμένης μυκηναϊκής ακρόπολης.
- ◆ Την Απάθεια Γαλατά, όπου βρέθηκε Μυκηναϊκό νεκροταφείο, υπαίθριος χώρος αγροτικής λατρείας κ.ά.
- ◆ Το Βύδι, θέση όπου βρισκόταν το αρχαίο λιμάνι του Πύργου.
- ◆ Την Αρχαία Τροιζήνα, στα αξιοθέατά της οποίας περιλαμβάνονται ο ναός της Σθενιάδος Αθηνάς, τα ιερά του Φιτάλημιου Ποσειδώνα, της θεσμοφόρου Δήμητρας και Ιππόλυτου, το Ασκληπιείο θεραπευτήριο, η Αρχαία Αγορά, τα τείχη με τους πύργους τους, ο ναός της Κατασκοπείας Αφροδίτης κ.ά.
- ◆ Το Χώρο της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης (1827), στον οικισμό της Τροιζήνας, που έχει κηρυχτεί ως ιστορικός τόπος.
- ◆ Την Ψήφτα, με τα παρακείμενα ερείπια του ναού της Σαρωνίας Αρτέμιδος (της αρχαϊκής περιόδου) και τη λεγόμενη «βυθισμένη πολιτεία», στην οποία διακρίνονται τοίχοι ασαφών κτηρίων και πολλοί σπασμένοι ρωμαϊκοί αμφορείς.
- ◆ Το Κάστρο Άνω Φαναρίου, κάστρο της κλασικής περιόδου με ορθογώνιο πύργο, πύλη και τμήμα του τείχους, που αργότερα ενσωματώθηκε σε φραγκικό φρούριο.
- ◆ Τη Χώριζα, στα νότια του όρους Ορθολίθι, όπου υπάρχει φραγκικό κάστρο στο οποίο βρέθηκαν μυκηναϊκά όστρακα.
- ◆ Τη Δρυόπη, όπου ανακαλύφθηκε προϊστορικός οικισμός, γεωμετρικό νεκροταφείο και κλασικό φρούριο.
- ◆ Την Αγία Ελένη, όπου σώζονται αρχαία οχυρωματικά έργα και ερείπια κυκλώπειου τείχους.

ΚΠΕ Τροιζήνας – Μεθάνων

Το Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Τροιζήνας - Μεθάνων ιδρύθηκε το 2006 με απόφαση του Υπουργείου Παιδείας. Άρχισε να λειτουργεί τον Μάρτιο του 2007 κατόπιν προγραμματικής σύμβασης μεταξύ του Υπουργείου Παιδείας και των Δήμων Τροιζήνας και Μεθάνων.

Προσωρινά στεγάζεται στο κτήριο πολλαπλών χρήσεων του Δήμου Τροιζήνας στην Τροιζήνα. Πρόκειται όμως να μετεγκατασταθεί στα σχολικά κτήρια των οικισμών Τακτικούπολης και Μεταμόρφωσης του Δήμου Τροιζήνας και στα κτήρια του υγροτόπου της

Ψήφτας, τα οποία κατασκεύασε η Νομαρχία Πειραιά και τα συνδιαχειρίζεται με τον οικείο Δήμο.

Στόχοι του Κέντρου είναι η ευαισθητοποίηση μαθητών, εκπαιδευτικών και άλλων κοινωνικών ομάδων σε θέματα περιβάλλοντος και η απόκτηση γνώσεων, εμπειριών, δεξιοτήτων σχετικά με αυτά, ώστε να συνειδητοποιήσουν τις σχέσεις αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης Ανθρώπου – Περιβάλλοντος – Κοινωνίας και να αναπτύξουν υπεύθυνες στάσεις και συμμετοχικές συμπεριφορές απέναντι στα περιβαλλοντικά προβλήματα.

Το ΚΠΕ Τροιζήνας – Μεθάνων δραστηριοποιείται στους παρακάτω τομείς:

- ◆ Προγραμματίζει, σχεδιάζει και υλοποιεί εκπαιδευτικά προγράμματα μιας ή περισσότερων ημερών για μαθητές Α/θμιας και Β/θμιας Εκ/σης.
- ◆ Οργανώνει και υλοποιεί σεμινάρια και επιμορφωτικές συναντήσεις εκπαιδευτικών και άλλων κοινωνικών ομάδων.
- ◆ Αναπτύσσει και παράγει εκπαιδευτικό υλικό, φυλλάδια.
- ◆ Συνεργάζεται με την τοπική κοινωνία και τους φορείς για θέματα διαχείρισης του τοπικού περιβάλλοντος.
- ◆ Συμμετέχει σε εθνικά και διεθνή θεματικά δίκτυα κ.ά.

Τα προγράμματα που υλοποιούνται από το ΚΠΕ Τροιζήνας - Μεθάνων είναι τα εξής:

- «Ακολουθώντας τη λήβα», περιβαλλοντικό μονοπάτι στο ηφαίστειο των Μεθάνων.
- «Στη λιμνοθάλασσα της Ψήφτας», βιωματική ανακάλυψη της λιμνοθάλασσας της Ψήφτας.
- «Το δάσος», περιβαλλοντικό μονοπάτι στο δάσος που έχει αναπτυχθεί πάνω στη λήβα.
- «Σκέφτομαι πριν αγοράσω, πριν πετάξω, πριν ρυπάνω...», προσέγγιση του ζητήματος της μείωσης των οικιακών απορριμμάτων.

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 6.1

Στον υγρότοπο της Ψήφτας

Ο υγρότοπος της Ψήφτας βρίσκεται στο μυχό του κόλπου της Επιδάουρου. Είναι μια ρηχή λιμνοθάλασσα με πλούσιους καλαμιώνες και βάλτους. Έχει συνολική έκταση 500 στρέμματα. Η ευρύτερη περιοχή περιλαμβάνει ορεινές περιοχές, πευκοδάση, ημιορεινά φαράγγια με ρέματα και πυκνή βλάστηση, λιβάδια, ελαιώνες, καλλιέργειες, θαμνότοπους, αλμυρόβαλτους και καλαμιώνες. Η Ψήφτα έχει τεράστια σημασία για τα μεταναστευτικά πουλιά, σαν σταθμός ξεκούρασης και ανεφοδιασμού, ιδιαίτερα την άνοιξη.

- ◆ Προσανατολιστείτε στο χώρο με τα σημεία του ορίζοντα ή με τη βοήθεια πυξίδας.
- ◆ Παρατηρήστε την ευρύτερη περιοχή και υπογραμμίστε τις χρήσεις γης:

Οικισμοί	Καλλιέργειες	Βιομηχανίες
Βοσκότοποι	Δάσος	Άλλο
- ◆ Περιπατήστε την περιοχή της λιμνοθάλασσας. Παρατηρήστε καλά και κρατήστε σημειώσεις:
  - ◇ Ο υγρότοπος της Ψήφτας είναι: Φυσικός Τεχνητός
  - ◇ Το νερό είναι: Καθαρό Λίγο καθαρό Βρώμικο
  - ◇ Το χρώμα του είναι: .....
  - ◇ Η θερμοκρασία του είναι: .....
 [Εκτιμήστε την με το χέρι σας ή με θερμόμετρο για 15 δευτερόλεπτα].

- ◆ Παρατηρήστε τη βλάστηση της περιοχής γύρω από τον υγρότοπο. Τι είδους φυτά υπάρχουν; Σημειώστε αυτά που γνωρίζετε την ονομασία τους:

- ◇ Δέντρα
- ◇ Θάμνοι
- ◇ Ποώδη φυτά (π.χ. χλόη)
- ◇ Υδρόβια φυτά (αυτά που φυτρώνουν εκεί όπου υπάρχει διαρκώς νερό)

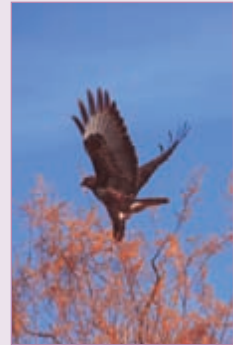
- ◆ Παρατηρήστε γύρω σας και σημειώστε τις κατηγορίες των ζώων που μπορείτε να δείτε:

Πουλιά	Ψάρια	Αμφίβια	Ερπετά	Θηλαστικά
Κατοικίδια ζώα	Έντομα	Ασπόνδυλα (π.χ. σκουλήκια)		
- ◆ Παρατηρήστε τα πουλιά με κιάλια ή με γυμνό μάτι και προσπαθήστε να αναγνωρίσετε κάποια από αυτά. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε ένα ειδικό βιβλίο ή να ρωτήσετε κάποιο κάτοικο.

- ◆ Κλείστε τα μάτια σας και αφουγκραστείτε ήχους. Ποιους από τους παρακάτω ακούτε:
  - ✦ Κεληδίσματα πουλιών
  - ✦ Βόμβους εντόμων
  - ✦ Ήχους αμφιβίων (βάτραχοι)
  - ✦ Φωνές θηλαστικών (αγελάδα, σκύλος, άλλα)
  - ✦ Ήχους νερού
  - ✦ Ήχους του ανέμου στα καλάμια.
  - ✦ Ήχους ανθρώπων δραστηριοτήτων
- ◆ Φωτογραφίστε. Χρησιμοποιώντας γάντια, συλλέξτε σε μια σακούλα φυσικά υλικά, όπως κοχύλια, κελύφη, φτερά, φύλλα, καρπούς. Θα σας χρειαστούν όταν γυρίσετε στο σχολείο!

Τα τελευταία χρόνια στον υγρότοπο της Ψήφτας φωλιάζουν πρασινοκέφαλες πάπιες ως αποτέλεσμα της απαγόρευσης του κυνηγιού. Επίσης ο υγρότοπος προσελκύει βουτηχτάρια και κάμποσες φαλαρίδες, ενώ αυξήθηκε ο πληθυσμός των καλάμοκανάδων, που φωλιάζουν εκεί, όπως και ο αριθμός διαφόρων ερωδιών. Αυτό οφείλεται στο ότι περιορίστηκε η είσοδος θαλασσινού νερού στη λίμνη με αποτέλεσμα να μειωθεί η αλατότητα.

Νομαρχία Πειραιά: Γενική ανάπτυξη του υγρότοπου της Ψήφτας.

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 6.2

Ο υγρότοπος και ο άνθρωπος

Οι σοβαρότεροι κίνδυνοι που απειλούν την οικολογική ισορροπία των υγρότοπων και υποβαθμίζουν την αξία τους, σχετίζονται με ανθρώπινες δραστηριότητες.

- ◆ Μελετήστε το κείμενο που σας δίνει ο εκπαιδευτικός «Γιατί οι υγρότοποι είναι σημαντικόι». Συζητήστε στην ομάδα σας για τη σημασία των υγρότοπων και την ανάγκη προστασίας τους.
- ◆ Στον πίνακα αναφέρονται ανθρώπινες δραστηριότητες που μπορεί να αναπτυχθούν σε έναν υγρότοπο.
  - ◇ Σημειώστε με Χ αυτές που παρατηρείτε στον υγρότοπο της Ψήφτας.
  - ◇ Αξιολογήστε κάθε μία από αυτές ανάλογα με την ένταση με την οποία εκδηλώνεται (μικρή, μεσαία, μεγάλη).
  - ◇ Κρίνετε μετά από συζήτηση, κατά πόσο κάθε μια από αυτές έχει αρνητικές επιδράσεις και υποβαθμίζει τον υγρότοπο.

Ανθρώπινη δραστηριότητα	Χ	Ένταση με την οποία εκδηλώνεται (μικρή, μεσαία, μεγάλη)	Υποβαθμίζουν τον υγρότοπο (ναι, όχι)
Γεωργία			
Αλιεία			
Βόσκηση			
Κυνήγι			
Υδρευση, άρδευση			
Κατασκευαστικά έργα			
Τουριστικές δραστηριότητες			
Βιομηχανία			
Λήψη αθλασιού			
Υδατοκαλλιέργεια			
Αμμοθηψία			
Αναψυχή			
Προγράμματα Π.Ε.			
Ρύπανση από αστικά λύματα και απορρίμματα, φυτοφάρμακα, βιομηχανικά απόβλητα			

- ◆ Παρατηρήστε:

Αν υπάρχουν περιοχές με πράσινη επικάλυψη από φυτοπληγκτόν ή νερά με έντονο πράσινο χρώμα.

Αν υπάρχουν περιοχές που το νερό μυρίζει άσχημα (βούρκος).

- ◆ Συζητήστε στην ομάδα γιατί συμβαίνει αυτό και τι δείχνει για την ποιότητα του υγρότοπου.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 6.3

Στις αρχαιότητες της Τροιζήνας [Στο ιερό του Ιππολύτου]

Το ιερό του Ιππολύτου βρίσκεται εκτός των τειχών της αρχαίας Τροιζήνας. Κτίστηκε στα τέλη του 4ου αι. π.Χ ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Έχει βεβαιωθεί ότι στο ιερό, σε μια φάση της ιστορίας του, λειτούργησε Ασκληπιείο (θεραπευτήριο και λατρευτικός χώρος), που βρέθηκε όμως στη σκιά του Ασκληπιείου της Επιδαύρου. Στην παρακμή του Ασκληπιείου της Τροιζήνας συντέλεσε και ο σεισμός που δημιουργήθηκε από την έκρηξη του ηφαιστείου των Μεθάνων στα μέσα του 3ου αι. π.Χ., οπότε τα κτήρια υπέστησαν σοβαρές φθορές. Στο ιερό αυτό, όπου ο Ιππόλυτος λατρευόταν ως ήρωας και ως θεός, σύμφωνα με τον Παυσανία, λάμβανε χώρα πάνδημη γιορτή για τον Ιππόλυτο, κατά την οποία οι κάτοικοι της Τροιζήνας πήγαιναν στο ιερό για τις θυσίες. Βόρεια του περιβόλου του ιερού βρίσκονται σήμερα τα ερείπια της Επισκοπής, χριστιανικού ναού των βυζαντινών κυρίως χρόνων. Στην περιοχή αυτή σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Welter ευρίσκετο και το στάδιο του Ιππολύτου.

σανία, λάμβανε χώρα πάνδημη γιορτή για τον Ιππόλυτο, κατά την οποία οι κάτοικοι της Τροιζήνας πήγαιναν στο ιερό για τις θυσίες. Βόρεια του περιβόλου του ιερού βρίσκονται σήμερα τα ερείπια της Επισκοπής, χριστιανικού ναού των βυζαντινών κυρίως χρόνων. Στην περιοχή αυτή σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Welter ευρίσκετο και το στάδιο του Ιππολύτου.

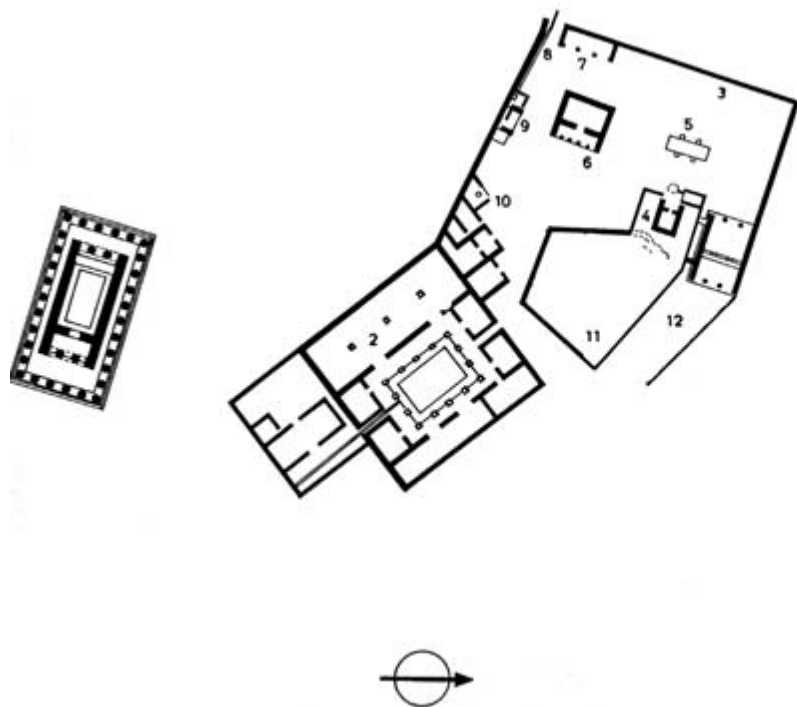
- ◆ Σταθείτε στην είσοδο του αρχαιολογικού χώρου και προσανατολιστείτε στο χώρο με τα σημεία του ορίζοντα ή με τη βοήθεια πυξίδας.
- ◆ Παρατηρήστε την κάτοψη του ιερού και την αναπαράσταση για να αποκτήσετε καλύτερη αντίληψη του χώρου. Περιηγηθείτε στο χώρο και εντοπίστε:
  - ✦ Το ναό του Ιππολύτου
  - ✦ Τα κοίλια αυλάκια του εστιατορίου και το αποχετευτικό σύστημα του εστιατορίου
  - ✦ Την κρήνη που τροφοδοτούσε το ιερό με πόσιμο νερό
  - ✦ Τον αρχαίο βωμό
- ◆ Προχωρήστε και βρείτε την Επισκοπή.
  - ✦ Γράψτε τις διαφορές στα υλικά και στον τρόπο δόμησης των δύο ναών.
  - ✦ Καταγράψτε τα αρχαία μέλη που χρησιμοποιήθηκαν σαν οικοδομικό υλικό για τη κατασκευή του χριστιανικού ναού.
- ◆ Παρατηρήστε το χώρο γύρω σας και σημειώστε:

✦ Ο χώρος είναι:	λατρευτικός	οικισμός	άλλο
✦ Γύρω υπάρχει:	δάσος	κατοικημένη περιοχή	άλλο
✦ Είναι περιφραγμένος:	ναι	όχι	
✦ Είναι καθαρός:	ναι	όχι	
✦ Υπάρχει πρόσβαση σε άτομα με ειδικές ανάγκες:	ναι	όχι	
✦ Υπάρχει φύλλακας:	ναι	όχι	

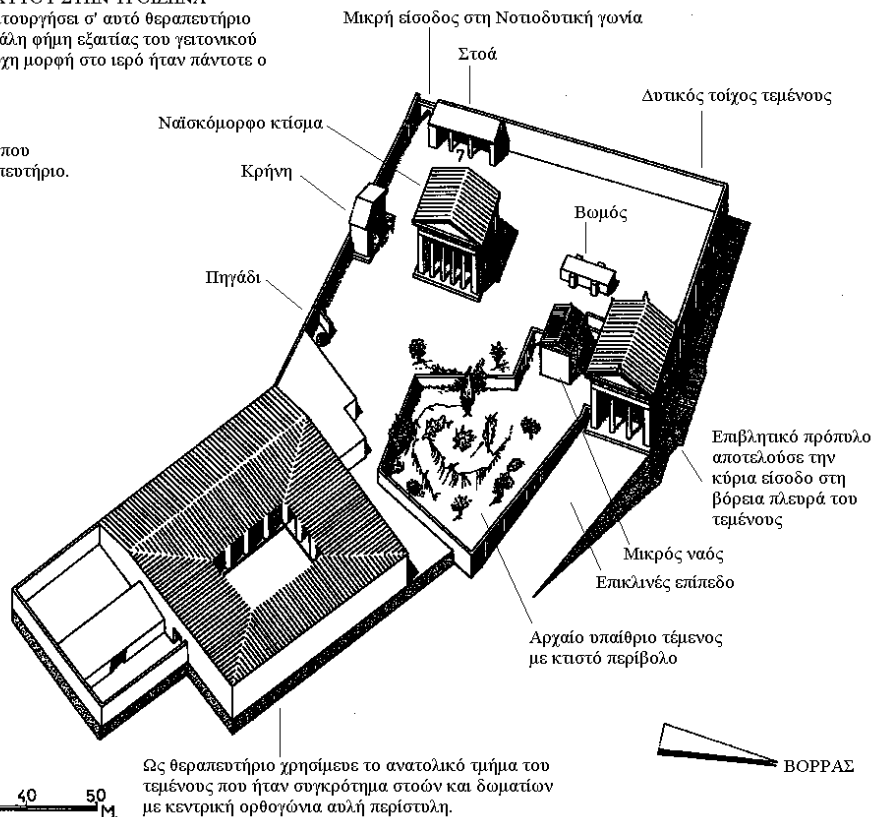
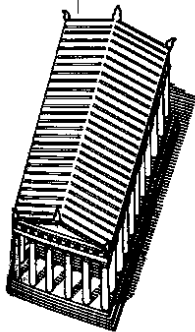

282. Το τέμενος του Ἰππολύτου στήν Τροιζήνα. Σέ μιὰ φάση τῆς ἱστορίας του εἶχε λειτουργήσει σ' αὐτό θεραπευτήριο πού ὅμως ποτέ δέν ἀπόκτησε μεγάλη φήμη ἐξαιτίας τοῦ γειτονικοῦ Ἰπιδάριου Ἀσκληπείου. Κυρίαρχη μορφή στό ἱερό ἦταν πάντοτε ὁ παλιός τοπικός θεός Ἰππόλυτος. Στόν Ἰππόλυτο ἦταν ἀφιερωμένος ὁ περίτερος ναός ἀριθ. 1 πού βρισκόταν πολύ κοντά στοῦ θεραπευτηρίου. Ὡς θεραπευτήριο χρησίμευε τὸ ἀνατολικό τμήμα τοῦ τμήνου πού ἦταν συγκρότημα στοῶν καί δοματίων μέ κεντρική ὀρθογώνια αὐλή περίστυλη. Τό δυτικό τμήμα περιβάλλονταν μέ τοῖχο ἀριθ. 3 καί ἐπέχεε σ' αὐτό μικρός ναός (ἀριθ. 4) μέ βομὸν στά ἀνατολικά (ἀριθ. 5), καθώς καί δεύτερο ναϊσκόμορφο κτίσμα (ἀριθ. 6), μιὰ κρήνη (ἀριθ. 9), ἕνα πηγάδι (ἀριθ. 10), μιὰ μικρὴ εἴσοδος στή νοτιοδυτικὴ γωνία (ἀριθ. 8) καί κοντά σ' αὐτὴ μιὰ στοά (ἀριθ. 7). Ἡ κύρια εἴσοδος ἦταν στή βόρεια πλευρὰ τοῦ τμήνου, ὅπου ἐπέχεε ἐπικλινές ἐπιπέδο ἀριθ. 12 πού κατέληγε σὲ ἐπιβλητικό πρόπυλο. Πληροτέρο στήν εἴσοδο ἦταν ἀρχαίον ὑπαίθριον τέμενος (ἀριθ. 11) μέ χτιστό περίβολο.

Εικ. 1. Κάτοψη ἱεροῦ Ἰππολύτου, Πηγή: Παπαχατζής, τόμος 2

ΤΟ ΤΕΜΕΝΟΣ ΤΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΤΡΟΙΖΗΝΑ
Σε μιὰ φάση τῆς ζωῆς του εἶχε λειτουργήσει σ' αὐτό θεραπευτήριο πού ὅμως ποτέ δέν ἀπόκτησε μεγάλη φήμη ἐξαιτίας τοῦ γειτονικοῦ Ἰπιδάριου Ἀσκληπείου. Κυρίαρχη μορφή στοῦ ἱεροῦ ἦταν πάντοτε ὁ τοπικός θεός Ἰππόλυτος.

Περίτερος ναός τοῦ Ἰππολύτου πού βρισκόταν πολύ κοντά στοῦ θεραπευτηρίου.

Ὡς θεραπευτήριο χρησίμευε τὸ ἀνατολικό τμήμα τοῦ τεμένους πού ἦταν συγκρότημα στοῶν καί δοματίων μέ κεντρική ὀρθογώνια αὐλή περίστυλη.

Εικ. 2. Αναπαράσταση ἱεροῦ Ἰππολύτου, Πηγή: Παπαχατζής, τόμος 2

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΕΨΗ

Στην ομάδα, συζητήστε και αποφασίστε πώς θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε όλα όσα είδατε και μάθατε κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας.

Εμείς σας προτείνουμε κάποιες ιδέες:

- ♦ Ετοιμάστε μια παρουσίαση για τους συμμαθητές σας, τη σχολική σας εφημερίδα, την ιστοσελίδα του σχολείου σας. Η παρουσίαση στους συμμαθητές σας μπορεί να γίνει με διαφάνειες (powerpoint), τη δημιουργία ενός φυλλάδιου, μιας αφίσας ή με όποιον άλλο τρόπο επινοήσετε.
- ✧ Προετοιμάστε την παρουσίαση αξιοποιώντας τις φωτογραφίες που βγάλατε και τις εντυπώσεις και εμπειρίες σας από την εκπαιδευτική επίσκεψη στην Τροιζήνα. Μπορείτε να κάνετε αναφορά:
  - στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής
  - στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής της
  - στις ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό
  - στις εντυπώσεις σας από την περιοχή και τους ανθρώπους της
- ✧ Φτιάξτε μια αφίσα για την Τροιζήνα. Σχεδιάστε το περίγραμμα της Τροιζήνας και τοποθετήστε επάνω σε αυτό τις φωτογραφίες και τα ονόματα των περιοχών που επισκεφθήκατε. Συμπληρώστε με σύντομα συνοδευτικά κείμενα, που μπορεί να είναι πληροφοριακά ή οι εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στην περιοχή. Αναρτήστε την αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων του σχολείου και σε άλλα κατάλληλα σημεία.
- ♦ Δημιουργήστε μια μακέτα ή ένα κολλάζ για τον υγρότοπο της Ψήφτας, χρησιμοποιώντας τα υλικά που συλλέξατε (φύλλο εργασίας 6.1: «Στον υγρότοπο της Ψήφτας»). Συμπληρώστε με ένα κείμενο στο οποίο θα αναφέρετε την οικολογική, πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική αξία του υγρότοπου για την περιοχή και την τοπική κοινωνία.
- ♦ Χρησιμοποιήστε τις φωτογραφίες και τις πληροφορίες που συλλέξατε κατά την επίσκεψή σας στον αρχαιολογικό χώρο του ναού του Ιηπολύτου. Γράψτε μια επιστολή στο Υπουργείο Πολιτισμού ή στην Εφορεία Αρχαιοτήτων του Πειραιά, με θέμα την προστασία και την ανάδειξη του χώρου, ώστε να συνεισφέρει στον τουρισμό χωρίς να κινδυνεύει από αυτόν.
- ♦ Δημιουργήστε έναν κώδικα καλής συμπεριφοράς για τον επισκέπτη, τουρίστα σε μια περιοχή. Γράψτε τι πρέπει να αποφεύγει να κάνει και ενθαρρύνετε τον στην υιοθέτηση μιας φιλικής συμπεριφοράς προς τον τόπο που τον φιλοξενεί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός. Μην ξεχάσετε να συμβουλευτείτε το φύλλο εργασίας 1.4: «Μιλώντας για την αειφορία...». Δώστε στον κώδικά σας τον τίτλο: «Οδηγός του αειφόρου περιηγητή»

«Η Ύδρα είναι μια φραγκοσυκιά γεμάτη πυρετό όνειρα και αγκάθια κι όπου γυρίσω βλέπω όλα κίτρινα ...»

Μίλτος Σαχτούρης

Η Ύδρα βρίσκεται ανάμεσα στο Σαρωνικό και Αργολικό κόλπο, κοντά στις ακτές της Πελοποννήσου. Στη μεγαλύτερη του έκταση το νησί είναι γυμνό και βραχώδες, με χαμηλή βλάστηση και μόνο νοτιοδυτικά υπάρχουν πευκοδάση.

Ο οικισμός της Ύδρας, που προστατεύεται ως παραδοσιακός, είναι γραφικό λιμάνι με σπίτια χτισμένα αμφιθεατρικά πάνω στις βραχώδεις πλαγιές των γύρω λόφων, όπου η αρχιτεκτονική και το περιβάλλον δένονται αρμονικά. Η αρχιτεκτονική αυτή, λιτή - παρά το μεγάλο πλούτο του νησιού στα χρόνια της ναυτικής και εμπορικής ακμής του - συνδυάζει το μπλε, το γκριζό και το λευκό

Η Ύδρα είναι ιστορικό νησί, γνωστό από το ναυτικό αγώνα κατά των Τούρκων στην Επανάσταση του 1821, όπου έπαιξε αποφασιστικό ρόλο. Το φυσικό και οικιστικό της περιβάλλον αποτέλεσαν έμπνευση για έλληνες και ξένους καλλιτέχνες και στο νησί σήμερα γίνονται πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Διαδρομές και προτεινόμενες δραστηριότητες στο νησί

Οι διαδρομές που σας προτείνονται είναι:

1. Στο λιμάνι της Ύδρας
2. Στο εσωτερικό του οικισμού
3. Από το Περίπτερο στο Αυλάκι και στα Καμίνια

Αν αγαπάτε το περπάτημα, το νησί προσφέρεται για όμορφους κοντινούς περιπάτους διάρκειας 20-30 λεπτών, αλλά και μακρινές πεζοπορίες διάρκειας 2-3 ωρών, μέσα στο τυπικό μεσογειακό περιβάλλον των φρυγάνων, της ελιάς, του φασκόμηλου και του πεύκου. Το ήπιο κλίμα της ευνοεί την πεζοπορία όλο το χρόνο. Μια κοντινή διαδρομή είναι από το λιμάνι στο **Μανδράκι** ή Μιραμάρε. Το Μανδράκι ήταν το παλιό πολεμικό λιμάνι του νησιού και η είσοδός του φυλαγόταν παλιά από δύο μικρά κάστρα, που ήταν γεμάτα με κανόνια. Υπάρχουν επίσης δέκα καλά συντηρημένα και σηματοδοτημένα μονοπάτια που οδηγούν σε διάφορες απομακρυσμένες τοποθεσίες μέσα από όμορφες διαδρομές (βλ. χάρτη «Μονοπάτια της Ύδρας» στην ιστοσελίδα του Δήμου).

Αν πάλι θέλετε να γνωρίσετε τις παραλίες του νησιού (Βηλυχός, Παλαμιδάς, Μώλος, Καουμίθι, Άγιος Γεώργιος, Άγιος Νικόλαος, Νησίζα, Κλιμάκι, Λιμνιώνιζα), μπορείτε να κάνετε το γύρο του νησιού με θαλάσσιο ταξί. Μπορείτε επίσης να κάνετε πεζοπορία ή να πάτε με γαϊδουράκια.

Διαδρομή 1η: Στο λιμάνι της Ύδρας

Στην είσοδο του λιμανιού της Ύδρας, δεξιά και αριστερά, βρίσκονται οι προμαχώνες με τα κανόνια, που προστάτευαν την Ύδρα στον αγώνα του 1821. Στην περιοχή ξεχωρίζουν παλιά πέτρινα αρχοντικά, που κτίστηκαν τον 18^ο αιώνα από Βενετσιάνους και Γενοβέζους αρχιτέκτονες. Ξεκινώντας από την ανατολική πλευρά του λιμανιού θα συναντήσουμε:

1. Το χάλκινο άγαλμα του Ανδρέα Μιαούλη.
2. Το Λιμεναρχείο, που στεγάζεται στο κτίριο της παλιάς πετρόχτιστης μπαρουταποθήκης.
3. Το Ιστορικό Αρχείο - Μουσείο της Ύδρας, που ιδρύθηκε το 1918 και διαθέτει αξιόλογο αρχειακό υλικό από την Επανάσταση του 1821, μουσειακό τμήμα και βιβλιοθήκη με 5.500 τόμους βιβλίων παιδιών εκδόσεων.
4. Το αρχοντικό της οικογένειας Τσαμαδού, όπου στεγάζεται η Σχολή των Εμποροπλοιάρχων, η αρχαιότερη σχολή εμποροπλοιάρχων της Μεσογείου, ζωντανό ναυτικό μουσείο.
5. Το Μοναστήρι, όπως αποκαλείται η Μητρόπολη της Ύδρας, που κτίστηκε το 1648 και μέχρι το 1832 λειτούργησε ως μοναστήρι. Εντυπωσιακά είναι τα δυο μαρμάρινα καμπαναριά της από τα οποία το ένα έχει και ρολόι με ημερομηνία 1808. Στις κτηριακές εγκαταστάσεις της Μητρόπολης, σήμερα, λειτουργεί το Δημαρχείο και το Εκκλησιαστικό Μουσείο.
6. Την πλατεία Παύλου Κουντουριώτη με το μαρμάρινο άγαλμά του στο κέντρο της.
7. Το Περίπτερο, τοποθεσία της Ύδρας, και ακριβώς από κάτω τη βραχώδη ακτή της Σπηλιάς και της Υδρονέτας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.1

Η Ύδρα και οι πρώτες εντυπώσεις μας

«Με ανυπομονησία περιμένει ο ταξιδιώτης, που επισκέπτεται για πρώτη φορά τον Αργοσαρωνικό, να δει την Ξακουστή Ύδρα. Για την ώρα το γυμνό αυτό νησί, που πλησιάζει το καράβι, δεν του λέει σχεδόν τίποτα. Μα ξαφνικά, λίγο πριν μπει στο λιμάνι, γίνεται το θαύμα. Όλα όσα είχε δει και είχε ακούσει ως τώρα ωχριούν μπροστά στην πραγματικότητα».

(Γιάννης Δεσύπρης, 2002, «Αργοσαρωνικός», εκδόσεις Μ. Τουμπής)

- ◆ Είστε στο λιμάνι. Αποτυπώστε την «πραγματικότητα» που αντίκρισε ο συγγραφέας κατά την πρώτη του επίσκεψη στο νησί:
  - ◆ Με δύο χρώματα
  - ◆ Με δύο ουσιαστικά
  - ◆ Με δύο επίθετα

- ◆ Σημειώστε ένα στοιχείο, που δεν έχετε ξαναδεί σε άλλο νησί και σας κάνει εντύπωση.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.2

Στο άγαλμα του Μιαούλη - Η Ύδρα της ιστορίας

Βρισκόμαστε στο ανατολικό σημείο (αριστερά) του λιμανιού, στο άγαλμα του Αντρέα Μιαούλη, που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην επανάσταση του 1821. Η Ύδρα, μεγάλη ναυτική δύναμη της εποχής εκείνης μαζί με τις Σπέτσες και Ψαρά, προσέφερε πολλή στις νικηφόρες ναυμαχίες των Ελλήνων. Πλούσιοι οι Ύδραίοι καπετάνιοι διέθεσαν τα πλοία τους, που υπερτερούσαν σε μέγεθος και εξοπλισμό, στον αγώνα για ελευθερία και εθνική ανεξαρτησία και συνέδεσαν το πρόσωπό τους με σημαντικά γεγονότα.

- ◆ Παρατηρήστε το άγαλμα και σημειώστε:
- ◆ Γιατί, κατά τη γνώμη σας, τοποθετήθηκε στη συγκεκριμένη θέση.
- ◆ Τι δηλώνει η δεύτερη σημαία – εκτός από την ελληνική – στον ιστό δίπλα στο άγαλμα.
- ◆ Τα ιστορικά γεγονότα, που σχετίζονται με το άγαλμα.
- ◆ Απολαύστε τη θέα του νησιού. Φωτογραφίστε.

Κάθε χρόνο στην Ύδρα, προς το τέλος του Ιουνίου, πραγματοποιούνται εκδηλώσεις αφιερωμένες στο ναύ-αρχο Ανδρέα Μιαούλη.

- ◆ Ρωτήστε και μάθετε:
- ◆ Πώς ονομάζονται αυτές οι εκδηλώσεις.
- ◆ Τι περιλαμβάνουν αυτές οι εκδηλώσεις και πόσο χρονικό διάστημα διαρκούν.
- ◆ Ποιο ιστορικό γεγονός αναπαρίσταται την τελευταία μέρα και με ποιο τρόπο.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.3

Τα παλιά αρχοντικά της Ύδρας

Τα αρχοντικά της Ύδρας, χτισμένα στην πλειοψηφία τους κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, παραμένουν αδιάψευστοι μάρτυρες της οικονομικής ευμάρειας και της ακμής που γνώρισε το νησί τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Διακρίνονται από μια ιδιότυπη αλλιά και συνάμα εντυπωσιακή αρχιτεκτονική, την οποία δεν την συναντάμε σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, αλλιά ούτε και του εξωτερικού. Τα υδραίικα αρχοντικά σπίτια υψώνονται επιβλητικά μέχρι σήμερα και εντυπωσιάζουν με τον όγκο και την μεγαλοπρέπειά τους, παρά τη λιτή τους εμφάνιση. Τα περισσότερα απ' αυτά κατασκευάστηκαν από Ιταλούς τεχνίτες. Στην περιοχή του λιμανιού δεσπόζουν το αρχοντικό του Τομπάζη, του Βούλγαρη, του Γ. Κουντουριώτη, του Βότση, του Οικονόμου και του Τσαμαδού, που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του λιμανιού.

Βρίσκεστε μπροστά στο σπίτι του Τσαμαδού, στο οποίο στεγάστηκε αμέσως μετά την Επανάσταση η Σχολή Εμποροπλοιαρχών.

- ♦ Παρατηρήστε προσεκτικά τα αρχιτεκτονικά στοιχεία του αρχοντικού. Σημειώστε:
  - ❖ Το χρώμα του είναι .....
  - ❖ Οι σκεπές είναι από .....
  - ❖ Το σχήμα τους είναι .....
  - ❖ Η εξωτερική τους όψη θυμίζει .....
- ♦ Παρατηρήστε πώς τοποθετείται το αρχοντικό σε σχέση με την κλίση του εδάφους. Η μεγαλύτερη πλευρά του ορθογωνίου κτίσματος τοποθετείται παράλληλα στο λόφο και τα κτίρια δεν είναι ισόγεια. Αυτό είναι χαρακτηριστικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής της Ύδρας. Συζητήστε στην ομάδα σας γιατί νομίζετε ότι συμβαίνει αυτό και γράψτε τρεις λόγους.

Τα κύρια οικοδομικά υλικά των σπιτιών ήταν η πέτρα που προμηθεύονταν κυρίως από το γειτονικό νησάκι Δοκό, το ξύλο και η «κοκκίνα», ένα κονίαμα από αργιλικό χώμα στο οποίο αργότερα πρόσθεσαν άχυρο και ασβέστη.

- ♦ Συμπληρώστε το παρακάτω κείμενο με τις λέξεις που σας δίνονται: ρύπανση στο περιβάλλον, φυσικά υλικά, υγεία, επεξεργασία, κατανάλωση ενεργειακών πόρων.

«Οι άνθρωποι παλιά, χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή των κατοικιών τους, των βοηθητικών χώρων κλπ....., όπως πέτρες, χώμα, άχυρα, ξύλο κ.ά.. Τα υλικά αυτά τα έβρισκαν στο άμεσο περιβάλλον τους. Τα υλικά αυτά δεν χρειάζονταν μεγάλη ..... Με αυτό τον τρόπο, οι άνθρωποι πετύχαιναν μικρή ..... και δεν προκαλούσαν ..... Έτσι, οι κατοικίες ήταν φιλικές προς το περιβάλλον και ταυτόχρονα δεν απειλούσαν την ..... των ανθρώπων».
- ♦ Συζητήστε στην ομάδα και γράψτε αν και γιατί η χρήση φυσικών υλικών δόμησης, συνδέεται με την αειφορία.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.4

Εκεί όπου τα γαϊδουράκια... εκτόπισαν τα αυτοκίνητα!!!

(Πηγή: Καθημερινή, Επτά ημέρες,
19/9/93, αφιέρωμα «Υδρα»)

«ΗΥδρα, είναι το μοναδικό νησί - τόπος που ζει στους ρυθμούς άλλων εποχών, τροχοφόρα δεν υπάρχουν στο νησί, κύριο μεταφορικό μέσο στην ξηρά παραμένει το γαϊδουράκι. Αλλά και στη θάλασσα εξακολουθεί το τακτικό δρομολόγιό της η Ελένη, η τελευταία μαρούνα, που ξεκινάει από τον Πειραιά φορτωμένη με κάθε είδους πράγματα, από οικοδομικά υλικά μέχρι τρόφιμα. Εκεί περιμένουν τα γαϊδουράκια για να μεταφέρουν τα προϊόντα εδώ και χρόνια. Όλες οι συγκοινωνίες στο νησί γίνονται με άλογα και γαϊδουράκια»

- ◆ Παρατηρήστε στο λιμάνι πώς τα γαϊδουράκια χρησιμοποιούνται στην καθημερινότητα του νησιού, είτε για μεταφορές εμπορευμάτων και άλλων αγαθών, είτε για μετακίνηση ανθρώπων. Φωτογραφίστε.
- ◆ Συζητήστε με τους ονηλάτες. Ρωτήστε τους:
  - ❖ Πόσοι ασχολούνται με αυτό το επάγγελμα. Τι ωράριο έχουν. Αν είναι η βασική τους δουλειά.
  - ❖ Ποιες δυσκολίες αντιμετωπίζουν στη δουλειά τους.
  - ❖ Πώς φροντίζουν τα ζώα τους.
  - ❖ Κάθε πότε έρχονται οι προμήθειες στο νησί. Με ποια διαδικασία μεταφέρονται αυτές στα μαγαζιά, στα σπίτια.
  - ❖ Αν χρησιμοποιούν οι τουρίστες αυτό το διαφορετικό μέσο. Ποιες είναι οι εντυπώσεις τους.

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα τους λόγους που, κατά τη γνώμη σας, επέβαλαν αυτόν τον τρόπο μεταφοράς στο νησί. Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και ποια τα μειονεκτήματα. Γράψτε τις απόψεις σας.

Λόγοι	Πλεονεκτήματα	Μειονεκτήματα

«Τα γαϊδουράκια έχουν τη δική τους συμβολή στον πολιτισμό των μεσογειακών χωρών. Υπήρξαν συμπαραστάτες του αγροτικού πληθυσμού, αλλά και βασικό μεταφορικό μέσο για πολλά χρόνια. Ο γάιδας έχει δεθεί με την παράδοσή μας, έχοντας διαρκή παρουσία από τη μυθολογία μέχρι τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Εγκαταλείφθηκε όμως όταν σταμάτησε να αποτελεί πηγή πλούτου. Αυτό που θέλουμε να δείξουμε είναι ότι δεν έχει "τελειώσει" ως ζώο», είπε ο επίκουρος καθηγητής Κτηνιατρικής του ΑΠΘ, εκπρόσωπος της οργανωτικής επιτροπής του συνεδρίου, Γιώργος Αρσένος».

Διεθνές Συνέδριο, «Ο ρόλος των όνων και των ημιόνων στον πολιτισμό των μεσογειακών χωρών», 2007, Ύδρα.

Πάμε Ύδρα;

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.5

Η Ύδρα και ο τουρισμός σήμερα

Για τη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη ενός τόπου απαιτούνται, μεταξύ άλλων, η εξασφάλιση νερού καλής ποιότητας και η διαχείριση των απορριμμάτων και λυμάτων με τρόπο που θα προστατεύεται το περιβάλλον.

- ◆ Επισκεφθείτε τον υπεύθυνο περιβάλλοντος στο Δήμο Ύδρας. Ζητήστε να μάθετε με ποιον τρόπο γίνεται η διαχείριση και η αποκομιδή των απορριμμάτων και λυμάτων στο νησί, όπως επίσης και πώς αντιμετωπίζεται το πρόβλημα του νερού, που είναι ιδιαίτερα έντονο τους μήνες της τουριστικής αιχμής. Κρατήστε σημειώσεις.
- ◆ Με βάση τις απαντήσεις που θα πάρετε, συζητήστε στην ομάδα κατά πόσο ο Δήμος Ύδρας υιοθετεί δράσεις φιλικές προς το περιβάλλον. Συμπληρώστε το παρακάτω κείμενο:
«Σύμφωνα με τις απαντήσεις του Υπευθύνου Περιβάλλοντος του Δήμου Ύδρας, ο Δήμος αντιμετωπίζει το πρόβλημα της αποκομιδής και διάθεσης απορριμμάτων

Για τη διάθεση των λυμάτων ο Δήμος

Ως προς το πρόβλημα της ύδρευσης του νησιού, ο Δήμος

Μετά τα παραπάνω θεωρούμε ότι...

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.6

Η Ύδρα του πολιτισμού

Η Ύδρα, από τη δεκαετία του '50, εξελίχθηκε σε ένα από τα σημαντικότερα κέντρα καλλιτεχνικής δημιουργίας και πολιτισμού και συγκέντρωσε κατά καιρούς πολλές προσωπικότητες της τέχνης και των γραμμάτων από την Ελλάδα και το εξωτερικό. Το πανέμορφο και ξεχωριστό φυσικό και αρχιτεκτονικό περιβάλλον της Ύδρας αποτέλεσε στο παρελθόν το «φυσικό σκηνικό» για τα γυρίσματα τριών κινηματογραφικών ταινιών.

- ♦ Μάθετε με τη βοήθεια κάποιου κατοίκου του νησιού ποιες είναι αυτές οι ταινίες. Για να σας βοηθήσουμε σας δίνουμε κάποια στοιχεία γι αυτές.

.....
(Ασπρόμαυρη ταινία του Μιχάλη Κακογιάννη με πρωταγωνίστρια την Έλλη Λαμπέτη)

.....
(Ξένη παραγωγή με πρωταγωνίστρια τη Σοφία Λόρεν)

.....
(Ξένη παραγωγή του Ζυλ Ντασέν με πρωταγωνίστρια τη Μελίνα Μερκούρη)

Αλλά και για πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων και της τέχνης η Ύδρα έγινε πηγή έμπνευσης και δημιουργίας και επέλεξαν το νησί για τόπο μόνιμης κατοικίας τους ή για μακρόχρονη διαμονή. Για παράδειγμα οι νομπελίστες ποιητές μας Οδυσσέας Ελύτης, Γιώργος Σεφέρης, ο ποιητής Γιώργος Εγγονόπουλος, οι ζωγράφοι Γιάννης Μόραλης, Αλέκος Φασιανός, Νίκος Χατζηκυριάκος - Γκίκας, Παν. Τέσης, Κωνσταντίνος και Περικλής Βυζάντιος, ο συγγραφέας Χένρι Μίλλερ, ο τραγουδιστής Λέοναρντ Κοέν και άλλοι.

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα και καταγράψτε τρεις τουλάχιστον λόγους που κατά τη γνώμη σας τους προσέλκυσαν να μείνουν στο νησί.

Ο Αλέκος Φασιανός, γνωστός και καταξιωμένος ζωγράφος, αναζητά στο νησί το μπαλκόνι πάνω από το λιμάνι, που το ζωγράφισε ο Γιάννης Μόραλης για να μείνει στην ιστορία ως μία από τις σημαντικότερες αφίσες του ΕΟΤ. (Εφημερίδα το Βήμα, 7/9/2008).

- ♦ Το μπαλκόνι αυτό σώζεται μέχρι σήμερα. Με την αφίσα του Μόραλη για οδηγό, βοηθήστε το ζωγράφο να εντοπίσει το μπαλκόνι που ψάχνει.

Μια σειρά από εκδηλώσεις πολιτιστικού, ιστορικού και θρησκευτικού χαρακτήρα διοργανώνονται όλο το χρόνο στην Ύδρα και προσελκύουν πολλούς επισκέπτες.

- ♦ Ρωτήστε και καταγράψτε σημαντικές εκδηλώσεις που γίνονται στο νησί στις διαφορετικές εποχές του χρόνου.

Χειμώνας	
Άνοιξη	
Καλοκαίρι	
Φθινόπωρο	

- ♦ Μάθετε περισσότερα για κάποια από τις παραπάνω εκδηλώσεις. Σημειώστε τα στοιχεία εκείνα που σας έκαναν εντύπωση και θεωρείτε ότι αποτελούν ξεχωριστά χαρακτηριστικά της εκδήλωσης αυτής.

Κάθε καλοκαίρι, εδώ και 14 χρόνια, πραγματοποιείται στην Ύδρα το Διεθνές Φεστιβάλ Μαριονέτας.

- ♦ Επισκεφθείτε τον Υπεύθυνο Παιδείας και Πολιτισμού του Δήμου Ύδρας. Ρωτήστε τον για το θεσμό αυτό και ζητήστε τη γνώμη του για τη συμβολή του Φεστιβάλ στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη του νησιού.

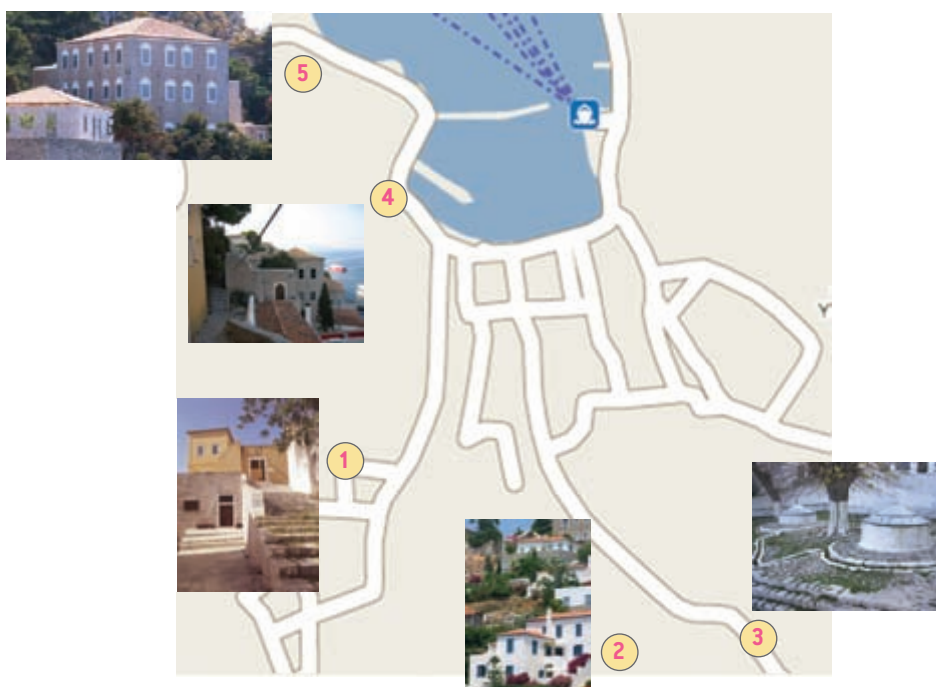
Νίκος Χατζηκυριάκος – Γκίκας, Μεγάλο Τοπίο της Ύδρας, 1938, Ελαιογραφία σε μουσαμά,
Πηγή: <http://www.geocities.com/Paris/cafe/1867/gkikas.htm>

Διαδρομή 2η: Στο εσωτερικό του οικισμού

Ξεκινώντας από το Μοναστήρι – τη Μητρόπολη της Ύδρας – δεξιά, στον ανηφορικό δρόμο προς τα ενδότερα του οικισμού συναντάμε:

1. Την ιστορική οικία του **Λάζαρου Κουντουριώτη**, που λειτουργεί ως παράρτημα του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου. Χτίστηκε το τέλος του 18ου αιώνα και αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της Υδραϊκής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Εδώ εκτίθενται κειμήλια (παλιά νησιώτικα έπιπλα, σερβίτσια, μαγειρικά σκεύη κ.ά.) της οικογένειας Κουντουριώτη, έργα ζωγραφικής των Περικλή και Κωνσταντίνου Βυζάντιου, καθώς και εκθέματα από τις ιστορικές και λησσογραφικές συλλογές που ανήκουν στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, όπως παραδοσιακές ενδυμασίες των τριών κατ' εξοχήν ναυτικών νησιών, Ύδρας, Σπετσών και Ψαρών.
2. Το **λόφο της Κιάφας**, όπου είναι χτισμένη η παλαιότερη συνοικία της πόλης, ένας αμυντικός οικισμός με λιθόχτιστα σπίτια, ψηλούς μαντρότοιχους και στενά δρομάκια.
3. Τα **Καλά Πηγάδια**, απ' τις πιο παλιές και γραφικές συνοικίες της Ύδρας. Η ονομασία οφείλεται στα δύο πηγάδια που υπάρχουν εκεί και τροφοδοτούσαν με νερό τους κατοίκους της πόλης για περισσότερο από 200 χρόνια.
4. Το **αρχοντικό Τομπάζη**, όπου στεγάζεται το παράρτημα της **Σχολής Καλών Τεχνών** του Πολυτεχνείου της Αθήνας. Τους εσωτερικούς χώρους του κτηρίου κοσμούν πίνακες με ιστορικά γεγονότα και πλοία της εποχής του 1821.
5. Το **αρχοντικό του Γεωργίου Κουντουριώτη**, στη δυτική πλευρά του λιμανιού, στη πλαγιά του λόφου, μέσα σ' ένα πευκόδασος. Εκτίθενται προσωπικά είδη και αντικείμενα της οικογένειας Κουντουριώτη και εκθέματα από την Νεότερη Ιστορία της Ύδρας. Πάνω από το αρχοντικό, στην κορυφή του λόφου που προσφέρει εξαιρετική θέα, στέκουν στη σειρά μερικοί ερειπωμένοι μύλοι.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.7

Περπατώντας στον οικισμό...

Η πρώτη «γειτονιά» της Ύδρας, αυτού του άνυδρου και βραχώδους μικρού νησιού, είναι η Κιάφα, σκαρφαλωμένη ψηλά στο βουνό Έρε, που σημαίνει άνεμος. Οι κάτοικοι έχτισαν τα σπίτια τους ψηλά για να προστατευθούν από τις επιδρομές των πειρατών. Με τον καιρό η πόλη άρχισε να επεκτείνεται αμφιθεατρικά ακολουθώντας το φυσικό ανάγλυφο προς το λιμάνι. Τα νερά της βροχής κατέβαιναν ορμητικά από το βουνό και τις απότομες χαράδρες μετατρέποντας τους στενούς δρόμους σε χείμαρρους, απειλώντας μ' αυτόν τον τρόπο τα σπίτια του οικισμού. Εμπόδιζαν επίσης με τα υλικά που παρέσυραν την επέκταση του οικισμού προς το λιμάνι, απαραίτητη έξοδο των Υδραίων προς τη θάλασσα και το εμπόριο, μιας και το ίδιο το νησί δεν διαθέτει καλλιεργήσιμες εκτάσεις. Η διαχείριση των νερών της βροχής (όμβρια ύδατα) αντιμετωπίστηκε με παρεμβάσεις στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική από τους κατοίκους.

- ♦ Περπατήστε σε ένα σοκάκι του οικισμού. Προσπαθήστε να βρείτε τα δομικά στοιχεία που πρόσθεσαν στα σπίτια τους οι κάτοικοι για να τα προφυλάξουν από τις πλημμύρες και τη διάβρωση.

Η πυκνή δόμηση, τα στενά ανηφορικά σοκάκια του οικισμού, οι ψηλοί μαντρότοιχοι και τα σκαλοπάτια σε πολλά σημεία δημιουργούν δυσκολίες στη συλλογή απορριμμάτων. Ο Δήμος Ύδρας διαθέτει δύο μικρά απορριμματοφόρα, τα οποία μπορούν να κινηθούν στο χώρο του λιμανιού και στην παραθαλάσσια διαδρομή προς Μανδράκι και Καμίνι.

- ♦ Ρωτήστε ένα κάτοικο για τον τρόπο αποκομιδής των σκουπιδιών στο νησί τους. Ρωτήστε επίσης πού καταλήγουν τα σκουπίδια τους.

Η Ύδρα, όπως και τα άλλα νησιά του Αργοσαρωνικού, έχει έλλειψη νερού και πρόβλημα με την ποιότητά του.

- ♦ Ρωτήστε έναν κάτοικο και μάθετε πώς αντιμετωπίζουν οι ντόπιοι τα παραπάνω προβλήματα και τι περιμένουν να κάνει η Δημοτική Αρχή για την επίλυσή τους. Γράψτε τις απόψεις του.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.8

Στην ιστορική οικία Λάζαρου Κουντουριώτη

Αύγουστος 1847... Το απόγευμα επισκεφθήκαμε το γέρο - Λάζαρο Κουντουριώτη, τον οποίον όλοι σέβονται και εκτιμούν σα βασιλιά του νησιού. Είναι ένας από αυτούς τους Έλληνες που θυσίασαν μεγάλη περιουσία στον αγώνα για την ελευθερία. Αλλά και σήμερα είναι ευκατάστατος. Μένει σ' ένα μεγάλο, υπέροχο σπίτι, το ωραιότερο μέσα στη μικρή πολιτεία. Και να σκεφθεί κανείς πως η σύγκριση γίνεται με τις άλλες κατοικίες του νησιού που είναι κτισμένες πολύ όμορφα και με φαρδιές μαρμάρινες σκάλες. Στο εσωτερικό τους τα δωμάτια είναι μεγάλα, ψηλοτάβανα και το πάτωμα στρωμένο με μάρμαρα που σχηματίζουν διάφορα σχέδια. Ο γέρος δεν έχει φύγει ποτέ από το νησί του. Κάποτε σκέφθηκε να κάνει ένα ταξιδάκι με ατμόπλοιο για να επισκεφθεί το Ναύπλιο, τον έπιασαν όμως οι κάτοικοι και τον έκλεισαν στη μονή του προφήτη Ηλία, γιατί φοβήθηκαν ότι κάποιο κακό θα έβρισκε το νησί αν ο γέρο-αετός εγκατέλειπε τη φωλιά του.

(Χριστιάνα Λυτ, Αρμενίζοντας, Πέντε ταξίδια στο Αιγαίο, 1845- 185)

Πηγή: <http://www.nhmuseum.gr/products7.php?lang=1&wh=2>

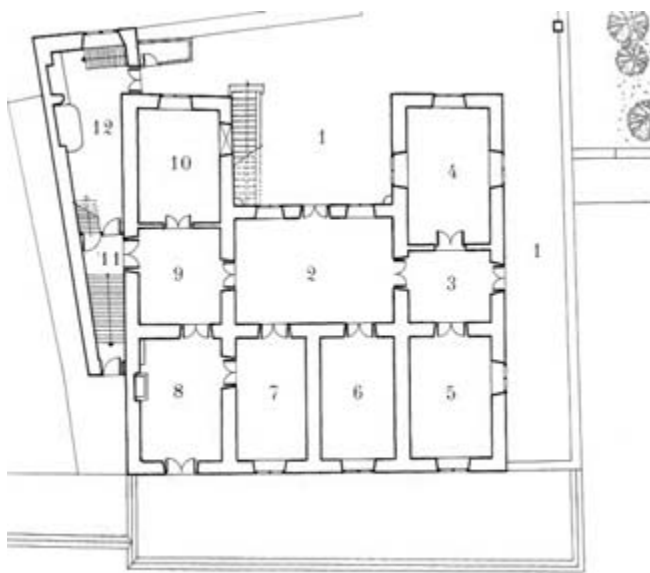
Το 1991, η οικία Κουντουριώτη αγοράστηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και μετατράπηκε σε μουσείο της οικογένειας Κουντουριώτη, αλλά και σε Μουσείο Μεταβυζαντινής Τέχνης και Ιστορίας της Ύδρας. Αποτελεί παράρτημα του Εθνικού ιστορικού Μουσείου.

- ◆ Βρίσκεστε μπροστά στην ξύλινη εξώθυρα του αρχοντικού. Παρατηρήστε τη μαρμάρινη επιγραφή δίπλα της.
  - ◇ Μπορείτε να καταλάβετε το περιεχόμενο της επιγραφής;
  - ◇ Τα γράμματα «α ω ι α» συμβολίζουν τη χρονολογία που γράφτηκε η επιγραφή. Μπορείτε να την αποκρυπτογραφήσετε;
- ◆ Μπαίνοντας στην αυλή παρατηρήστε τις οκτώ εντοιχισμένες μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες. Ρωτήστε την υπεύθυνη του Μουσείου για ποιο λόγο βρίσκονται εκεί.

- ♦ Παρατηρήστε προσεκτικά το κτήριο. Κυκλώστε όποια από τα παρακάτω χαρακτηριστικά παρατηρείτε στην αρχιτεκτονική του.

σχήμα ορθογώνιο	σχήμα Γ	ξύλινη σκάλα	
εξώστης	μπαλκόνι με κάγκελα	κίονες	φουρούσια
μαρμάρινη σκάλα	υδροροές	ταράτσα	κεραμοσκεπή
ώχρα	εσωτερικά παραθυρόφυλλα	παρατηρητήρια	στόμιο στέρνας

Σημ: φουρούσια: τα στηρίγματα του εξώστη, των μπαλκονιών.

Ισόγειο Οικίας

1. Αυλή
2. Προθάλαμος
3. Εικονοστάσι
4. Βορειοανατολικό δωμάτιο
5. Γραφείο
6. Σαλόνι
7. Τραπεζαρία
8. Νοτιοδυτικό δωμάτιο με το τζάκι
9. Βοηθητικός χώρος με κρήνη
10. Βορειοδυτικό δωμάτιο
11. Χώρος βοηθητικής εισόδου
12. Μαγειρείο

- ♦ Στον προθάλαμο του ισόγειου (βλέπε σχήμα) υπάρχει μαρμαρόγλυπτο στόμιο στέρνας και λουτήρας.
- ✧ Με τη βοήθεια της υπεύθυνης του Μουσείου, περιγράψτε τη διαδικασία συλλογής του βρόχινου νερού και τον τρόπο χρήσης του μέσα στο σπίτι.

✧ Σε ποιο άλλο σημείο του σπιτιού υπάρχει στόμιο στέρνας;

✧ Πώς υδροδοτείται σήμερα το Μουσείο Κουντουριώτη;

- ◆ Το βορειοανατολικό δωμάτιο και το νοτιοδυτικό δωμάτιο ήταν τα καθιστικά της οικογένειας. Σε ποια εποχή του χρόνου νομίζετε ότι χρησιμοποιούνταν το καθένα και γιατί;

- ◆ Ρωτήστε την υπεύθυνη του Μουσείου τι είναι και πώς χρησιμοποιούνταν:
  - Το μεντέρι

  - Το μαγκάλι

  - Η λουσέρνα

- ◆ Περιηγηθείτε στον πρώτο όροφο του αρχοντικού, όπου σας περιμένει μια ενδιαφέρουσα λαογραφική συλλογή, ενώ στο κατώι μπορείτε να δείτε συλλογή έργων του ζωγράφου Περικλή Βυζάντιου (1893-1972) και του γιου του Κωνσταντίνου Βυζάντιου (1924-2007), οι οποίοι συνδέονταν με στενούς οικογενειακούς δεσμούς με την οικογένεια Κουντουριώτη.

- ◆ Μετά την περιήγησή σας συζητήστε στην ομάδα σας και:
  - ◇ Γράψτε τι σας εντυπωσίασε περισσότερο στο αρχοντικό Κουντουριώτη.

- ◇ Γράψτε με ποιο τρόπο, κατά τη γνώμη σας, το Μουσείο συμβάλλει στη βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη του νησιού.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.9

Η Ύδρα και η ποιότητα των προσφερόμενων τουριστικών υπηρεσιών και εγκαταστάσεων

Μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιτυχή εφαρμογή, λειτουργία και αποδοτικότητα του αειφόρου τουρισμού είναι η ποιότητα των προσφερομένων τουριστικών υπηρεσιών και εγκαταστάσεων.

Ρωτήστε τον υπεύθυνο του ξενοδοχείου ή ξενώνα που διαμένετε:

- ✦ Ποια ήταν η προηγούμενη χρήση του οικήματος
- ✦ Αν έχουν διατηρηθεί στοιχεία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής του νησιού και ποια
- ✦ Πόσα χρόνια λειτουργεί σαν ξενοδοχείο και πόσα άτομα μπορεί να φιλοξενήσει
- ✦ Αν προσφέρεται πρωινό και γεύμα με τοπικά προϊόντα
- ✦ Αν εφαρμόζεται βιολογικός καθαρισμός
- ✦ Εν εφαρμόζεται σύστημα ανακύκλωσης
- ✦ Αν προωθούνται εναλλακτικές μορφές τουρισμού και ποιες.
- ✦ Με βάση τις απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, αλλά και τη δική σας εμπειρία από τη διαμονή σας (τιμές, εξυπηρέτηση, ποιότητα, καθαριότητα, ενημέρωση - πληροφόρηση κλπ.), συζητήστε στην ομάδα κατά πόσο η επιχείρηση είναι φιλική προς το περιβάλλον και συμβάλλει στην ανάπτυξη του αειφόρου τουρισμού. Αιτιολογήστε την άποψή σας.

Διαδρομή 3η: Από το Περίπτερο στο Αυλάκι, στα Καμίνια και στο Βλυχό

Συνεχίζοντας τη διαδρομή μετά το Περίπτερο συναντάμε:

- ♦ Τη συνοικία **Αυλάκι**, κτισμένη στην απότομη πλαγιά του λόφου. Εδώ βρίσκεται το αρχοντικό του Μπουντούρη, παλιό κτήριο με στέγη από πλάκες χωρίς κεραμίδια.
- ♦ Τα **Καμίνια (το μικρό και το μεγάλο)**, λιμανάκι με καφέ σκούρα αμμουδιά.

Χλωρίδα και πανίδα της Ύδρας

Το φυσικό περιβάλλον στην Ύδρα παρουσιάζει ιδιαίτερη ομορφιά. Τα πιο χαρακτηριστικά τοπία που συναντάμε στο νησί είναι μικροί όρμοι, παράκτιοι κρημνοί και τα φρυγανικά οικοσυστήματα (φρυγανότοποι).

Τα κυριότερα είδη χλωρίδας είναι πεύκα, κυπαρίσσια, ελιές, φασκομηλιές, θυμάρι. Αξιοσημείωτο είναι το πλήθος από τα αγριολούλουδα που φυτρώνουν στο νησί, όπως κυκλάμινα, παπαρούνες, σπάνιες σπέντζες (μανουσάκια), καμπανούλλες (*campanula anchusiflora*), φριτιλλάριες (*fritillaria rhodocanakis*), κ.ά. Όσον αφορά την πανίδα συναντάμε μικρά θηλαστικά, όπως αγριοκούνελα, λαγούς, αγριοκάτσικα καθώς και ερπετά. Επίσης τσίχλες, πέρδικες, ορτύκια, τρυγόνια και πολλά είδη πουλιών, όπως γεράκια, πετρίτες, που ζουν μόνιμα ή χρησιμοποιούν την Ύδρα στο δρόμο της μετανάστευσής τους.

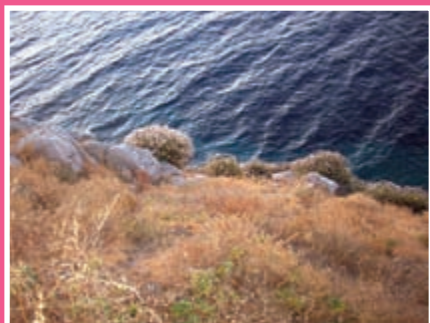
Στη θάλασσα περιοχή Ύδρας και Σπετσών, περιοχή με καθαρά νερά, διάσπαρτα βράχια και μικρές βραχονησίδες, ζει και αναπαράγεται η μεσογειακή φώκια *monachus-monachus*. Ένα από τα βασικά έως τώρα καταφύγια ξεκούρασης της φώκιας στο νησί είναι η παραλία της Λιμνιώνizas. Το ότι η μεσογειακή φώκια *monachus-monachus* είναι το σπανιότερο είδος φώκιας στον κόσμο και το πιο απειλούμενο θαλάσσιο θηλαστικό της Ευρώπης, δείχνει τη μεγάλη σημασία αυτού του βιοτόπου και την ανάγκη προστασίας του.

Το φρυγανικό οικοσύστημα στην Ελλάδα είναι η πιο διαδεδομένη μορφή υποβαθμισμένου οικοσυστήματος. Το συναντάμε στις ξηρότερες περιοχές - κυρίως Κεντρική και Ν. Ελλάδα, νησιά Αιγαίου - πάνω σε ασβεστολιθικά εδάφη, εκεί όπου η φωτιά, η βόσκηση και οι εκχερσώσεις έχουν υποβαθμίσει σημαντικά την αρχική βλάστηση. Συχνότατα απαντάται και στις παρυφές των πόλεων. Συγκροτείται από μικρά πολυετή θάμνακια με μικρά φύλλα, σκληρά και συχνά αγκαθωτά κλαδιά, γνωστά σαν φρύγανα όπως θυμάρι, φασκομηλιά, ασφάκα, γαλαστοιβή, αστοιβή, λαδανιά, φυτιλάκι κ.ά. Η ανάπτυξή τους συντελείται κυρίως κατά το χειμώνα, οπότε βγάζουν νέους βλαστούς και φύλλα και αφού ανθοφορήσουν την Άνοιξη, χάνουν τα φύλλα αυτά και βγάζουν νέα μικρότερα θερινά φύλλα εξαιρετικά ανθεκτικά ικανά να αντεπεξέλθουν στην καλοκαιρινή ξηρασία. Μαζί με τα φρύγανα συνυπάρχουν και πλήθος άλλων ποωδών φυτών όπως μαλκόκλημες, ανθεμίδες, ορχιδέες, ίριδες, αστράκια, κρόκοι, κ.ά. Παρά τη φτωχή βλάστηση, παρουσιάζει μια μεγάλη ποικιλία φυτικών και ζωικών ειδών που έχουν ειδικά προσαρμοστεί στις δύσκολες συνθήκες και στις ανθρώπινες επεμβάσεις.

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.10

Στους φρυγανότοπους της Ύδρας

Αφήνουμε το Περίπτερο πίσω μας και προχωράμε προς το Αυλάκι και τα Καμίνια. Στο δεξί μας χέρι αγναντεύουμε πάντα το μπλε της θάλασσας. Μετά από λίγο συναντάμε έναν συγκεκριμένο τύπο οικοσυστήματος που λέγεται φρυγανικό οικοσύστημα.

- ◆ Παρατηρήστε το οικοσύστημα και σημειώστε κάποια στοιχεία για την περιοχή που βρίσκεται:
  - ◆ Υπάρχει έδαφος: πολύ   λίγο   καθόλου
  - ◆ Υπάρχουν σημεία με βράχια, περιοχές δηλαδή που έχει φανεί το μητρικό πέτρωμα:

	ναι	όχι
--	-----	-----
  - ◆ Γειτνιάζει με οικιστική περιοχή:

	ναι	όχι
--	-----	-----
  - ◆ Οι φυτικοί οργανισμοί που υπάρχουν είναι:

	δένδρα	μεγάλοι
θάμνοι	μικροί θάμνοι	Φυτά ποώδη
  - ◆ Η βλάστηση είναι:

	φτωχιά	πλούσια
--	--------	---------
  - ◆ Η ποικιλία της χλωρίδας είναι:

	μικρή	μέτρια	μεγάλη
--	-------	--------	--------
- ◆ Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις και τη βοήθεια του σκίτσου, δικαιολογήστε γιατί τα φρύγανα θεωρούνται τα πιο ανθεκτικά και λιγότερο απαιτητικά φυτά.

- ◆ Παρατηρήστε προσεκτικά και φωτογραφίστε φυτικούς οργανισμούς που συναντάτε:
  - ◆ πάνω σε βράχια ή σχισμές βράχων
  - ◆ σε πηλαγιές
  - ◆ σε επίπεδα μέρη
  - ◆ κάτω από θάμνους

♦ Καταγράψτε φυτά που μπορείτε να αναγνωρίσετε.

♦ Συναντήσατε αρωματικά φυτά; Ποια;

♦ Καταγράψτε ανθρώπινες δραστηριότητες ή ίχνη αυτών στο οικοσύστημα:

Σκουπίδια

Ίχνη βόσκησης

Ίχνη πυρκαγιάς

Φράχτες

Ίχνη κυνηγιού

Δρόμοι

Μονοπάτια

Κάτι άλλο...

♦ Απολαύστε το τοπίο με τις αισθήσεις σας. Παρατηρήστε γύρω σας τα χρώματα. Κλείστε τα μάτια και αφουγκραστείτε τον ήχο του αέρα, της θάλασσας. Αγγίξτε κάποια φυτά και απολαύστε τις μυρωδιές τους.

Γράψτε τα συναισθήματα που νιώθετε:

“Παρατηρούμε, καταγράφουμε και κατανοούμε το οικοσύστημα χωρίς να επεμβαίνουμε, σεβόμενοι τις φυσικές διαδικασίες και προστατεύοντάς τις, ώστε να λειτουργήσουν απρόσκοπτα”

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 7.11

Η Ύδρα, εμείς και ...οι monachous-monachous

Από τη «Διακήρυξη των Δικαιωμάτων των Ζώων».

«Ο άνθρωπος οφείλει να σέβεται τη ζωή κάθε ζώου. Ο άνθρωπος ανήκει στο ζωικό βασίλειο και δεν μπορεί να εξοντώνει ή να εκμεταλλεύεται τα άλλα είδη του ζωικού βασιλείου. Αντίθετα, οφείλει να χρησιμοποιεί τις γνώσεις για το καλό των ζώων. Κάθε ζώο δικαιούται φροντίδας, προσοχής και προστασίας από τον άνθρωπο». (Άρθρο 2).

«Κάθε ζώο δικαιούται να ζήσει στο φυσικό του χώρο (γη, θάλασσα, αέρας) και να αναπαράγεται σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους. Η στέρση ελευθερίας του ζώου ακόμη κι αν γίνεται για μορφωτικούς σκοπούς είναι αντίθετη προς τη διακήρυξη δικαιωμάτων αυτού». (Άρθρο 4).

- ♦ Διαβάστε και συζητήστε τις παραπάνω τοποθετήσεις.

«Όταν είχαμε βρει τον Δημήτρη, μια αρσενική φώκια ηλικίας το πολύ δύο ετών, ήταν σε πολύ άσχημη κατάσταση. Ήταν προφανές ότι είχε μπλέξει σε έναν... ερωτικό καβγά μαζί με άλλες αρσενικές φώκιες. Η ουρά του ήταν σχεδόν κομμένη. Ο Δημήτρης κρύφτηκε κοντά στους βράχους, στην περιοχή Βλυχός. Εκεί τον βρήκαμε τυχαία, τον περιθάλαψαμε και σήμερα είναι μια από τις φώκιες που δεν φοβάται ακόμα και να κολυμπάει μέσα στο λιμάνι».

«... Αγαπάω πολύ την Ύδρα. Θεωρώ ότι οι φώκιες που ζούνε στα νερά της αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της... Αν λάβουμε υπ' όψιν μας ότι η μεσογειακή φώκια μονάχους μονάχους είναι το σπανιότερο είδος φώκιας στον κόσμο και το πιο απειλούμενο θαλάσσιο θηλαστικό της Ευρώπης, τότε καταλαβαίνουμε την αξία αυτού του πληθυσμού, τόσο κοντά μάλιστα στην Αθήνα... Οι κίνδυνοι, ωστόσο, παραμονεύουν για τα ζώα αυτά. Η καταστροφή του βιότοπου της φώκιας με την αλόγιστη τουριστική ανάπτυξη είναι ο κυριότερος ...».

Οι παραπάνω αναφορές είναι από υπευθύνους του Συλλόγου Οικολόγων Ύδρας «Υδραίσσα Φώκια».

- ♦ Διαβάστε το κείμενο. Συζητήστε στην ομάδα τους κινδύνους που μπορεί να αντιμετωπίζει η φώκια στην Ύδρα εξαιτίας της τουριστικής ανάπτυξης στο νησί. Γράψτε τους προβληματισμούς σας.
- ♦ «Μπορεί η τουριστική δραστηριότητα να συμβαδίζει με την προστασία των απειλούμενων ειδών χλωρίδας και πανίδας μιας περιοχής;» Συζητήστε στην ομάδα και καταγράψτε τις απόψεις σας.

Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν τις φώκιες ιερά ζώα και πίστευαν ότι ήταν προστατευόμενες του Ποσειδώνα και του Απόλλωνα!

Η Μεσογειακή φώκια είναι δείκτης υγείας του θαλάσσιου περιβάλλοντος και μέρος της πλούσιας βιοποικιλότητας της Ελλάδας..

Στα ελληνικά νερά φιλοξενείται ο μεγαλύτερος πληθυσμός της, που υπολογίζεται περίπου στα 250 με 300 άτομα.

Όσο υπάρχει η *Monachus monachus* στα ελληνικά νερά, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι οι θάλασσές μας είναι από τις πιο υγιείς και καθαρές στον κόσμο!

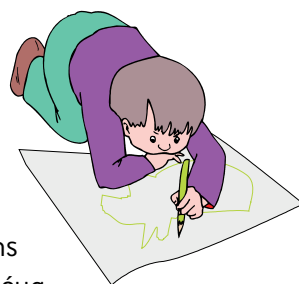
Περιβαλλοντική μη κυβερνητική οργάνωση Mom

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΕΨΗ

Στην ομάδα, συζητήστε και αποφασίστε πως θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε όλα όσα είδατε και μάθατε κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας.

Εμείς σας προτείνουμε κάποιες ιδέες:

- ♦ Ετοιμάστε μια παρουσίαση για τους συμμαθητές σας, τη σχολική σας εφημερίδα, την ιστοσελίδα του σχολείου σας. Η παρουσίαση στους συμμαθητές σας μπορεί να γίνει με διαφάνειες (powerpoint), τη δημιουργία ενός φυλλάδιου, μιας αφίσας ή με όποιον άλλο τρόπο επινοήσετε.
- ❖ Προετοιμάστε την παρουσίαση αξιοποιώντας τις φωτογραφίες που βγάλατε και τις εντυπώσεις και εμπειρίες σας από την εκπαιδευτική επίσκεψη στην Ύδρα. Μπορείτε να κάνετε αναφορά:
  - στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού
  - στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του
  - στις ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό
  - στις εντυπώσεις σας από το νησί και τους ανθρώπους του.
- ❖ Φτιάξτε μια αφίσα για την Ύδρα. Σχεδιάστε το περίγραμμα του νησιού και τοποθετήστε επάνω σε αυτό τις φωτογραφίες και τα ονόματα των περιοχών που επισκεφθήκατε. Συμπληρώστε με σύντομα συνοδευτικά κείμενα, που μπορεί να είναι πληροφοριακά ή οι εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στο νησί. Αναρτήστε την αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων του σχολείου και σε άλλα κατάλληλα σημεία.
- ♦ Χρησιμοποιήστε τις φωτογραφίες που τραβήξατε στο νησί κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας και οργανώστε μια έκθεση στο χώρο του σχολείου σας με θέμα: «Ύδρα μέσα από τα δικά μας μάτια...».

- ♦ Με βάση τις πληροφορίες που συλλέξατε στο φύλλο εργασίας 7.6 «Ύδρα του πολιτισμού», γράψτε ένα άρθρο για τις πολιτιστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνται στο νησί και τον τρόπο με τον οποίο συμβάλλουν στη βιώσιμη ανάπτυξη της τοπικής κοινωνίας. Μπορείτε να δημοσιεύσετε το άρθρο σας στην εφημερίδα του σχολείου σας ή να το στείλετε στην τοπική υδραϊκή εφημερίδα για δημοσίευση!
- ♦ Ένας φίλος σας πρόκειται να επισκεφθεί την Ύδρα και σας ζητά πληροφορίες για το νησί. Τι θα του προτείνετε να δει και να κάνει στην Ύδρα; Αιτιολογήστε την άποψή σας.
- ♦ Γίνετε ποιητές! Εκφράστε τα συναισθήματά σας για όσα είδατε και ζήσατε στην Ύδρα με ένα ποίημα. Εμείς σας δίνουμε τον πρώτο στίχο:

*Βράχος ξερός, λουσμένος φως
σε θάλασσα γαλάζια.....*

- ♦ Δημιουργήστε ένα κώδικα καλής συμπεριφοράς για τον επισκέπτη, τουρίστα σε μια περιοχή. Γράψτε τι πρέπει να αποφεύγει να κάνει και ενθαρρύνετέ τον στην υιοθέτηση μιας φιλικής συμπεριφοράς προς τον τόπο που τον φιλοξενεί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός. Μην ξεχάσετε να συμβουλευτείτε το φύλλο εργασίας 7.4: «Μιλώντας για την αειφορία...». Δώστε στον κώδικά σας τον τίτλο: «Οδηγός του αειφόρου περιηγητή»

*«Το νησί είναι ένα κόσμημα, ένας παράδεισος.
Ανέβηκα για ένα μακρύ περίπατο στους λόφους, στο εσωτερικό του νησιού, περπατώντας
μέσα από πεύκα και από πέτρινα μονοπάτια κατασκίων, σε μια κρύα λαμπρή ησυχία».*

Τζον Φάουλς, άγγλος μυθιστοριογράφος

Οι Σπέτσες είναι το νοτιότερο και δυτικότερο από τα νησιά του Αργοσαρωνικού, στην είσοδο του Αργολικού κόλπου. Χαρακτηριστικό του νησιού είναι το όμορφο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον. Οι γραφικοί κολπίσκοι και οι καθαρές, καταπράσινες συχνά ακτές του, τα πευκοδάση, τα καρνάγια, οι βοτσαλωτές αυλές και τα μόνιππα αμαξάκια είναι χαρακτηριστικές εικόνες του νησιού. Οι Σπέτσες, όπως και η Ύδρα, είναι γνωστές για τη συμβολή τους στην επανάσταση του 1821. Τα χρόνια εκείνα έχουν αποτυπωθεί στα καλοδιατηρημένα αρχοντικά με την ιδιότυπη αρχιτεκτονική τους, στα κανόνια της Ντάπιας, στα δύο μουσεία του νησιού και στα αγάλματα των αγωνιστών.

Διαδρομές και προτεινόμενες δραστηριότητες στο νησί

Οι διαδρομές που μπορείτε να ακολουθήσετε είναι:

1. Στο λιμάνι και τον οικισμό της Ντάπιας
2. Από τη Ντάπια στο παλιό λιμάνι (Μπάλιτσα)
3. Από την Ντάπια στην Κουνουπίτσα και τις «Σχολές»

Αν αγαπάτε το περπάτημα ή το ποδήλατο, υπάρχουν αξιόλογες διαδρομές, εσωτερικά ή περιμετρικά του νησιού. Σε διάφορα σημεία του νησιού μπορούν ακόμη και σήμερα να σας ξεναγήσουν οι παραδοσιακές άμαξες με τα άλογα. Αν πάλι θέλετε να γνωρίσετε τις παραλίες (Αγία Μαρίνα, Ξυλοκέρizza, Άγιοι Ανάργυροι, Αγία Παρασκευή, Ζωγεριά, Βρέλληος) μπορείτε να κάνετε το γύρο του νησιού με θαλάσσιο ταξί. Κοντά στην παραλία των Αγίων Αναργύρων βρίσκεται η σπηλιά Μπεκίρη με εντυπωσιακό σταλακτιτικό διάκοσμο, παλιό καταφύγιο των αγωνιστών του '21.

Διαδρομή 1η: Στο λιμάνι και τον οικισμό της Ντάπιας

Κατά τη διαδρομή αυτή συναντάμε:

1. Την ιστορική **πλατεία της Ντάπιας** στο λιμάνι. Στην άκρη του λιμανιού βρίσκεται η **Καγκελαρία**, κτήριο με ιστορική σημασία. Γύρω από το λιμάνι δραστηριοποιείται το εμπορικό κέντρο των Σπετσών.
2. Το **αρχοντικό του Σωτήρη Ανάργυρου**, σημαντικού ευεργέτη του νησιού.
3. Το **αρχοντικό της Λασκαρίνας Μπουμπουλίνας** με τις εντυπωσιακές ξυλόγλυπτες φλωρεντιανές οροφές και φλωρεντιανή επίπλωση, που λειτουργεί ως μουσείο.
4. Το **Μουσείο Σπετσών** που στεγάζεται στο αρχοντικό του Χατζηγιάννη Μέξη, ενός από τους συμβολαιογράφους που έπαιξαν βασικό ρόλο στην Ελληνική Επανάσταση.
5. Την **πλατεία Ρολογιού**, στο κέντρο του οικισμού, που πήρε το όνομά της από το ρολόι που δεσπόζει εκεί, χτισμένο στις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Στην πλατεία υπάρχουν καφενεία, εστιατόρια και άλλοι χώροι αναψυχής.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.1

Στο λιμάνι της Ντάπιας

Το ιστορικό λιμάνι της Ντάπιας κατά τη διάρκεια του αγώνα του 1821 υπήρξε πυροβολείο και τόπος συγκέντρωσης των καπεταναίων. Η φωτογραφία που βλέπετε στο φύλλο εργασίας απεικονίζει την πλατεία όπως ήταν προπολεμικά.

[Πηγή: Όψεις και απόψεις στις Σπέτσες-
<http://spetses.wordpress.com/photos/palies1/>]

- ♦ Παρατηρήστε προσεκτικά την πλατεία όπως είναι σήμερα. Καταγράψτε στον πίνακα τις ομοιότητες και τις αλλαγές που παρατηρείτε συγκρίνοντάς την με την εικόνα.

Ομοιότητες	Αλλαγές

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα πού οφείλονται αυτές οι αλλαγές και με ποιες σημερινές ανθρώπινες δραστηριότητες συνδέονται. Καταγράψτε τις απόψεις σας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.2

Τα βοτσαλωτά των Σπετσών

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των Σπετσών είναι τα βοτσαλωτά δάπεδα που συναντάμε σε δρόμους, πλατείες και αυλές. Αποτελούν παράδοση αιώνων στις Σπέτσες. Τα παλαιότερα βοτσαλωτά δάπεδα έχουν εντοπιστεί στο Ιράκ και είναι δημιουργήματα των αρχαίων λαών της Μεσοποταμίας (Ασσυρίων και Βαβυλωνίων). Στον ελληνικό χώρο, έχουμε δάπεδα με μεγάλα βότσαλα ήδη από τα Μινωικά χρόνια μέχρι και σήμερα, ιδιαίτερα στην περιοχή του Αιγαίου. Εντυπωσιακά δείγματα αυτής της τεχνικής συναντάμε σε πολλά σημεία του νησιού,

με πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα την πλατεία Ντάπιας, την αυλή στο σπίτι της Μπουμπουλίνας, την πλατεία Μπουμπουλίνας, το ναό του Αγίου Νικολάου (Μητρόπολη), σε πολλά πλατύσκαλα και εισόδους σπιτιών και σε αυλές παλιών σπιτιών. Συναντάμε επίσης βοτσαλωτά στις αυλές πολλών νεόκτιστων σπιτιών.

Βρίσκεστε στη Ντάπια. Όλη η πλατεία είναι στρωμένη με βοτσαλωτά.

- ♦ Περπατήστε με την ομάδα σας, παρατηρήστε και καταγράψτε:
  - ❖ Τα υλικά κατασκευής
  - ❖ Το σχήμα
  - ❖ Τα χρώματα
  - ❖ Τα θέματα που απεικονίζονται στα βοτσαλωτά
  - ❖ Τις πληροφορίες που δίνουν τα θέματα αυτά για την ιστορία του νησιού και τις ασχολίες των κατοίκων.
- ♦ Παρατηρείτε φθορές στα βοτσαλωτά; Πού νομίζετε ότι οφείλονται;
- ♦ Ρωτήστε τους κατοίκους του νησιού και μάθετε :
  - Την προέλευση των υλικών
  - Την τεχνική κατασκευής των βοτσαλωτών
  - Τους τρόπους συντήρησης των βοτσαλωτών
- ♦ Σκεφτείτε και συζητήστε στην ομάδα τους λόγους που επέβαλαν τη διατήρηση των βοτσαλωτών στο νησί.
- ♦ Διαλέξτε ένα σχέδιο βοτσαλωτού που σας άρεσε περισσότερο. Ζωγραφίστε το.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.3

Οι μετακινήσεις στο νησί

Στις Σπέτσες απαγορεύεται η χρήση και κυκλοφορία αυτοκινήτων μέσα στον οικισμό, όπως απαγορεύεται επίσης η μεταφορά αυτοκινήτων στο νησί από τους επισκέπτες.

- ✦ Σκεφτείτε και συζητήστε στην ομάδα τους λόγους που οδήγησαν τις τοπικές αρχές σ' αυτήν την απόφαση.

«Το 1950, ο Πύρος Αργεντίνης που τότε ήταν ποδηλατάς, αγόρασε κι έφερε στις Σπέτσες το πρώτο μόνιμο αμαξάκι και το νοίκιασε στον Κωνσταντίνο Καλογερόπουλο. Αυτός ήταν ο πρώτος αμαξάς στις Σπέτσες. Στη συνέχεια τα αμαξάκια πληθύνθηκαν και σήμερα αποτελούν ένα χαρακτηριστικό στοιχείο των Σπετσών. Στην αρχή, αποτελούσαν μεταφορικό μέσον, σιγά - σιγά όμως καθώς μπήκαν στη ζωή των κατοίκων πιο σύγχρονα μέσα μεταφοράς, τα αμαξάκια παρέμειναν σαν ένα γραφικό μέσον για να απολαύσει ο τουρίστας κυρίως μια βόλτα στο νησί» [Πηγή: Λαογραφικό εργαστήριο Σπετσών, 2008, «Παραδοσιακές τέχνες και επαγγέλματα Σπετσών», Τεύχος Α', Σπέτσες]

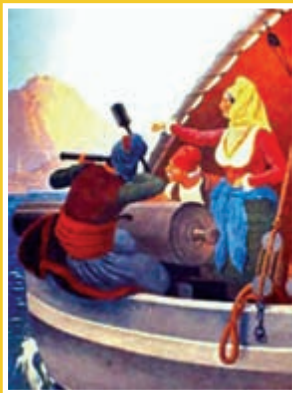
- ✦ Πάρτε συνέντευξη από αμαξάδες που βρίσκονται στην «πιάτσα» κοντά στην πλατεία. Ρωτήστε τους:
  - ✦ Ποιοι χρησιμοποιούν περισσότερο τα αμαξάκια για τις μετακινήσεις τους
  - ✦ Ποιες διαδρομές έχουν μεγαλύτερη ζήτηση
  - ✦ Πόσο κοστίζει περίπου μια διαδρομή που διαρκεί μια ώρα
  - ✦ Ποια φροντίδα χρειάζονται τα άλογα
  - ✦ Ποια προβλήματα αντιμετωπίζουν στο επάγγελμά τους σήμερα
  - ✦ Ποιες είναι οι προβλέψεις τους για το μέλλον του αμαξά.

Πολύ διαδεδομένο μέσο μετακίνησης στο νησί είναι το μηχανάκι.

- ✦ Ποια είναι κατά τη γνώμη σας τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα αυτού του τρόπου μετακίνησης;

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.4

Οι Σπέτσες και η ιστορία

Η Μπουμπουλίνα στο πλοίο "Αγαμέμνων", πίνακας του Γερμανού ζωγράφου Peter von Hess

Οι Σπέτσες, η Ύδρα και τα Ψαρά είναι τρία νησιά που ανέπτυξαν μεγάλη ναυτική και εμπορική δραστηριότητα κατά το 18^ο αιώνα. Η ύπαρξή τους είναι συνδεδεμένη με τον αγώνα της ανεξαρτησίας του 1821. Οι Σπέτσες, με μεγάλη οικονομική άνθηση και αρκετούς προκρίτους μνημένους στη Φιλική Εταιρεία εκείνη την εποχή, πήρε μέρος στην επανάσταση του '21 με πενήντα μεγάλα πλοία και είκοσι επτά μικρότερα, όλα εξοπλισμένα με ισχυρά πολυβόλα. Πολλοί καπεταναίοι του νησιού, ιδιαίτερα η Μπουμπουλίνα, διέθεσαν την περιουσία τους αλλή και την ίδια τη ζωή τους στον αγώνα για ανεξαρτησία. Σήμερα, 180 χρόνια μετά, οι μνήμες εκείνου του αγώνα, είναι αποτυπωμένες στα μνημεία, στα αρχοντικά και στους ναούς των Σπετσών.

- ♦ Ρωτήστε κάποιον κάτοικο ή καταστηματάρχη και μάθετε με ποιο μνημείο ή αρχοντικό συνδέονται τα παρακάτω ιστορικά γεγονότα:

Ιστορικό γεγονός	Χώρος, μνημείο, οίκημα
Στην πηλατεία αυτή συγκεντρώνονταν οι πρωτεργάτες της επανάστασης	
3 Απριλίου 1821, οι Σπετσιώτες υψώνουν τη σημαία της επανάστασης με τις λέξεις «Ελευθερία ή θάνατος»	
Στην πηλατεία αυτή υπάρχει το άγαλμα της Μπουμπουλίνας και πραγματοποιούνται κάθε χρόνο εκδηλώσεις με την αναπαράσταση της ναυμαχίας των Σπετσών	
Προσάτευσαν το λιμάνι της Ντάπιας κατά τη διάρκεια του αγώνα του 1821	
Εκεί βρίσκονται η αυθεντική σημαία της επανάστασης του 1821 και τα λείψανα της Μπουμπουλίνας	

- ♦ Παρατηρήστε τα θαλάσσια ταξί που υπάρχουν στο λιμάνι της Ντάπιας. Όλα τους δεν παραλείπουν να έχουν δύο σημαιούλες. Η μια είναι η ελληνική, η άλλη είναι η ..... Έχει χρώμα..... και επάνω της είναι γραμμένη η φράση: .....
- ♦ Οι Σπέτσες είναι μία από τις οκτώ ευρωπαϊκές πόλεις που μετέχουν στο **Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ιστορικών Αναπαράστασεων**. Σε κάθε μία από τις πόλεις που μετέχουν, γίνεται αναπαράσταση ενός ιστορικού γεγονότος. Ζητήστε πληροφορίες για τις εκδηλώσεις «Αρμάτα», που οργανώνονται κάθε Σεπτέμβρη στις Σπέτσες.
  - ❖ Ποιο ιστορικό γεγονός αναπαρίσταται και με ποιο τρόπο;
  - ❖ Ποιες άλλες εκδηλώσεις γίνονται κατά τη διάρκεια της «Αρμάτας»;

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.5

Οι εντυπώσεις των ξένων για το νησί

Οι Σπέτσες προσελκύουν πολλούς ξένους τουρίστες. Καταγράψτε τις απόψεις τους.

Ερωτηματολόγιο*

- ✦ Από ποια χώρα είστε;
- ✦ Πού μένετε;   ξενοδοχείο   ενοικιαζόμενο δωμάτιο
- ✦ Ποια η άποψή σας για τις τιμές και τις παρεχόμενες υπηρεσίες;
- ✦ Επισκεφθήκατε ή θα επισκεφθείτε μουσεία, μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, εκκλησίες; Ποια;
- ✦ Ποιο αξιοθέατο σας εντυπωσίασε περισσότερο;
- ✦ Με ποιο τρόπο κάνετε τις μετακινήσεις σας;
- ✦ Ποια η άποψή σας για τις παρεχόμενες υπηρεσίες (τιμές, εξυπηρέτηση, ποιότητα και ποικιλία φαγητών, τοπική κουζίνα) στα εστιατόρια, ταβέρνες και καφετέριες;
- ✦ Αντιμετωπίσατε κατά την παραμονή σας δυσκολίες και ποιες;
- ✦ Τι είναι αυτό που σας άρεσε περισσότερο στο νησί; Τι δεν σας άρεσε;
- ✦ Θα ερχόσασταν ξανά στο νησί;
- ✦ Αν συστήνατε για επίσκεψη το νησί σε κάποιον συμπατριώτη σας, τι θα του λέγατε;

* Καλό είναι να μεταφράσετε τα ερωτήματα στη γλώσσα που θέλετε να τα υποβάλλετε, πριν προχωρήσετε στη συνέντευξη.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.6

Στο Μουσείο της Λασκαρίνας Μπουμπουλίνας

Το αρχοντικό της Μπουμπουλίνας αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα σπεισιώτικου αρχοντικού με τη λιτή γραμμή, την εξωτερική λιθόκτιστη σκάλα, την αυλή με τους ψηλούς τοίχους και το εσωτερικό με τις ξύλινες διακοσμήσεις και την πλούσια επίπλωση. Κατασκευάστηκε το 1670 από μαυριτανό αρχιτέκτονα. Το 1991, μετατρέπεται σε μουσείο. Εκεί εκτίθενται τα προσωπικά αντικείμενα της αγωνίστριας, που οι συμπολεμιστές της την αποκαλούσαν Καπετάνισσα και Μεγάλη Κυρά και είναι η μοναδική γυναίκα μέχρι σήμερα που φέρει τον τίτλο της Ναυάρχου, τίτλος που της απονεμήθηκε, μετά θάνατον, από τη Ρωσία. Στις αίθουσές του θα δείτε επίσης αντικείμενα και γραπτές μαρτυρίες που σχετίζονται με τη δράση της, καθώς και το ξύλινο μοντέλο του «Αγαμέμνονα», ναυαρχίδα της Μπουμπουλίνας.

- ♦ Επισκεφθείτε το Μουσείο, προμηθευτείτε τα ενημερωτικά φυλλάδια και παρακολουθήστε την ξενάγηση του υπεύθυνου.
- ♦ Ποιες πληροφορίες δίνουν τα εκθέματα για τη ναυτική, εμπορική και οικονομική δραστηριότητα του νησιού πριν και κατά τη διάρκεια της επανάστασης;
- ♦ Συζητήστε στην ομάδα και επιλέξτε ένα από τα εκθέματα ή κάτι που ακούσατε στην ξενάγηση και σας εντυπωσίασε περισσότερο. Με «πρωταγωνιστή» το αντικείμενο ή το γεγονός που ακούσατε, γράψτε τη δική σας μικρή ιστορία.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.7

Στο αρχοντικό του Σωτήρη Ανάργυρου

«Κτήριο δώροφο λιθόκτιστο. Χαρακτηρίζεται από συμμετρία στις όψεις, ισορροπία στη διάπλαση του όγκου, καθαρότητα των αρχιτεκτονικών μορφών και σαφήνεια των επί μέρους νεοκλασικών μορφολογικών στοιχείων. Χαρακτηριστική είναι η στοά περιστυλίου που διαμορφώνεται στο ισόγειο και σχηματίζει στον όροφο εξώστη. Το κτήριο ορθώνεται στην μέση ενός κήπου με βοτσαλωτούς διαδρόμους, τρεις δεξαμενές, ορνιθώνα, περιστερώνα και φούρνο....

Χαρακτηρίζεται ως έργο τέχνης και ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο (Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/254/3640/10.2.86, ΦΕΚ 164/Β/10.4.86) διότι παρουσιάζει ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και μορφολογικό ενδιαφέρον, αποτελεί αξιόλογο και αντιπροσωπευτικό δείγμα αρχιτεκτονικής των αρχών του 20^{ου} αιώνα στις Σπέτσες και υπήρξε κατοικία του Εθνικού ευεργέτη και ευεργέτη των Σπετσών Σωτήρη Ανάργυρου».

(Από την ιστοσελίδα του Υπουργείου Πολιτισμού)

- ♦ Διαβάστε την πινακίδα στην εξώπορτα του σπιτιού για να πάρετε πληροφορίες για τον ιδιοκτήτη. Σημειώστε τρία πράγματα που έκανε ο Ανάργυρος για το καλό του τόπου του.

α.
β.
γ.

«Ο Ανάργυρος.... δεν θέλησε να προσαρμόσει δομικά και αισθητικά το ύψος του σπιτιού του στην ουσιαστική απλότητα των οικοδομών του νησιού... έτσι το αρχοντικό του, και σήμερα ακόμη , ... , φαντάζει απροσάρμοστο και αναρμόνιστο προς την αυστηρή λιτότητα της νησιωτικής αρχιτεκτονικής γραμμής...»

Πηγή: Σταματίου Γ, 2001, «Ο εθνικός ευεργέτης Σωτήριος Ανάργυρος, η ζωή και το έργο του».

- ♦ Παρατηρήστε το κτήριο και καταγράψτε τα στοιχεία εκείνα που κατά τη γνώμη σας δεν ακολουθούν την τοπική νησιωτική αρχιτεκτονική.
- ♦ Η οικία Ανάργυρου είναι συνδεδεμένη με την ιστορική μνήμη του ευεργέτη των Σπετσών. Συζητήστε στην ομάδα σας και προτείνετε τρόπους επανάχρησης του κτηρίου ώστε να συμβάλει στην τοπική βιώσιμη ανάπτυξη. Αιτιολογήστε τις προτάσεις σας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.8

Στο Μουσείο των Σπετσών (Αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη)

Το Μουσείο Σπετσών στεγάζεται από το 1939 στο αρχοντικό του Χατζηγιάννη Μέξη, το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως διατηρητέο. Τα εκθέματα του Μουσείου αντιπροσωπεύουν περισσότερα από 4.000 χρόνια ιστορίας του νησιού. Περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων τα όπλα και τα οστά της Μπουμπουλίνας, ιστορικά έγγραφα, προσωπικά αντικείμενα και όπλα άλλων αγωνιστών, υδατογραφίες και ελαιογραφίες πλοίων του Αγώνα. Η λησσογραφική συλλογή του Μουσείου περιλαμβάνει στολές, υφαντά, κεντήματα, αντικείμενα καθημερινής χρήσης και ξυλόγλυπτα έπιπλα.

- ♦ Περιηγηθείτε στις αίθουσες του μουσείου. Καταγράψτε τρία εκθέματα που σχετίζονται με τις διαφορετικές ιστορικές περιόδους του νησιού, που σας εντυπωσίασαν περισσότερο.
  - Πρωτοελλαδική περίοδος
  - Ρωμαϊκή περίοδος
  - Βυζαντινή περίοδος
- ♦ Καταγράψτε τα εκθέματα που σχετίζονται με την εμπορική δραστηριότητα των Σπετσιοτών στα τέλη του 18^{ου} αι.
- ♦ Αναγνωρίστε και καταγράψτε τα εκθέματα που σχετίζονται με την επανάσταση του 1821.
- ♦ Τα μουσεία είναι χώροι αποτύπωσης της ιστορικής μνήμης. Συζητήστε στην ομάδα τη συμβολή του Μουσείου των Σπετσών στη βιώσιμη ανάπτυξη του τόπου.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.9

Τοπική παραδοσιακή κουζίνα και προϊόντα

Η ελληνική κουζίνα, γνωστή στο εξωτερικό σαν μεσογειακή κουζίνα, αποτελεί ένα από τα κριτήρια των ξένων επισκεπτών για διακοπές στη χώρα μας. Η αξία της μεσογειακής διατροφής, σαν το ιδανικότερο μοντέλο διατροφής, έχει αναγνωρισθεί από τους επιστήμονες αλλά και από το σύγχρονο άνθρωπο. Τα τελευταία χρόνια, όλο και περισσότεροι τουρίστες ζητούν να γευθούν τοπικά προϊόντα και τοπικές γεύσεις.

Οι Σπέτσες είναι γνωστές για το τοπικό έδεσμα ψάρι αλλά «σπετσιώτα». Άλλα εδέσματα της τοπικής σπετσιώτικης κουζίνας είναι το κρέας με κυδώνια, μοσχάρι με χοντρό μακαρόνι και μυζήθρα τσακώνικη, προπούρα (σταρένιο ψωμί με αλατοπίπερο που μοιάζει με λαγάνα).

- ✦ Περιηγηθείτε τα εστιατόρια, τις ταβέρνες και τα άλλα είδη εστίασης που βρίσκονται στην πλάτεια. Διαβάστε τις πινακίδες όπου αναγράφεται το μενού του κάθε καταστήματος. Καταγράψτε ποια από τα παραπάνω εδέσματα περιλαμβάνονται στους καταλόγους.
- ✦ Επισκεφτείτε ένα ζαχαροπλασείο της περιοχής. Ζητήστε να δοκιμάσετε τα αμυγδαλωτά και γράψτε τη συνταγή τους. Ρωτήστε και μάθετε:
  - ✦ Τα υλικά παρασκευής τους
  - ✦ Ποια από τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι τοπικής παραγωγής
  - ✦ Τη μέθοδο παρασκευής
  - ✦ Αν η μέθοδος παρασκευής είναι η ίδια με αυτή που χρησιμοποιείται στο παρελθόν
  - ✦ Πώς αυτά συμβάλλουν στην οικονομική και επαγγελματική ζωή των κατοίκων σήμερα
- ✦ Θεωρείτε ότι η προώθηση της τοπικής κουζίνας και των τοπικών προϊόντων συμβάλλει στην βιώσιμη ανάπτυξη ενός τόπου; Αιτιολογήστε την άποψή σας.

Διαδρομή 2η: Από τη Ντάπια στο Παλιό Λιμάνι (Μπάλτιζα)

Παραλιακή διαδρομή που συνδέει τη Ντάπια με το παλιό λιμάνι Μπάλτιζα. Στη Μπάλτιζα αγκυροβολούν σήμερα τα περισσότερα ιδιωτικά και επαγγελματικά σκάφη που έρχονται στις Σπέτσες. Στη διαδρομή αυτή συναντάμε:

1. Την αμμουδερή παραλία του **Αγίου Μάμα**.
2. Την **Πνευματική Καποδιστριακή Στέγη**, όπου φιλάσσεται το ιστορικό αρχείο Σπετσών και φιλοξενούνται εκθέσεις, συναυλίες, συνέδρια.
3. Την **παραλία του Αγ. Νικολάου** με τα παλιά αρχοντικά
4. Το **μοναστήρι του Αγίου Νικολάου** – σήμερα μητροπολιτικός ναός – χώρο όπου υψώθηκε η σημαία της επανάστασης. Κοντά βρίσκεται το Ηρώο του Σπετσιώτη ναυτικού.
5. Το **Παλιό Λιμάνι** με τα παραδοσιακά καρνάγια, όπου επισκευάζονται σκάφη. Εκεί βρίσκονται επίσης ιστορικές κατοικίες και αρχοντικά, δείγματα της οικονομικής και πολιτισμικής ανάπτυξης του νησιού, φτιαγμένα από ντόπιους μάστορες και Ιταλούς τεχνίτες.
6. Το «**Φανάρι**», με τον παλιό φάρο του 1885. Εκεί βρίσκεται το εκκλησάκι της «**Παναγίας της Αρμάτας**», που κτίστηκε μεταξύ 1824 και 1830 για να θυμίζει τη νικηφόρο ναυμαχία του ελληνικού στόλου ενάντια στον τουρκικό, που έγινε ανάμεσα στις Σπέτσες και στην Αργολίδα, στις 8 Σεπτεμβρίου 1822. Κάτω από το Φανάρι βρίσκεται το **πάρκο του κανονιστάσιου**, χώρος ιστορικής μνήμης και αναψυχής, με αναστηλωμένο το παλιό κανονιστάσιο και διακοσμημένο με χάλκινα γλυπτά, ένα από τα οποία είναι του πυρπολητή Κοσμά Μπαρμπάτση.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.10

Στα σπετσιώτικα αρχοντικά

«Τα παραδοσιακά σπετσιώτικα σπίτια είναι συνήθως διώροφα, στενόμακρα, με παράθυρα γύρω - γύρω και την είσοδο στις μικρές πλευρές. Περιβάλλονται από μικρή ή μεγάλη αυλή με κήπο, διαθέτουν βοηθητικά κτίσματα, στέρνα, εξωτερική λιθόκτιστη σκάλα. Εξέλιξη του στενόμακρου αυτού αρχιτεκτονικού τύπου είναι τα σπίτια σε σχήμα Γ και σχήμα Π.

Τα σπίτια χτίζονται ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική κατάσταση του ιδιοκτήτη τους: στενόμακρα και μεσαίου μεγέθους για τους ναυτικούς και τους ψαράδες, σε σχήμα Γ όπως το σπίτι της Μπουμπουλίνας και σε σχήμα Π αρχοντικά, όπως το αρχοντικό Χατζηγιάννη-Μέξη».

(Πηγή: Αργοσαρωνικός, 2002, Explorer).

Σπετσιώτικο παραδοσιακό σπίτι (Αρχείο Μουσείου Μπενάκη) - Πηγή: Σπέτσες (Ιστορία - Λαογραφία), Ένωση Σπετσιωτών, 2004.

- ♦ Από τη Ντάπια και ακολουθώντας τον παραλιακό δρόμο προς το Παλιό Λιμάνι, στην παραλία του Αγίου Νικολάου, συναντάτε τα παραδοσιακά σπετσιώτικα αρχοντικά. Επιλέξτε ένα από αυτά και καταγράψτε τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία.

Χαρακτηριστικά	
σχήμα	
υλικό κατασκευής	
χρώμα	
στέγη	
κάγκελα	
μπαλκόνι	
φουρούσια	
αυλή	
αυλόπορτα	

Σημ: φουρούσια είναι τα στηρίγματα του εξώστη των μπαλκονιών.

«Στην έξω μεριά είναι το τζαμιλίκι που βάφεται άσπρο και έχει τετράγωνους υαλοπίνακες. Πίσω του μπαίνει το σκούρο που είναι συνήθως ταμπλαδωτό στην εξωτερική μεριά και από μέσα καρφωτό με τραβέρσες. Είναι βαμμένο, όπως και η κάσα, στα ίδια χρώματα με τα καΐκια: μπλε ή πράσινο σκούρο, γκρι ή μπλε λουλακί. Όλα ανοίγουν προς τα μέσα»

(Προκόπης Φίλ., αρχιτέκτων, Πηγή: Χαριτάτος Π., 2004, «Ανεξερεύνητες Σπέτσες», εκδόσεις Road).

- ♦ Παρατηρήστε τα παράθυρα στα σπίτια. Συζητήστε στην ομάδα γιατί, κατά τη γνώμη σας, στα σπετσιώτικα σπίτια τα πατζούρια είναι εσωτερικά. Γράψτε τα συμπεράσματά σας.

- ♦ Συμπληρώστε το παρακάτω κείμενο με τις λέξεις που σας δίνονται: ρύπανση στο περιβάλλον, φυσικά υλικά, υγεία, επεξεργασία, κατανάλωση ενεργειακών πόρων.
 «Οι άνθρωποι παλιά, χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή των κατοικιών τους, των βοηθητικών χώρων κλπ....., όπως πέτρες, χώμα, άχυρα, ξύλο κ.ά. Τα υλικά αυτά τα έβρισκαν στο άμεσο περιβάλλον τους. Τα υλικά αυτά δεν χρειάζονταν μεγάλη ..... Με αυτό τον τρόπο, οι άνθρωποι πετύχαιναν μικρή ..... και δεν προκαλούσαν ..... Έτσι, οι κατοικίες ήταν φιλικές προς το περιβάλλον και ταυτόχρονα δεν απειλούσαν την ..... των ανθρωπων».

- ♦ Φωτογραφίστε ή σχεδιάστε τα σπίτια που σας άρεσαν περισσότερο.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.11

Στο μοναστήρι του Αγίου Νικολάου

Ο ναός του Αγίου Νικολάου χτίστηκε το 1805. Είναι σταυροειδής ναός με τρούλο και πλάι του έχει ένα μικρότερο ναό αφιερωμένο σε τρεις σπετσιώτες νεομάρτυρες. Στο προαύλιό του υπάρχει μνημείο πεσόντων, χάλκινο έργο του γλύπτη Β. Κεσσέ, πλαισιωμένο από δύο κανόνια της εποχής της Επανάστασης. Το καμπαναριό του χτίστηκε το 1808 από τηνιακό μάρμαρο και Τηνιακούς τεχνίτες και έχει ύψος 10 μ. (μαζί με τη βάση του 16 μ.). Στην κύρια όψη του έχει ανάγλυφες συνθέσεις, χαρακτηριστικές της λαϊκής τέχνης του 19^{ου} αιώνα. Ο περίβολος του ναού είναι στρωμένος με βοτσαλωτά. Σήμερα ο ναός του Αγίου Νικολάου αποτελεί τη μητρόπολη των Σπετσών.

- ◆ Ρωτήστε να μάθετε ποιο ιστορικό γεγονός, που σχετίζεται με την επανάσταση του 1821, έλαβε χώρα στο ναό

- ◆ Παρατηρήστε τις απεικονίσεις στο βοτσαλωτό περίγυρο. Περιγράψτε τρεις από αυτές και δώστε το συμβολισμό τους:

- ◆ Απολαύστε το τοπίο από το σημείο που βρίσκεστε και βγάλτε φωτογραφίες.

ΦΥΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.12

Στα παραδοσιακά καρνάγια

Πηγή: Σπέτσες [Ιστορία – Λαογραφία], Ένωση Σπετσιωτών, 2004.

Το πλοίο χτίζεται στην ύπαιθρο. Όπου βρίσκαν χώρο, φέρναν τα ξύλα και φτιάχναν το σκάφος. Τα λίγα εργαλεία ήταν φορητά: πριόνια, σκεπάρνια, ροκάνια και τρυπάνια. Όλη η τέχνη ήταν στο νου του μάστορα. Εκεί όπου δούλευε, ο κάθε μάστορας έχιζε το σπίτι του κι έτσι δημιουργήθηκαν συγκεκριμένοι χώροι ναυπήγησης, όπως το Μανδράκι στην Ύδρα, το Πέραμα στον Πειραιά, το Παλιό Λιμάνι στις Σπέτσες. Όταν βγήκε το κορδελοπρίονο φτιάξαν υπόστεγο για να μη βρέχεται. Τον ταρσανά τον λένε και καρνάγιο, από το καρενάρισμα.

(Χαριτάτος Πέτρος, 2004, «Ανεξερεύνητες Σπέτσες», εκδόσεις Road)

- ◆ Επισκεφθείτε ένα παραδοσιακό καρνάγιο στο Παλιό Λιμάνι των Σπετσών και ρωτήστε τον καρβομαραγκό:
  - ✦ Πότε πρωτολειτούργησε το καρνάγιο και από ποιον
  - ✦ Από ποιόν έμαθε την τέχνη της ξυλοναυπηγικής
  - ✦ Πώς μαθαίνουν την τέχνη οι τεχνίτες σήμερα
  - ✦ Τι καράβια φτιάχνουν σήμερα
  - ✦ Για ποια χρήση προορίζονται
  - ✦ Τι υλικά χρησιμοποιούν και από πού τα προμηθεύονται
  - ✦ Αν κατασκευάζουν καράβια με τον παραδοσιακό τρόπο
  - ✦ Τι προβλήματα αντιμετωπίζει το επάγγελμά τους σήμερα
  - ✦ Τι κίνητρα δίνει η πολιτεία για τη βιωσιμότητα του επαγγέλματος
  - ✦ Αν τα καρνάγια προσελκύουν τουρίστες.

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα σας αν τα καρνάγια των Σπετσών μπορούν να γίνουν πόλος έλξης για την ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στο νησί. Πώς θα μπορούσε, κατά τη γνώμη σας, να αναδειχτεί η τέχνη της ξυλοναυπηγικής, ώστε να συμβάλει στη βιώσιμη ανάπτυξη του τόπου;

(Αρχείο Α. Δ. Μπούφη, Πηγή: Λαογραφικό εργαστήριο Σπετσών, (2008), Παραδοσιακές τέχνες και επαγγέλματα Σπετσών, Τεύχος Α', Σπέτσες)

Η Ελληνική Εταιρία για την προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς έχει συστήσει επιτροπή που μοναδικό σκοπό έχει τη διάσωση των καρναγιών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «...Είναι ειρωνικό· από τη μια πλευρά τα ναυπηγεία δίνουν μια σπάνια γοητεία στο λιμάνι και από την άλλη όμως, αυτή η γοητεία κινδυνεύει να τους αποβεί μοιραία, μιας και η «τουριστική» εκμετάλλευση ζητά να καταλάβει τους ίδιους χώρους. Αυτοί οι χώροι είναι ιστορικοί και ανήκουν σε όλους μας».

Διαδρομή 3η: Από τη Ντάπια στην Κουνουπίτσα και στις «Σχολές»

Πρόκειται για παραλιακή διαδρομή με βορειοδυτική κατεύθυνση στην οποία συναντάμε:

1. Το ιστορικό ξενοδοχείο «Ποσειδώνιο», που κτίστηκε το 1914 από τον Σ. Ανάργυρο. Αποτελεί δείγμα αρχιτεκτονικής των αρχών του 20ου αιώνα και σηματοδότησε την αρχή της τουριστικής ανάπτυξης στις Σπέτσες.
2. Το χάλκινο άγαλμα της Μπουμπουλίνας, στην πλατεία μπροστά στο Ποσειδώνιο.
3. Το παλιό εργοστάσιο – νηματοργείο του «Δασκαλάκη», που σήμερα λειτουργεί ως ξενοδοχείο.
4. Το Δημαρχείο, που στεγάζεται στο παλιό σπίτι του Ν. Κυριακού.
5. Την παραλία της Κουνουπίτσας, περιοχή που γνώρισε μεγάλη οικιστική ανάπτυξη μετά τα μέσα του 20ου αιώνα. Ανάμεσα στα καινούργια σπίτια διασώθηκαν μερικά παλιά αρχοντικά, όπως το εξοχικό σπίτι της Μπουμπουλίνας, το Δημαρχείο, το αρχοντικό του Μπούκουρα κ.ά.
6. Το εκπαιδευτικό συγκρότημα της Αναργυρείου και Κοργιαλενείου Σχολής, που λειτούργησε από το 1927 επί 50 σχεδόν χρόνια και σήμερα στεγάζει το Λύκειο των Σπετσών και τα ΤΕΙ Τουριστικών Επαγγελμάτων.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.13

Στο Ποσειδώνιο

Το 1914 χτίζεται στις Σπέτσες, με δωρεά του Ανάργυρου, το Ποσειδώνιο, ξενοδοχείο πρωτοποριακό για την εποχή του, που σηματοδότησε την αρχή της τουριστικής δραστηριότητας στις Σπέτσες. Με εντυπωσιακή αρχιτεκτονική και πολυτελή διακόσμηση στο εσωτερικό του, θεωρήθηκε στην εποχή του το μεγαλύτερο επαρχιακό ξενοδοχείο των Βαλκανίων. Από τη δεκαετία του 1950, οι κάτοικοι στις Σπέτσες αναπτύσσουν τον τουρισμό με αληματώδη βήματα. Οι Σπέτσες θεωρούνται σήμερα ένα από τα νησιά που παρέχουν διαμονή και υπηρεσίες υψηλής ποιότητας στους τουρίστες.

Πηγή:

<http://www.ert.gr/menoumellada/ana-imerominia/00870-18-noembriou-2009>

- ♦ Παρατηρήστε την εξωτερική όψη του κτηρίου. Καταγράψτε τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που σας κάνουν εντύπωση.

«Πάνω στη σκεπή, υπάρχει ένας μοναδικός κεντρικός θόλος, η κουπόλα, που είναι σαν γάστρα και-κιού γυρισμένη ανάποδα, με τα στραβόξυλά της. Μόνο καρβομαραγκοί μπορούσαν να τη φτιάξουν τόσο όμορφη... Κάτω, στην είσοδο, το πρόπυλο είναι μεγαλοπρεπές, με δωρικά στοιχεία. Μπροστά, στη βεράντα, το τοιχίο είναι ντυμένο με γκρίζο μάρμαρο Διονύσου. Έχει μεγάλη τέχνη στη γλυφή, και νεροχύτη για να μην κρατάει τα νερά».

(Παυλάτος, Σπετσιώτικος Αντίλαθος, αρ. φύλλου 184, Νοέμβριος 2007)

- ♦ Ζητήστε την άδεια να μπείτε στο χώρο του ξενοδοχείου. Παρατηρήστε τα καινούρια στοιχεία που προστέθηκαν σήμερα. Καταγράψτε τα.

- ♦ Το Ποσειδώνιο, όπως και άλλα ξενοδοχεία, διαθέτει σήμερα πισίνα. Πιστεύετε ότι είναι αναγκαία; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.14

Στο παλιό εργοστάσιο του Δασκαλάκη

Πηγή: Γυμνάσιο Σπετσών, 2005, «Ξενοδοχείο: Τα νησιά - Παλαιό Νηματοουργείο Δασκαλάκη», εργασία Περιβαλλοντική ομάδα

«Το 1921 ο Δημήτριος Δασκαλάκης κατασκεύασε το διατηρητέο σήμερα κτίριο το οποίο στο διάβα του χρόνου λειτούργησε και χρησίμευσε ως:

1. Εργοστάσιο κλωστοϋφαντουργίας που σταμάτησε να λειτουργεί μετά τον πόλεμο. Μπροστά από το εργοστάσιο υπήρχε μόλτος, σήμερα μισοερειπωμένος, που χρησίμευε για την φορτοεκφόρτωση του βαμβακιού σε μπάλες, που στη συνέχεια γινόταν κλωστή.
2. Εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος (συνεχούς) για τα σπίτια του νησιού, που λειτούργησε μέχρι το 1950.
3. Εργοστάσιο παραγωγής πάγου για τα ψάρια που έστελναν οι ψαράδες στον Πειραιά, που λειτούργησε μέχρι το 1960».

(Καραμπίνα Ο., (2005), Σπέτσες - Πολιτιστικός Τουρισμός, από την ημερίδα «Τουρισμός – Επιχειρηματικότητα και Γραφεία Διασύνδεσης», Αναργύρειος - Κοργιαλένειος Σχολή)

Η διατηρητέα πρόσοψη του κτιρίου ανακηρύχθηκε το 1985 μνημείο της βιομηχανικής και αρχιτεκτονικής ελληνικής παράδοσης. Σήμερα λειτουργεί σαν ξενοδοχείο με το όνομα «Τα Νησιά»...

- ♦ Με οδηγό την παλιά φωτογραφία εντοπίστε το αναπαλαιωμένο κτήριο του παλιού εργοστασίου. Συζητήστε στην ομάδα αν ο σημερινός αρχιτέκτονας σεβάστηκε το αρχιτεκτονικό ύφος του παλιού κτηρίου. Διατυπώστε τις απόψεις σας.
- ♦ Ρωτήστε τον υπεύθυνο του ξενοδοχείου και πάρτε πληροφορίες για τη λειτουργία του:
  - ❖ Πόσα χρόνια λειτουργεί σαν ξενοδοχείο
  - ❖ Πόσα άτομα μπορεί να φιλοξενήσει
  - ❖ Αν εφαρμόζεται βιολογικός καθαρισμός
  - ❖ Αν εφαρμόζεται σύστημα ανακύκλωσης
  - ❖ Αν χρησιμοποιούνται κλιματιστικά
  - ❖ Αν υπάρχει σύστημα αυτόματου ποτίσματος
  - ❖ Πώς γίνεται ο καθαρισμός και η διαχείριση του νερού στη πισίνα.
- ♦ Με βάση τις απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, συζητήστε στην ομάδα κατά πόσο η επιχείρηση είναι φιλική προς το περιβάλλον. Αιτιολογήστε την άποψή σας.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.15

Στο Δημαρχείο

Το Δημαρχείο, παλιό αρχοντικό των караβοκυραίων Κυριακού - Λάδι του λαϊκού ζωγράφου Νίκου Μαντά - Πηγή: Χαριτάτος Π., 2004, «Ανεξερεύνητες Σπέτσες», εκδόσεις Road.

- ◆ Επισκεφθείτε το Δημαρχείο των Σπετσών και πάρτε συνέντευξη από το Δήμαρχο ή άλλον υπεύθυνο του Δήμου. Μάθετε:
  - ✦ Πώς αντιμετωπίζεται το πρόβλημα της διάθεσης των λυμάτων.
  - ✦ Πώς αντιμετωπίζεται το πρόβλημα της αυξημένης ζήτησης του νερού ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες.
  - ✦ Πώς αναδεικνύονται τα ιστορικά και πολιτιστικά μνημεία.
  - ✦ Αν προωθούνται μορφές εναλλακτικού τουρισμού.
- ◆ Από τις πληροφορίες που συλλέξατε, θεωρείτε ότι η Δημοτική Αρχή προωθεί τον αειφόρο τουρισμό στις Σπέτσες;

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 8.16

Επίσκεψη στην Αναργύρειο και Κοργιαλένιο Σχολή

«Από μόνη της η Σχολή, στη θέση που βρίσκεται, μακριά από την Αθήνα και έξω από την πόλη των Σπετσών, αποτελεί μία αυτοδύναμη κοινότητα με την εκκλησία της, το νοσοκομείο της, τα πολλά εργαστήρια, τις κοινές και ειδικές αίθουσες διδασκαλίας, τη βιβλιοθήκη της, τα μεγάλα γυμναστήρια, τις αίθουσες μελέτης και εντευκτηρίων, τον κινηματογράφο της, τους χώρους για κολλύμβηση και τις βάρκες, το θέατρο, το μετεωρολογικό σταθμό της και το αστεροσκοπείο της. Σπάνια μπορεί κανείς να βρει κάπου όλα αυτά τα εφόδια και τα πλούσια μέσα διδασκαλίας».

(Ένωση Σπετσιωτών, 2004,
«Σπέτσες Ιστορία – Λαογραφία», τόμος Β΄)

Η Σχολή πήρε το όνομά της από τον Σπετσιώτη Σ. Ανάργυρο και τον Κεφαλλονίτη Μ. Κοργιαλένιο, που χρηματοδότησαν την ίδρυσή της. Λειτουργήσε από το 1927 μέχρι το 1983 ως πρότυπο δημόσιο σχολείο και υποδειγματικό οικοτροφείο. Στα κτίρια της Σχολής φιλοξενούνται σήμερα το Γενικό Λύκειο Σπετσών και το Τμήμα Τουριστικών Επαγγελμάτων του ΤΕΙ Πειραιά.

- ♦ Επισκεφθείτε το κτήριο όπου στεγάζεται σήμερα το Γενικό Λύκειο Σπετσών και συναντήστε την περιβαλλοντική ομάδα ή μαθητές και μαθήτριες του σχολείου. Συζητήστε μαζί τους και ανταλλάξτε απόψεις για τη σχολική ζωή. Ρωτήστε τους τι τους αρέσει στο σχολείο τους και τι θα ήθελαν να αλλάξουν σ' αυτό. Γράψτε τις απαντήσεις τους.

Τους αρέσει	θέλουν να αλλάξουν

♦ Περιπατήστε στον αύλειο χώρο της σχολής. Γράψτε τις εντυπώσεις σας.

♦ Σημειώστε στον παρακάτω πίνακα ποια στοιχεία συναντάτε στο χώρο του δικού σας σχολείου

	ναι	όχι
δέντρα, θάμνοι, καλλιωπιστικά φυτά, αναρριχώμενα φυτά		
παγκάκια		
γήπεδο μπάσκετ		
αμφιθέατρο		
μάντρες, φράκτες, μονοπάτια.		
σκίαστρα (π.χ. πέργκολες)		
άλλο		

♦ Επισκεφθείτε και παρατηρήστε τους αθλητικούς χώρους της Σχολής. Γράψτε τις εντυπώσεις σας.

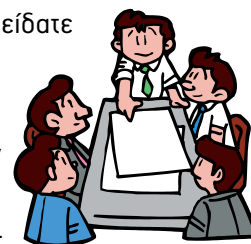
♦ Συγκρίνετε το περιβάλλον του σχολείου σας με το περιβάλλον του σχολείου που βρίσκεστε τώρα. Γράψτε τι θα θέλατε να αλλάξετε στο δικό σας σχολείο.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΕΨΗ

Στην ομάδα, συζητήστε και αποφασίστε πώς θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε όλα όσα είδατε και μάθατε κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας.

Εμείς σας προτείνουμε κάποιες ιδέες:

- ♦ Ετοιμάστε μια παρουσίαση για τους συμμαθητές σας, τη σχολική σας εφημερίδα, την ιστοσελίδα του σχολείου σας. Η παρουσίαση στους συμμαθητές σας μπορεί να γίνει με διαφάνειες (powerpoint), τη δημιουργία ενός φυλλάδιου, μιας αφίσας ή με όποιον άλλο τρόπο επινοήσετε.
- ♦ Προετοιμάστε την παρουσίαση αξιοποιώντας τις φωτογραφίες που βγάλατε και τις εντυπώσεις και εμπειρίες σας από την εκπαιδευτική επίσκεψη στις Σπέτσες. Μπορείτε να κάνετε αναφορά:
  - στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού
  - στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του
  - στις ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με τον τουρισμό
  - στις εντυπώσεις σας από το νησί και τους ανθρώπους του.

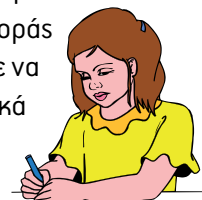

- ♦ Φτιάξτε μια αφίσα για τις Σπέτσες.

Σχεδιάστε το περίγραμμα του νησιού και τοποθετήστε επάνω σε αυτό τις φωτογραφίες και τα ονόματα των περιοχών που επισκεφθήκατε. Συμπληρώστε με σύντομα συνοδευτικά κείμενα, που μπορεί να είναι πληροφοριακά ή οι εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στο νησί. Αναρτήστε την αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων του σχολείου και σε άλλα κατάλληλα σημεία.

- ♦ Δημιουργήστε έναν πληροφοριακό οδηγό για τα μουσεία των Σπετσών. Χρησιμοποιήστε τις φωτογραφίες που βγάλατε και μικρά κείμενα, όπου θα παρουσιάζετε τα εκθέματα που σας έκαναν εντύπωση. Συμπληρώστε τις πληροφορίες που χρειάζεται ένας τουρίστας πριν την επίσκεψή του στα μουσεία.
- ♦ Χρησιμοποιήστε τις φωτογραφίες που τραβήξατε στο νησί κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας και οργανώστε μια έκθεση στο χώρο του σχολείου σας με θέμα: «Οι Σπέτσες μέσα από τα δικά μας μάτια...».
- ♦ Δημιουργήστε μία αφίσα με θέμα: «Δύο σχολεία ... δύο διαφορετικές εικόνες». Συμβουλευθείτε το φύλλο εργασίας 8.16: «Επίσκεψη στην Αναργύρειο και Κοργιαλένιο Σχολή». Διαλέξτε την πιο αντιπροσωπευτική, κατά τη γνώμη σας, φωτογραφία της σχολής καθώς επίσης και μια φωτογραφία του δικού σας σχολείου. Μιλήστε για τις ομοιότητες και τις διαφορές στο κτίριο και την αυλή. Διατυπώστε προτάσεις για τη βελτίωση του δικού σας σχολείου.
- ♦ Γράψτε έναν κώδικα καλής συμπεριφοράς για τον επισκέπτη, τουρίστα σε μια περιοχή. Γράψτε τι πρέπει να αποφεύγει να κάνει και ενθαρρύνετε τον στην υιοθέτηση μιας φιλικής συμπεριφοράς προς τον τόπο που τον φιλοξενεί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός. Μην ξεχάσετε να συμβουλευθείτε το φύλλο εργασίας 1.4: «Μιλώντας για την αειφορία...». Δώστε στον κώδικά σας τον τίτλο: «Οδηγός του αειφόρου περιηγητή»

«Αυτό το νησί είναι κάτι σαν καθρέπτης του πιο ενδιαφέροντος κομματιού της Ελλάδας. Τα έχει όλα, ωραία βουνά, δάση, ιστορία, σάπια μεταλλικά κουφάρια, πλαστικά μπουκάλια που κολλυμπάνε πάνω στη βυθισμένη ναυμαχία, αμέτρητα караβάκια μεταφέρουν αδιάκοπα εργαζόμενους απέναντι, στρίβεις μια γωνία και μυρίζεις σουβλάκι μαζί με πετρέλαιο, αλλά πάνω απ' όλα έχει ζωή και η ζωή είναι πιο όμορφη από το παρελθόν, παντού πρόσωπα γεμάτα ζωή και περιέργεια, πρόσωπα που θυμίζουν παλιές εποχές πιο αθώες, πιο ανθρώπινες».

Κυριάκος Κατζουράκης (ζωγράφος, σκηνοθέτης)

Η Σαλαμίνα είναι το μεγαλύτερο νησί του Σαρωνικού. Βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του και χωρίζεται από τις ακτές της Αττικής με το στενό της Πάχης, βορειοδυτικά, και το στενό του Περάματος, ανατολικά. Στις ακτές της, που είναι πλούσιες σε κόλπους και γραφικούς όρμους, έχουν αναπτυχθεί κυρίως παραθεριστικοί οικισμοί. Το έδαφος είναι ημιορεινό με ψηλότερη κορυφή το Μαυροβούνι (365μ.). Στη Σαλαμίνα υπάρχουν δύο πευκοδάση, το δάσος της Φανερωμένης, που βρίσκεται στη βορειοδυτική πλευρά του νησιού και το δάσος του Αγίου Νικολάου, στα Κανάκια, στη νότια πλευρά. Κοντά στη Σαλαμίνα, ανατολικά της Κυνόσουρας, βρίσκεται η Ψυτάλληια, ένα νησάκι, όπου από το 1994 λειτουργεί εργοστάσιο βιολογικού καθαρισμού λυμάτων.

Με το πέρασμα του χρόνου, καθώς αύξανε ο πληθυσμός του Πειραιά και της Αθήνας, η Σαλαμίνα έγινε τόπος εκδρομής και παραθερισμού, αλλά και τόπος μόνιμης κατοικίας τα τελευταία χρόνια. Η Σαλαμίνα, το Αιάντειο, τα Αμπελάκια και τα Σελήνια είναι τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Η πλειοψηφία των κατοίκων απασχολείται στο Ναύσταθμο, στις βιομηχανίες της ευρύτερης ζώνης του Πειραιά και σε διάφορα εμπορικά επαγγέλματα, πολλά από τα οποία σχετίζονται με τον τουρισμό.

Είναι πατρίδα του ομηρικού βασιλιά Αίαντα και του τραγικού ποιητή Ευριπίδη. Αποτέλεσε τόπο διαμονής, έμπνευσης και δημιουργίας του ποιητή Άγγελου Σικελιανού όπως και τόπο φιλοξενίας του Γεωργίου Καραϊσκάκη. Η Σαλαμίνα είναι ευρύτερα γνωστή κυρίως από τη ναυμαχία που έγινε το 480 π.Χ. στα στενά της, ανάμεσα στο στόλο των Αθηναίων και των Περσών, η οποία έκρινε σε μεγάλο βαθμό την έκβαση των Περσικών πολέμων.

Διαδρομές στο νησί

Οι διαδρομές που προτείνονται είναι:

1. Στην πόλη της Σαλαμίνας

Η πρωτεύουσα του νησιού Σαλαμίνα (Κούλουρη), παρουσιάζει εικόνα σύγχρονης πόλης, διατηρώντας ελάχιστα από τα παραδοσιακά στοιχεία της παλιάς πόλης. Πίσω της ορθώνεται ο απότομος και βραχώδης λόφος του Προφήτη Ηλία, που είναι ορατός από παντού. Ξεκινώντας από την παραλιακή λεωφόρο, συναντάμε:

- ◆ Το κτήριο του **Δημαρχείου**, που στεγάζει το **Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Ιστορίας**, και τη **Βιβλιοθήκη**.
- ◆ Την **ψαραγορά** της πόλης.
- ◆ Το **πρώο** και τη μαρμάρινη **προτομή του Γεωργίου Καραϊσκάκη**.
- ◆ **Καρνάγια** στην άκρη του λιμανιού.

Μέσα στην πόλη συναντάμε:

- ◆ Τους **ναούς του Αγίου Μηνά** και **Αγίου Δημητρίου**, με έργα του Σαλαμίνιου ζωγράφου Πολυχρόνη Λεμπέση και του γλύπτη Γιαννούλη Χαλεπά, όπως και την Παναγία του Καθαρού ή Μπόσκου.
- ◆ Το κτήριο του Α' Δημοτικού Σχολείου, που λειτούργησε για πρώτη φορά το 1830, ως αλληλοδιδασκτικό σχολείο. Το κτήριο ανακαινίστηκε πρόσφατα για να στεγάσει το **νέο Αρχαιολογικό Μουσείο**. Θα φιλοξενεί περίπου 500 εκθέματα από την προϊστορική εποχή έως τα βυζαντινά χρόνια. Σε αυτά περιλαμβάνονται επιτύμβια ανάγλυφα, κυρίως του 4ου αι. π.Χ., που προέρχονται από την αρχαία πόλη στην περιοχή των Αμπελακίων, καθώς και ευρήματα νεότερων ανασκαφών από την ακρόπολη στα Κανάκια, το σπήλαιο του Ευρυπίδη και το ελληνιστικό ιερό του Διονύσου.

Ενιαία οικιστική περιοχή με την Κούλουρη αποτελούν τα Παλούκια, το κυριότερο λιμάνι του νησιού. Στα Παλούκια βρίσκεται το **Ναυτικό Μουσείο**, ένα υπαίθριο Μουσείο στο οποίο εκτίθενται κανόνια και τορπίλες. Εκεί κοντά έχει εγκατασταθεί από το 1881 ο ναύσταθμος του πολεμικού ναυτικού.

Μουσείο Λαϊκής Τέχνης και Ιστορίας

Το μουσείο φιλοξενεί εκθέματα από τη ζωή των κατοίκων και από την ιστορία του νησιού, όπως συλλογή ανδρικών και γυναικείων τοπικών ενδυμασιών, έπιπλα διαφόρων εποχών, αργαλειούς, οικιακά σκεύη, εργαλεία διαφόρων επαγγελμάτων, κυρίως γεωργικά, καθώς και διάφορα κεραμικά και χάλκινα αντικείμενα του καθημερινού βίου. Στις συλλογές του μουσείου επίσης περιλαμβάνονται ομοιώματα εμπορικών και αλιευτικών πλοίων, υδατογραφίες του λαϊκού ζωγράφου Αριστείδη Γλύκα και άλλων καλλιτεχνών, μεταβυζαντινές εικόνες, εκκλησιαστικά σκεύη, σπάνια έγγραφα του 18^{ου} και 19^{ου} αι. και όπλα του '21, όπως σπάθες, γιαταγάνια, καριοφίλια, πιστόλες.

2. Σαλαμίνα – Λόφος Πατρίς

Ο λόφος με θέα την πόλη και τα στενά της ιστορικής ναυμαχίας απέχει ένα χιλιόμετρο από τη Σαλαμίνα. Στον λόφο βρίσκεται:

- ♦ Το ανοιχτό **Ευριπίδειο θέατρο**, το οποίο φιλοξενεί πολλές πολιτιστικές εκδηλώσεις.
- ♦ Η **Παναγία η Ελευθερώτρια**, ναΐδριο νησιώτικης αρχιτεκτονικής, στη θέση όπου πριν υπήρχαν τα πυροβολεία των Γερμανών, για να θυμίζει την αποχώρησή τους από τη Σαλαμίνα.

Απέναντι από το λόφο Πατρίς βρίσκεται ο **λόφος των Μύλων**, με 2 από τους 14 ανεμόμυλους που υπήρχαν στο νησί. Κτίστηκαν στις αρχές του 19^{ου} αι., από ασβεστόλιθο, σε σχήμα πύργου. Λειτουργήσαν παράλληλα με τους αλογόμυλους και χειρόμυλους μέχρι το τέλος του 19^{ου} αι., οπότε και άρχισαν να λειτουργούν οι πρώτοι ατμοκίνητοι αλευρόμυλοι στο νησί.

3. Περιήγηση στο βόρειο τμήμα του νησιού.

- ♦ Οι οικισμοί που βρίσκονται στο βόρειο τμήμα του νησιού είναι το Στενό, τα Αστέρια, η Ψιλή Άμμος, τα Βασιλικά, το Μπλε Λιμανάκι, το Μπασιό. Στην περιοχή αυτή, μετά από μια διαδρομή σε δάσος με πεύκα βρίσκεται η **Μονή Φανερωμένης**, που χτίστηκε το 1670, πάνω στα ερείπια παλαιότερου ναού. Στη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 η Μονή αποτελούσε καταφύγιο του άμαχου πληθυσμού της Αθήνας, των Μεγάρων και των γύρω περιοχών, καθώς και νοσοκομείο των Αγωνιστών. Στην παραλία της Φανερωμένης, κοντά στη Μονή, βρίσκεται το διώροφο σπίτι και προτομή του Άγγελου Σικελιανού. Στο σπίτι υπάρχουν διάφορα εκθέματα όπως: έπιπλα, φωτογραφίες, επιστολές, καθώς και άλλα αντικείμενα του ποιητή. (τηλ. 210 000000)

4. Περιήγηση στο νότιο τμήμα του νησιού. Προτείνονται οι παρακάτω διαδρομές:

α) Σαλαμίνα – Αμπελάκια – Καματερό– Σελήνια

Στη διαδρομή αυτή συναντάμε:

- ♦ Τα **Αμπελάκια**, στα οποία υπάρχουν σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα. Ξεχωρίζουν το νεοκλασικό Δημαρχείο και ο ναός των Εισοδίων της θεοτόκου, με έργα του Π. Λεμπέση και του Γ. Χαλεπά.
- ♦ Τα ερείπια της **αρχαίας πόλης Κόλλουρις** (τμήματα των τειχών και της ακρόπολης και μέρος δρόμων της πόλης) στο Καματερό (Πούντα), συνοικία των Αμπελακίων.
- ♦ Το **αρχαίο λιμάνι** στον όρμο των Αμπελακίων, που ήταν το επίκεντρο της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Στο βυθό του βρίσκονται ερείπια λιμενικών εγκαταστάσεων της αρχαιότητας.

- ♦ Τον **τύμβο** των νεκρών της ναυμαχίας της Σαλαμίνας στο χώρο του ακρωτηρίου της Κυνοσούρας. Ο χώρος του Τύμβου της Κυνοσούρας, αν και έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικός και αρχαιολογικός τόπος, υποβαθμίζεται και αλλοιώνεται η αρχαιολογική φυσιογνωμία του από την λειτουργία ναυπηγοεπισκευαστικών εταιριών στην περιοχή.

β) Σαλαμίνα – Αιάντειο (Μούλκι) – Κακή Βίγλα – Περιστερία – Κολλώνες

Στη διαδρομή αυτή, ιδιαίτερα μετά την Κακή Βίγλα συναντάμε γραφικούς όρμους, όπου έχουν δημιουργηθεί παραθεριστικοί οικισμοί. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν:

- ♦ Το **σπήλαιο του Ευριπίδη**, στα Περιστερία, στο οποίο λέγεται ότι ο μεγάλος τραγωδός αποσυρόταν για να γράψει τα έργα του. Στους δέκα θαλάμους του βρέθηκαν αντικείμενα, που προέρχονται από διαφορετικές ιστορικές περιόδους.
- ♦ Το **Ιερό του Διονύσου**, Ελληνιστικής εποχής, κοντά στο σπήλαιο του Ευριπίδη.
- ♦ Ο πέτρινος **Φάρος**, στο ακρωτήριο Λυκόπουλο, που κατασκευάστηκε το 1901.

http://www.faroi.com/tumb_gr.htm

- ♦ Τα ερείπια **αρχαίου πύργου** (4^{ου} π.Χ. αιώνα) που πιθανόν να χρησιμοποιείτο ως φρουρά (οικοδόμημα από το οποίο έστελναν μηνύματα με τη βοήθεια φωτιάς), στη θέση **Κολλώνες**. Στην ίδια θέση βρίσκονται περιφραγμένα τα ερείπια της προϊστορικής πόλης του νησιού, που λεγόταν Σαλαμίς ή Κυχρεά.

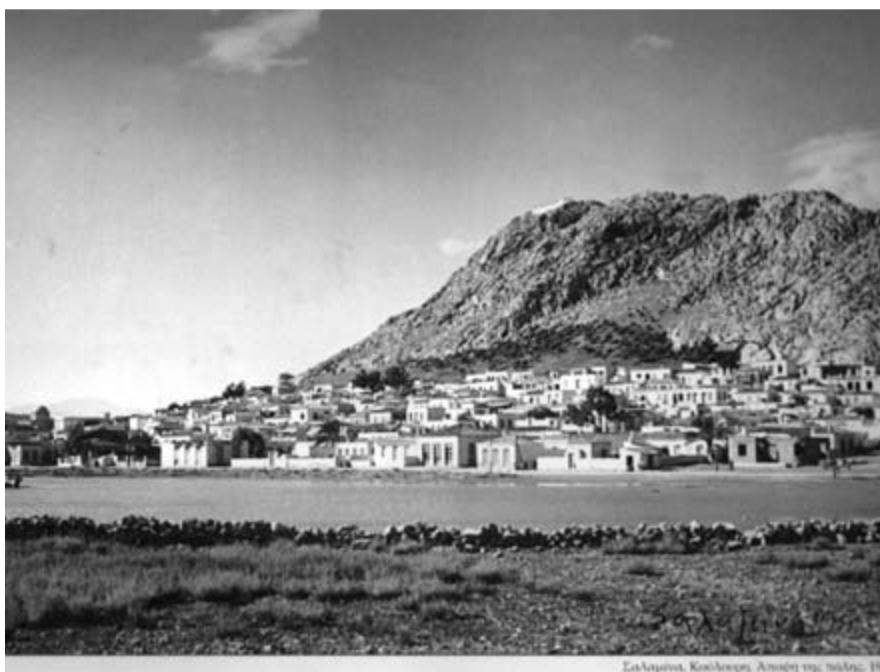
γ) Αιάντειο – Μονή Αγίου Νικολάου – Κανάκια

Πρόκειται για ορεινή διαδρομή ανάμεσα σε πυκνή βλάστηση από πεύκα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν:

- ♦ Η **Μονή Αγίου Νικολάου Λεμονιών** (17^{ος} αι.) μέσα στο πευκόδασος. Απέναντι βρίσκεται το βυζαντινό εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννου του Καλυβίτη (10^{ος} αι.).
- ♦ Τα ίχνη σημαντικού **μυκηναϊκού οικισμού** με ακρόπολη (13^{ος} αι. π.Χ.), στα Κανάκια.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 9.1

Γνωρίζοντας την πόλη της Σαλαμίνας

Πηγή: 1ο και 3ο Γυμνάσιο Σαλαμίνας, Η Σαλαμίνα σήμερα και άλλοτε, μέσα από το φωτογραφικό φακό, εργασία Π.Ε.

- ◆ Η εικόνα που βλέπετε είναι τραβηγμένη στην παραλία της Σαλαμίνας το 1955, δηλαδή πενήντα πέντε χρόνια πριν .... Από τότε, μέχρι τώρα που εσείς περπατάτε στον παραλιακό δρόμο, πολλά άλλαξαν ... Παρατηρήστε την εικόνα που βλέπετε σήμερα και προσπαθήστε να καταγράψετε κάποιες από τις αλλαγές που έχουν γίνει.

- ◆ Πού νομίζετε ότι οφείλονται αυτές οι αλλαγές; Γράψτε τις απόψεις σας.

- ♦ Περπατήστε στη λεωφόρο Φανερωμένης, στον κεντρικό δρόμο της πόλης.

- ❖ Σημειώστε τι από τα παρακάτω συναντάτε:

δημόσιες υπηρεσίες	κατοικίες	διάφορα καταστήματα
σπίτια παραδοσιακής αρχιτεκτονικής	πλητείες	μνημεία
χώρους αναψυχής	δέντρα στο δρόμο	

- ❖ Παρατηρήστε τα παρακάτω και σχολιάστε:

- Τα πεζοδρόμια είναι μεγάλα και ανοικτά στους πεζούς:	ναι	όχι
- Υπάρχει πρόσβαση σε άτομα με ειδικές ανάγκες:	ναι	όχι
- Υπάρχουν παγκάκια για ξεκούραση:	ναι	όχι
- Υπάρχει πρόβλεψη για ποδηλάτες:	ναι	όχι
- Ο δρόμος έχει μεγάλη κίνηση αυτοκινήτων:	ναι	όχι
- Ο δρόμος αυτός μας θυμίζει περισσότερο:	τον κεντρικό δρόμο σε μια νησιώτικη πόλη έναν από τους δρόμους της πόλης που μένουμε	

- ♦ Συζητήστε στην ομάδα και καταγράψτε τις εντυπώσεις σας από αυτή την περιήγηση.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 9.2

Το παλιό και το νέο

« ... Στην παλιά πόλη τα οικόπεδα ήταν μικρά, τα σοκάκια στενά και η δόμηση πυκνή. Το σπίτι πλαισιωνόταν από αυλή, ήταν μονοκόμματο με τζάκι στην άκρη και ονομαζόταν «μονόσπιτο» ή «λιγκωτό». Χαρακτηριστική ήταν ακόμη και η παραδοσιακή ξύλινη αυλόπορτα που υποδεχόταν με ξεχωριστό «χρώμα» την οικογένεια και τους ξένους ... Στη Σαλαμίνα υπήρχαν επίσης όμορφες γωνιές που δυστυχώς θυσιάστηκαν στο βωμό της σύγχρονης πόλης όπως είναι η πλατεία Μπόσκου, η παλιά παραλία και η λεωφόρος Σαλαμίνας ... Σήμερα ελάχιστα δείγματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής σώζονται. Σε μεγάλο μέρος του νησιού κυριαρχεί - δυστυχώς - η αυθαίρετη και άναρχη δόμηση, ενώ οι μεγάλοι δήμοι παρουσιάζουν πια εικόνα σύγχρονων πόλεων». (1^ο Γυμνάσιο Σαλαμίνας, 2008, «Η Σαλαμίνα σήμερα και άλλοτε μέσα από το φωτογραφικό φακό», εργασία περιβαλλοντικής ομάδας)

- ♦ Περιπατήστε στους δρόμους της παλιάς πόλης. Εντοπίστε και φωτογραφίστε σπίτια, δείγματα παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Παρατηρήστε και συγκρίνετε ένα παλιό σπίτι με μια σύγχρονη κατασκευή ως προς τα υλικά δόμησης και τους υπαίθριους χώρους. Γράψτε τα συμπεράσματά σας.

«..... Είδαμε το πηγάδι για τις καθημερινές ανάγκες σε χρήση νερού για πότισμα, πλύσιμο ρούχων και λάτρα. Ενώ το πόσιμο νερό παίρνανε από γυρολόγους νερουλιάδες με ιππήλατο κάρο και ένα βαρέλι νερού». (1^ο ΕΠΑΛ Σαλαμίνας, 2007, «Περιήγηση στα μουσικά της παλιάς πόλης της Σαλαμίνας», εργασία περιβαλλοντικής ομάδας)

- ♦ Εντοπίστε και φωτογραφίστε παλιά πηγάδια στους δρόμους της πόλης ή σε κάποια αυλή παλιού σπιτιού. Ρωτήστε έναν κάτοικο για τη χρήση αυτών των πηγαδιών σήμερα.
- ♦ Επισκεφθείτε την πλατεία του Αγίου Μηνά. Εντοπίστε σπίτια νεοκλασικής και τοπικής λαϊκής αρχιτεκτονικής. Γράψτε τη σημερινή τους χρήση.
- ♦ Περιγράψτε ένα από αυτά που σας εντυπωσίασε.
- ♦ Σήμερα στην πλατεία τα περισσότερα κτήρια είναι σύγχρονες κατασκευές. Οι παλιοί κάτοικοι όμως τη θυμούνται κάπως αλλιώς. Ρωτήστε έναν κάτοικο πώς ήταν η πλατεία παλιότερα. Σημειώστε.
- ♦ Συζητήστε στην ομάδα και γράψτε δυο πράγματα που σας άρεσαν και δυο πράγματα που δεν σας άρεσαν και θέλετε να αλλάξουν στην πόλη.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 9.3

Στο λόφο «Πατρίς»

- ◆ Απολαύστε τη θέα από την κορυφή του λόφου. Προσανατολιστείτε στο χώρο και προσπαθήστε να αναγνωρίσετε τις πόλεις που βλέπετε:
  - Ανατολικά:
  - Δυτικά:
  - Βόρεια:
  - Νότια:

- ◆ Παρατηρήστε την πόλη της Σαλαμίνας από ψηλά. Γράψτε τις εντυπώσεις σας.

«...τον όρμο των Αμπελακίων είχαν διαλέξει ως ορμητήριο του ενωμένου στόλου τους οι Έλληνες το 480 π.Χ. Κατά τη ναυμαχία οι οπλίτες ήταν παραταγμένοι στην ακροθαλασσιά κατά μήκος των ακτών της Κυνόσουρας και του Καματερού και ιδίως στο μυχό των δύο όρμων (των Αμπελακίων και των Παλιουκίων) στα στόμια των οποίων ήταν αγκυροβολημένα τα πλοία των ενωμένων ελληνικών πόλεων. Έλληνες παρατηρητές παρακολουθούσαν από τα γύρω υψώματα τις κινήσεις του εχθρικού στόλου, ο οποίος ήταν αγκυροβολημένος στην αρχή στον εκτεταμένο φαληρικό όρμο και έπειτα πλησίασε και έκλεισε το ανατολικό στόμιο του στενού της Σαλαμίνας (μεταξύ του ανατολικού άκρου της Κυνόσουρας και του ακρωτηρίου της Αττικής Κέραμος βορειοδυτικά της Δραπετσώνας). Κατά μήκος των ακτών της Αττικής ήταν στρατοπεδευμένες πεζικές δυνάμεις του Ξέρξη (μεταξύ Δραπετσώνας και Περάματος).

N. Παπαχατζής, Πausανίου, Ελλάδος περιήγησις, Αττικά, σελ. 458

- ◆ Διαβάστε το κείμενο, παρατηρήστε το τοπίο γύρω σας και εντοπίστε στο χάρτη τα στενά όπου έγινε η ναυμαχία της Σαλαμίνας το 480 π.Χ.. Με τη βοήθεια του κειμένου και της φαντασίας σας, σημειώστε πάνω στο χάρτη τα σημεία όπου είχαν παραταχθεί οι Έλληνες και τα σημεία όπου είχαν παραταχθεί οι Πέρσες.

- ◆ Συζητήστε στην ομάδα:
  - ❖ Την σημασία που είχε η επιλογή του στενού της Σαλαμίνας για την έκβαση της ναυμαχίας.
  - ❖ Την εικόνα που παρουσιάζουν αυτά τα ιστορικά στενά σήμερα.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 9.4

Από την πόλη στο δάσος της Φανερωμένης

*Γαλάζια τριήρη στο βυθόν, ανάμεσα σ' εαρινούς αφρούς η Σαλαμίνα,
και της Κινέτας, μέσα μου κατάβαθος ανασασμός, πεύκα και σκοίνα.*

Άγγελος Σικελιανός

- ◆ Ξεκινώντας τη διαδρομή σας με προορισμό το δάσος της Φανερωμένης συμπληρώστε:

◆ Η διαδρομή είναι:	χωματόδρομος	δρόμος με άσφαλτο
◆ Στη διαδρομή συναντάτε:	μόνιμες κατοικίες	εξοχικά σπίτια
	εργοστάσια	ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις
	καλλιέργειες	μνημεία
◆ Το δάσος που συναντάτε έχει:	πυκνή βλάστηση	αραιή βλάστηση
	διαφορετικά είδη δέντρων	μικρά σε ηλικία δέντρα
	γερασμένα δέντρα	

- ◆ Κατά τη διάρκεια της διαδρομής σας στο δάσος (με το πούλμαν ή με τα πόδια) παρατηρήστε και καταγράψτε ποιες από τις παρακάτω ανθρώπινες δραστηριότητες ή παρεμβάσεις βλήπετε:

σκουπίδια	σπασμένα γυαλιά	κτίσματα μέσα στο δάσος
φράχτες	δασικοί δρόμοι	ίχνη πυρκαγιάς
μελίσοια	καλλιέργειες	κομμένα δέντρα (υλοτόμηση)
μονοπάτια		

- ◆ Συζητήστε στην ομάδα και συμπληρώστε ποια από τις παραπάνω δραστηριότητες ή παρεμβάσεις, που παρατηρήσατε στο δάσος της Φανερωμένης, θεωρείτε ότι είναι:

- ◆ Ωφέλιμη για το δάσος:
- ◆ Καταστροφική για το δάσος:
- ◆ Δεν επηρεάζει το δάσος:

- ◆ Συζητήστε στην ομάδα για τη χρησιμότητα του δάσους.

- ◆ Γράψτε κάποιες δραστηριότητες αναψυχής που μπορούμε να κάνουμε στο δάσος
- ◆ Τι δεν πρέπει να κάνουμε όταν είμαστε στο δάσος;
- ◆ Τι δράσεις μπορούμε να κάνουμε για την προστασία του δάσους;

Περιβαλλοντική δράση (καθαριότητα) στο δάσος Φανερωμένης από τους μαθητές του 1ου ΕΠΑΛ Σαλαμίνας στα πλαίσια προγράμματος Π.Ε.

Το δάσος μέσα από τις αισθήσεις μας

- ◆ Απολαύστε την ομορφιά της φύσης με τις αισθήσεις σας.
  - ✦ Αφήστε το βλέμμα σας να περιπλανηθεί και συζητήστε στην ομάδα τα χρώματα που σας αρέσουν περισσότερο.
  - ✦ Μυρίστε τον αέρα, ένα αγριοπούλιουδο, ένα φυλλοράκι θάμνου. Προσπαθήστε να περιγράψετε τη μυρωδιά του.
  - ✦ Κλείστε τα μάτια και προσπαθήστε να εντοπίσετε τους ήχους που ακούτε. Σημειώστε ποιοι από αυτούς είναι ήχοι της φύσης και ποιοι προέρχονται από ανθρώπινες δραστηριότητες.

Ήχοι από τη φύση	Ήχοι από ανθρώπινες δραστηριότητες

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 9.5

Στον αρχαίο λιμένα

«Στην περιοχή του κόλπου Αμπελάκι, επί του ακρωτηρίου Πούντα, στην ανατολική πλευρά της Σαλαμίνας, σώζονται κτιριακά κατάλοιπα και οχυρώσεις της ομώνυμης πρωτεύουσας του νησιού κατά την Κλασική και Ελληνιστική περίοδο.

Στο μυχό του όρμου, βυθισμένα οικοδομικά λείψανα μαρτυρούν την ύπαρξη λιμένα, ο οποίος προφανώς εξυπηρετούσε την πόλη. Η ευρύτερη περιοχή του καλώς προστατευμένου κόλπου φαίνεται ότι αποτέλεσε το σημείο συγκέντρωσης του Αθηναϊκού στόλου στην περίφημη ναυμαχία.

Ο λιμένας του κόλπου στο Αμπελάκι αποτέλεσε προφανώς τη θαλάσσια πύλη της Κλασικής και Ελληνιστικής πόλης της Σαλαμίνας, όπως μαρτυρείται από την κεραμική που εντοπίζεται στη γύρω περιοχή. Εκτός της εμπορικής κίνησης, που είναι εύλογο να υπάρχει σε ένα νησί απέναντι από ένα μεγάλο αστικό κέντρο με το οποίο υπάρχει άμεση και συνεχής συνάρτηση, είναι πιθανόν στο ίδιο λιμάνι να υπήρχαν και στρατιωτικές εγκαταστάσεις για την εξυπηρέτηση του Αθηναϊκού στόλου, εξαιτίας της μικρής απόστασης και της καίριας θέσης του στο στενό απέναντι από το λιμάνι του Πειραιά».

Η ύπαρξη του λιμένα αναφέρεται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. από το Σκύλλακα στον Περίπλου (57): «Κατά τούτο ἔστι Σαλαμῖς νῆσος και πόλις και λιμῆν».

(Πηγή: Λιμενοσκόπιον - Αρχαίοι Ελληνικοί Λιμένες, Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, ΕΜΠ, Σχολή Πολιτικών Μηχανικών)

- ♦ Βρίσκεστε στα Αμπελάκια, στην περιοχή όπου ήταν η αρχαία πόλη Σαλαμίνα (Κόλουρις) και το αρχαίο λιμάνι. Κοιτάξετε προς τη θάλασσα και προσπαθήστε να εντοπίσετε τα οικοδομικά λείψανα του αρχαίου λιμανιού. Συμπληρώστε το παρακάτω κείμενο:

«Το αρχαίο λιμάνι βρισκόταν στον ..... κόλπο. Σήμερα κατάλοιπά του είναι ορατά στην ..... και ..... πλευρά. Είναι μεγάλοι και μικρότεροι λίθοι σε σχήμα ..... Πρέπει να κατασκευάστηκε μεταξύ του ..... και ..... αιώνα. Οι σωζόμενες κατασκευές πρέπει να ήταν ..... Όπως τα βλέπουμε σήμερα μπορούμε να υποθέσουμε ότι η στάθμη της θάλασσας εκείνη την εποχή ήταν πιο ..... ».

- ♦ Περιπατήστε στην παραλία και εξερευνήστε το γύρω χώρο. Εντοπίστε ερείπια από αρχαίες κατασκευές. Τι θα μπορούσε να ήταν τα ερείπια αυτά;

αποθήκες   ράμπες για να ρίχνουν τα πλοία στη θάλασσα   σπίτια
μαγαζιά   άλλο

- ♦ Φανταστείτε το λιμάνι την εποχή της λειτουργίας του. Αυτό ήταν εμπορικό και πολεμικό. Γύρω πρέπει να υπήρχαν:

αγορά   βιοτεχνίες   στρατιωτικές εγκαταστάσεις
ιερά   άλλο

- ◆ Παρατηρήστε το χώρο γύρω σας και σημειώστε:
  - ◇ Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα ο αρχαίος λιμένας και η γύρω περιοχή είναι:

	πολύ καλή	καλή	άσχημη
◇ Η εικόνα του νερού δείχνει:	καθαρά νερά	ρύπανση	
◇ Ο χερσαίος χώρος γύρω από το λιμάνι είναι:			
- περιφραγμένος και προστατευμένος:	ναι		όχι
- καθαρός:	ναι		όχι
◇ Καταγράψτε το είδος των απορριμμάτων (αν υπάρχουν):			

- ◇ Υπάρχουν πινακίδες με πληροφορίες για τον αρχαιολογικό χώρο: ναι   όχι
- ◇ Σήμερα ο χώρος χρησιμοποιείται ως:

εμπορικό λιμάνι	επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος	
βιομηχανική ζώνη	οικιστικός χώρος	άλλο

- ◆ Καταγράψτε μερικές από τις επαγγελματικές δραστηριότητες που γίνονται σήμερα. Ποιες είναι οι συνέπειες τους στο θαλάσσιο και χερσαίο περιβάλλον;

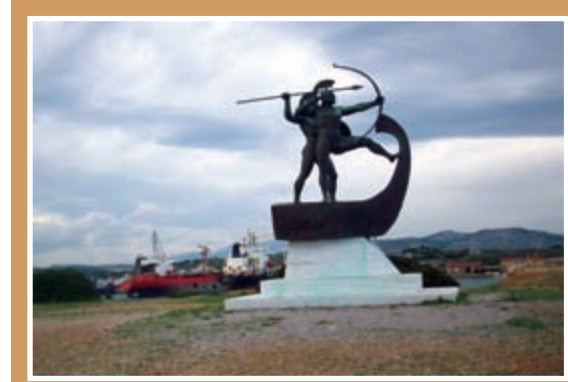
Επαγγελματικές δραστηριότητες	Συνέπειες

- ◆ Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι και πριν κάποιες δεκαετίες η εικόνα της περιοχής ήταν εντελώς διαφορετική από αυτήν που αντικρίζετε σήμερα. Τα Αμπελάκια υπήρξαν παραθεριστικό κέντρο και χώρος αναψυχής για τους κατοίκους της Αττικής. Φανταστείτε πώς μπορεί να ήταν η περιοχή τότε. Με οδηγό τη φαντασία σας δώστε μια μικρή περιγραφή της περιοχής, όπως ήταν εκείνη την εποχή.

ΦΥΛΛΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 9.6

Στον Τύμβο της Σαλαμίνας

- ◆ Παρατηρήστε τον αρχαιολογικό χώρο και σημειώστε:
Τοποθεσία που βρίσκεται:
  - ❖ Ο χώρος είναι: λατρευτικός οικισμός
μνημείο άλλο
  - ❖ Γύρω υπάρχει: κατοικημένη περιοχή
βιομηχανικές εγκαταστάσεις άλλο
  - ❖ Ο χώρος είναι περιφραγμένος: ναι όχι
  - ❖ Ο χώρος είναι καθαρός: ναι όχι
  - ❖ Η πρόσβαση σ' αυτόν είναι: εύκολη δύσκολη
  - ❖ Υπάρχει πρόσβαση σε άτομα με ειδικές ανάγκες: ναι όχι
  - ❖ Υπάρχει φύλακας: ναι όχι
  - ❖ Υπάρχουν πινακίδες με πληροφορίες, ώστε να διευκολύνεται ο επισκέπτης όταν περιηγείται το χώρο: ναι όχι
  - ❖ Γίνεται ξενάγηση από αρχαιολόγο: ναι όχι
- ◆ Συζητήστε στην ομάδα και υπογραμμίστε τις αιτίες από τις οποίες, κατά τη γνώμη σας, κινδυνεύει ο αρχαιολογικός χώρος σήμερα:

Εγκατάλειψη	Άγνοια και αδιαφορία των κατοίκων
Αδιαφορία υπηρεσιών	Πυρκαγιές
Οικοπεδοποίηση	Αρχαιολογικές ανασκαφές
Ατμοσφαιρική ρύπανση	Επισκέπτες
Βιομηχανική δραστηριότητα	Άλλο
Ασχολίες κατοίκων	

«Η ανάγκη διάσωσης και προστασίας των μνημείων απορρέει από τις αξίες που το καθένα τους ενσωματώνει: επιστημονική/ιστορική, εκπαιδευτική, αισθητική και κοινωνική».

Χρ. Ντούμας, Αρχαία μνημεία σε αστικό περιβάλλον

- ◆ Συζητήστε στην ομάδα για τις αξίες του αρχαιολογικού χώρου του Τύμβου και την ανάγκη προστασίας και ανάδειξής του. Γράψτε τα συμπεράσματά σας.

Με την επίσκεψή σας αυτή παρατηρήσατε την κατάσταση στην οποία βρίσκεται σήμερα ο αρχαιολογικός χώρος του Τύμβου και η γύρω περιοχή. Συζητήστε στην ομάδα σας για την ανάγκη προστασίας και ανάδειξης αυτού του ιστορικού χώρου.

- ♦ Αν επισκεπτόσασταν ξανά το χώρο, πώς θα θέλατε να είναι; Συζητήστε στην ομάδα τι πρέπει να βελτιωθεί, τι πρέπει να αξιοποιηθεί και από ποιους φορείς. Γράψτε τις απόψεις σας.

- ♦ Αν ήσασταν μέλος ενός περιβαλλοντικού - πολιτιστικού συλλόγου της Σαλαμίνας, ποιες ενέργειες θα κάνατε για να ευαισθητοποιήσετε την τοπική κοινωνία για την αξία και την αναγκαιότητα της προστασίας και ανάδειξης του ιστορικού αυτού χώρου;

- ♦ Αν ήσασταν αρχαιολόγος, ποιες προτάσεις θα κάνατε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία ώστε να προστατεύσει και να αναδείξει τον Τύμβο;

- ♦ Αν ήσασταν ο Δήμαρχος Αμπελακίων Σαλαμίνας, ποιες ενέργειες θα κάνατε για τη βελτίωση του χώρου;

Στην ομάδα, συζητήστε και αποφασίστε πώς θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε όλα όσα είδατε και μάθατε κατά τη διάρκεια της επίσκεψής σας.

Εμείς σας προτείνουμε κάποιες ιδέες:

- ◆ Ετοιμάστε μια παρουσίαση για τους συμμαθητές σας, τη σχολική σας εφημερίδα, την ιστοσελίδα του σχολείου σας. Η παρουσίαση στους συμμαθητές σας μπορεί να γίνει με διαφάνειες (powerpoint), τη δημιουργία ενός φυλλάδιου, μιας αφίσας ή με όποιον άλλο τρόπο επινοήσετε.
- ◆ Προετοιμάστε την παρουσίαση αξιοποιώντας τις φωτογραφίες που βγάλατε και τις εντυπώσεις και εμπειρίες σας από την εκπαιδευτική επίσκεψη στην Σαλαμίνα. Μπορείτε να κάνετε αναφορά:
  - στο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον του νησιού
  - στις ανθρώπινες δραστηριότητες που σχετίζονται με την τοπική κοινωνία
  - στις εντυπώσεις σας από το νησί
- ◆ Φτιάξτε μια αφίσα για τη Σαλαμίνα. Σχεδιάστε το περίγραμμα του νησιού και τοποθετήστε επάνω σε αυτό τις φωτογραφίες και τα ονόματα των περιοχών που επισκεφθήκατε. Συμπληρώστε με σύντομα συνοδευτικά κείμενα, που μπορεί να είναι πληροφοριακά ή οι εντυπώσεις σας από την επίσκεψή σας στο νησί. Αναρτήστε την αφίσα στον πίνακα ανακοινώσεων του σχολείου και σε άλλα κατάλληλα σημεία.
- ◆ Χρησιμοποιήστε τις πληροφορίες που συλλέξατε και τις φωτογραφίες που βγάλατε κατά την επίσκεψή σας στον αρχαιολογικό χώρο του Τύμβου των Σαλαμινομάχων και στον αρχαίο λιμένα της Σαλαμίνας. Γράψτε μια επιστολή στο Υπουργείο Πολιτισμού ή στην Εφορεία Αρχαιοτήτων του Πειραιά με θέμα την προστασία και την ανάδειξη των ιστορικών αυτών χώρων.
- ◆ Φτιάξτε μια αφίσα με την αναπαράσταση της ναυμαχίας της Σαλαμίνας. Στο χάρτη των στενών αναπαραστήστε με ζωγραφική ή κολλήζ τους στόλους των Ελλήνων και Περσών. Συμπληρώστε με σύντομα ιστορικά κείμενα, που θα αναζητήσετε από το βιβλίο της ιστορίας ή το διαδίκτυο.
- ◆ Δημιουργήστε ένα κώδικα καλής συμπεριφοράς για τον επισκέπτη, τουρίστα σε μια περιοχή. Γράψτε τι πρέπει να αποφεύγει να κάνει και ενθαρρύνετε τον στην υιοθέτηση μιας φιλικής συμπεριφοράς προς τον τόπο που τον φιλοξενεί, ώστε να προάγεται ο αειφόρος τουρισμός. Μην ξεχάσετε να συμβουλευτείτε το φύλλο εργασίας 1.4: «Μιλώντας για την αειφορία...». Δώστε στον κώδικά σας τον τίτλο: «Οδηγός του αειφόρου περιηγητή»

πηγές πληροφόρησης

Βιβλιογραφικό - έντυπο υλικό

- 1ο Γυμνάσιο Αίγινας, (2003), *Η θάλασσα της Αίγινας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Παπαευσταθίου Γ., Ζαμπούκας Ν.)
- 1ο Γυμνάσιο Σαλαμίνας, (2008), *Η Σαλαμίνα στο «χθες» και «σήμερα» μέσα από το φωτογραφικό φακό*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Βιρβίλη Κ., Μπαχούμη Αγ.)
- 1ο ΕΠΑΛ Σαλαμίνας, (2007), *Περιήγηση στα μουσικά της παλαιάς πόλης της Σαλαμίνας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Κανάκη Ά, Καραμανώλη Ε, Δρίβας Η, Γαλανοπούλου Ά.)
- 2ο Γυμνάσιο Αίγινας, (1997), *Τα βουνά της Αίγινας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Μπήτρος Γ., Γαβρίλης Π.)
- 2ο Γυμνάσιο Αίγινας, (2004), *Τα ηφαιστεια του Σαρωνικού, Μεθάνων – Αίγινας - Πόρου*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Μπήτρος Γ, Κοζάνογλου Αικ.)
- 2ο ΤΕΕ Σαλαμίνας (ΕΠΑΣ Σαλαμίνας), (2005), *Ο αρχαίος λιμένας της Σαλαμίνας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Λυμπέρη Ειρ., Κυριάκου Στ.)
- 3ο Γυμνάσιο Σαλαμίνας, (2008), *Η Σαλαμίνα στο «χθες» και «σήμερα» μέσα από το φωτογραφικό φακό*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Τσεκούρας Κ., Σακελλαρίου Μ.)
- Λιούκλιος (μτφ Τοπούζης Κ., 1992), Πέρσαι - Σειρά Αρχαίο Ελληνικό θέατρο, Επικαιρότητα.
- Βέτσος Κ., Ντεκάστρο Μ., (2006), *Στην αγορά των αρχαίων Αθηναίων*, Καλειδοσκόπιο.
- Γαλέττας Η., Μπουζουμπάρδη Μ., (2004), *Σπέτσες: Ιστορία – Λαογραφία*, Τόμοι Α΄, Β΄ Ένωση Σπετσιωτών, Πειραιάς.
- Γενικό Λύκειο Αίγινας, (1997), *Αιγινήτικα επαγγέλματα που χάνονται*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Παύλος Α., Μηλιώτη Σ.)
- Γενικό Λύκειο Αίγινας, (1997), *Ιστορία, πολιτισμός της Αίγινας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Βάρτζελης Τ.)
- Γενικό Λύκειο Αίγινας, (1999), *Αίγινα, Γη Πέτρας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Μηλιώτη Σ., Πούντος Γ.)
- Γυμνάσιο Γαλατά, 2007, *Εναλλακτική διαχείριση απορριμμάτων*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Βούσουρας Ευθ. Ευσταθιάδου Δ.)
- Γυμνάσιο και Λυκειακές τάξεις Μεθάνων, (2001), *Ιαματικά λουτρά Μεθάνων*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνες καθηγήτριες: Καρπάκη Αγ., Καλλιμάνη Κ.)
- Γυμνάσιο και Λυκειακές τάξεις Μεθάνων, (2003), *Ιαματικές πηγές Μεθάνων*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνες καθηγήτριες: Καρπάκη Αγ., Κατσάνου - Γιαννουλάκη Β.)
- Γυμνάσιο Πόρου, (1998), Πόρος - Παράδοση και περιβάλλον, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνη καθηγήτρια: Παπαζαφειροπούλου-Παύλου Ά.)
- Γυμνάσιο Πόρου, (2007), *Τα ιστορικά μνημεία του Πόρου*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνες καθηγήτριες: Παπαζαφειροπούλου Ά., Κοτσονίθη Στ.)
- Γυμνάσιο Σπετσών, (2005), *Ξενοδοχείο: Τα Νησιά - Παλιό Νηματοουργείο Δασκαλάκη*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Αλεξανδροπούλου Ζ., Λαγός Στ.)
- Γυμνάσιο Ύδρας, (2003), *Ύδρα, παραδοσιακός οικισμός και ιστορία*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. (Υπεύθυνοι καθηγητές: Σαράντης Δ., Κατέλη Ελ., Μάμαλη Ό.)
- Δεσύρης Γ., (2002) *Αργοσαρωνικός: Αίγινα – Πόρος – Ύδρα – Σπέτσες – Αγκίστρι – Σαλαμίνα*, Μ. Τουμπής Α.Ε., Αθήνα.
- Δημοπούλου Μ., Μπαμπίλα Ε., Φραντζή Α., Χατζημιχαήλ Μ., (2003), *Εξερευνώ τη πόλη μου*, Καλειδοσκόπιο. Αθήνα.
- Δήμος Μεθάνων, 2004-2005, *Μέθανα*, φυλλάδιο.

24. Δήμος Τροιζήνας, [2008], *Οδοιπορικό στο χρόνο και στον τόπο*, Ελληνικές εκδόσεις.
25. Ενιαίο Λύκειο Γαλατά, [2003], *Περιβάλλον και λαϊκός πολιτισμός της περιοχής Τροιζήνας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. [Υπεύθυνοι καθηγητές: Γκότση Αγγ., Καπνιά Α., Μέλλου Μ.]
26. Ενιαίο Λύκειο Πόρου, [1997], *Επαγγέλματα στον Πόρο που χάνονται*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. [Υπεύθυνες καθηγήτριες: Δωρή Μ., Μέντη Θ., Ντόρα Ελ.]
27. Ενιαίο Λύκειο Πόρου, [2000], *Θαλάσσιο περιβάλλον του Πόρου - Ρύπανση, Μέθοδοι καθαρισμού θαλάσσιου περιβάλλοντος - Βιολογικός καθαρισμός*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. [Υπεύθυνη καθηγήτρια: Νέτιχ-Ανδρέου Μ.]
28. Επτά Ημέρες, Καθημερινή, *Παραδοσιακή κεραμική*, 22 Αυγούστου 1999.
29. *Αργοσαρωνικός*, [2002], EXPLORER.
30. Ζήσης Γ., [2003], *Πράσινο Επιχειρείν*, ΥΠΕΧΩΔΕ, Αθήνα.
31. *Η Αιγιναία*, περιοδική πολιτιστική έκδοση, Ιανουάριος – Ιούνιος 2001, *Ο Καποδίστριας και η Αίγινα*.
32. Ιστορική και εθνολογική εταιρεία της Ελλάδος, *Η ιστορική οικία Λάzarου Κουντουριώτη*, [2002], Αθήνα.
33. Καλιτζίδης Δ., Ψαλλιδιάς Β., [1999], *Το Ποτάμι*, Εγχειρίδιο Παιδαγωγικών Δραστηριοτήτων για την Π.Ε., Κριτική ΑΕ..
34. Καραμπίνα Ό, [2005], *Σπέτσες - Πολιτιστικός Τουρισμός, πρακτικά ημερίδας «Τουρισμός – Επιχειρηματικότητα και Γραφεία Διασύνδεσης»*, *Αναργύρειος - Κοργιαλένειος Σχολή*.
35. Κουτούζης Β, [2002], *Καθαυριά, Σφαιρία, ΠΟΡΟΣ, Γαλατάς, Μέθανα, ΤΡΟΙΖΗΝΙΑ*, εκδόσεις PRIM ΕΠΕ, Πειραιάς.
36. ΚΠΕ Μακρινίτσας, [2003], *Το τετράδιο του δάσους*, Βόλος.
37. ΚΠΕ Τροιζήνας - Μεθάνων, [2008], *Ακολουθώντας τη λάβα*, εκπαιδευτικό υλικό Π.Ε.
38. ΚΠΕ Τροιζήνας - Μεθάνων, [2008], *Στη λιμνοθάλασσα της Ψήφτας*, τετράδιο εργασίας.
39. ΚΠΕ Τροιζήνας - Μεθάνων, [2009], *Η πορεία των ανθρώπων στη σκιά του ηφαιστείου των Μεθάνων*, εκπαιδευτικό υλικό Π.Ε.
40. Μάναλης Π., Πλατανισιώτη Σ., [1993], *Μελέτη ενός φρυγανικού οικοσυστήματος*, 2^ο Πανελλήνιο Περιβαλλοντικό Συνέδριο Ε.Ε.Φ., Ζάκυνθος.
41. Μαργαρίτη Σπ., *Ο αρχαίος θορικός, το αρχαιολογικό μουσείο του Λαυρίου*, εκπαιδευτικό υλικό για εκπαιδευτική επίσκεψη στο πεδίο, θεματικό σεμινάριο Εθνικού Δικτύου Π.Ε. «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση αρχαιολογικών χώρων», 10-12/12/2009, ΚΠΕ Λαυρίου.
42. Μαργαρίτη Σπ., *Περιβαλλοντικό μονοπάτι: "Ελευσίνα, αναζητώντας τα χνάρια της αρχαίας πόλης στη νέα"*, πολυμεσική παρουσίαση στο σεμινάριο ΕΜΠ - Επιμόρφωση εκπαιδευτικών στην Π.Ε., 18-20/4/2008.
43. Νομαρχία Πειραιά, *Στρίψτε για Αργοσαρωνικό*, Τουριστικός οδηγός.
44. Οικονομίδου Ελ., *Το τέμενος του Ιππολύτου στην Τροιζήνα*, περιοδικό «Αρχαιολογία και Τέχνες», τχ 103.
45. Παπαχατζής Ν., [1974], *Παυσανίου Ελλάδα περιήγησις - Αττικά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
46. Πουλάκης Γ. [1992], *Ο Πόρος και η ιστορία του*, Πειραιάς.
47. Σπαρτινού Μ, «*Περιήγηση σε αρχαιολογικό χώρο από την οπτική γωνία της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*» φυλλάδιο για εκπαιδευτικούς και ομάδες περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.
48. Στεφανόπουλος Ν., Λεμπέσης Κ., Φλώρου Δ., [2008], *Ανθρωπογενές περιβάλλον*, Εκπαιδευτικό υλικό για το πρόγραμμα ανοικτών περιβαλλοντικών τάξεων «Καλλιτώ».
49. ΤΕΕ Γαλατά, [2006], *Τα βότανα και η λαϊκή θεραπευτική του τόπου μας*, εργασία των μαθητών στα πλαίσια της Π.Ε. [Υπεύθυνη καθηγήτρια: Βασιλοπούλου Αρ.]
50. Τρικαλίτη Αγ., Τσεμπερλίδου Μ., [2008], *Υδατικά οικοσυστήματα*, Εκπαιδευτικό υλικό για το πρόγραμμα ανοικτών περιβαλλοντικών τάξεων «Καλλιτώ».
51. ΥΠΕΠΘ, ΟΕΔΒ, *Η Τοπική Ιστορία ως Πεδίο Σπουδής στο Πλαίσιο της Σχολικής Παιδείας*, [2001], Αθήνα.
52. ΥΠΕΧΩΔΕ, *Κυκλάδες, Ιστορία Τοπίου και Τοπικές Ιστορίες*, [1998], Αθήνα.
53. Υπουργείο Πολιτισμού, [2008], *Το Ιερό της Αφαίας στην Αίγινα*, πληροφοριακό έντυπο.
54. Φορτούνας Αργ., «*Οι αναμνήσεις μου*», *Μέρος Β´ – Τα χρόνια της νιότης*, εκδόσεις: ΚΗΠΟΣ της Αίγινας.
55. Χαριτάτος Πέτρος, [2004], *Ανεξερεύνητες Σπέτσες*, εκδόσεις ROAD.

Διαδίκτυο

56. Αρχιτεκτονική - Σπέτσες, Ελλάδα: Πληροφορίες για την αρχιτεκτονική των Σπετσών, <http://www.ξενοδοχεια.gr/saronic/spetses/spetses-architecture.htm>, τελευταία πρόσβαση 23/04/09.
57. Δραγούμης Φίλιππος, *Απελευθερώνοντας πουλιά στην Ψήφτα*, Οϊωνός, τριμηνιαίο περιοδικό της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας, τελευταία πρόσβαση 05/06/2009 από <http://www.ornithologiki.gr/gr/oiwnos/i12/grnew3.htm>.
58. ΕΚΠΑΖ, <http://www.ekpazp.gr/multi158/>, τελευταία πρόσβαση 03/09/09.
59. Hydra Greece, <http://www.greekhotel.com/saronic/hydra/>, τελευταία πρόσβαση 28/04/09.
60. Hydraecologists, Ιστοσελίδα του συλλόγου των Οικολόγων Ύδρας, τελευταία πρόσβαση 27/04/09 από: <http://hydraseal.blogspot.com/>.
61. Ιστοσελίδα Δήμου Αίγινας, <http://www.aegina.com.gr/>, τελευταία πρόσβαση 02/5/09.
62. Ιστοσελίδα Δήμου Αμπελακίων, <http://www.ampelakia.gr/cms/>, τελευταία πρόσβαση 04/06/09.
63. Ιστοσελίδα Δήμου Μεθάνων, <http://www.methana.gr/>, τελευταία πρόσβαση 25/07/09.
64. Ιστοσελίδα Δήμου Πόρου, <http://www.poros.com.gr/>, τελευταία πρόσβαση 06/09/09.
65. Ιστοσελίδα Δήμου Σαλαμίνας, <http://www.salamina.gr/>, τελευταία πρόσβαση 04/06/09.
66. Ιστοσελίδα Δήμου Σπετσών, <http://www.spetses.gr/>, τελευταία πρόσβαση 08/09/09.
67. Ιστοσελίδα Δήμου Τροιζήνας, <http://www.troizhna.gov.gr/portal/page/portal/troizhna/>, τελευταία πρόσβαση 04/09/09.
68. Ιστοσελίδα Δήμου Ύδρας, <http://www.hydra.gr/>, τελευταία πρόσβαση 27/04/09.
69. Ιστοσελίδα Κοινότητας Αγκιστριού, <http://www.agistri.gr/>, τελευταία πρόσβαση 12/05/09.
70. Ιστοσελίδα Νομαρχίας Πειραιά, τελευταία πρόσβαση 28/04/09 από: http://www.nomarhiapeiraia.gr/Templates/touristikos_odigos/new/idra/index.htm.
71. Κονσοδάκη – Γιαννοπούλου Ελ, *Το αρχαιολογικό μουσείου του Πόρου*, Αρχαιολογία και Τέχνες, http://troizina.blogspot.com/2009/05/blog-post_09.html, τελευταία πρόσβαση 3/09/09.
72. Κουτουζής Β. *Μέθανα*, <http://www.koutouzis.gr/methana.htm>, τελευταία πρόσβαση 25/07/09.
73. Κωστή, Κ. (2008), *Μια φορά κι έναν καιρό γεννήθηκε μια πόλη... Πρόταση για την προσέγγιση της Τοπικής Ιστορίας με ΤΠΕ*, Πρακτικά του 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου της ΕΕΕΠ-ΔΤΠΕ: ΤΠΕ & Εκπαίδευση, Πειραιάς 4-5/10/2008, 363-376, τελευταία πρόσβαση 10/12/2008, http://www.eeep.gr/members/PRAKTIKA_5ou_SYNEDRIOU_EEEP_DTPE_2008.pdf.
74. Λιμενσκόπιο - Αρχαίοι Ελληνικοί Λιμένες, Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, ΕΜΠ, Σχολή Πολιτικών Μηχανικών, <http://www.limenscope.ntua.gr/index.cgi?lan=el>, τελευταία πρόσβαση 23/12/09.
75. *Ναός του Ποσειδώνα*, <http://www.kalaureia.org/el>, τελευταία πρόσβαση 13/07/09.
76. Οδηγός περιφέρειας Αττικής, άρθρα της Ταλέβη Αγ. και Χίου Χρ. στις θεματικές κατηγορίες: *Τουρισμός-Σύγχρονη ζωή, Πολιτισμός, Οικονομία, Περιβάλλον*, <http://attika.unipi.gr/culture/>, τελευταία πρόσβαση 26/06/09.
77. Παπαχρήστου Λ., *Πεζοπορικές και ορειβατικές διαδρομές στην Ελλάδα*, τελευταία πρόσβαση 20/07/09, <http://linospapa.awardspace.co.uk/>.
78. Σπαθάρη - Μπεγλίτη Ελένη, *Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική και το φυσικό περιβάλλον ως άξονες προσέγγισης της ιστορίας της ναυτικής δύναμης της Ύδρας*, τελευταία πρόσβαση 28/04/09 από: http://www.eipe.gr/praktika/praktika/spathari_begliti.pdf
79. Συλλογή, Τεκμηρίωση και Ψηφιοποίηση Πολιτιστικού – Ιστορικού Υλικού και Τουριστικού Προϊόντος του Δήμου Πόρου και Προβολή τους μέσω του Διαδικτύου, τελευταία πρόσβαση 25/06/09 από <http://www.porosonline.com/page.php?id=2>.
80. Τώββιας Σώρρος, ιστοσελίδα για τα Μέθανα, τελευταία πρόσβαση 25/07/09, <http://www.methana.de/cms/index.php?id=29&L=>
81. Φιλότης - Τράπεζα στοιχείων για την Ελληνική φύση, τελευταία πρόσβαση 29-4-09 από: <http://www.itia.ntua.gr/filotis/SitesData/AT5011087.pdf>

